ANTON JOZEF DIERL

ANADOLU ALEVİLİĞİ

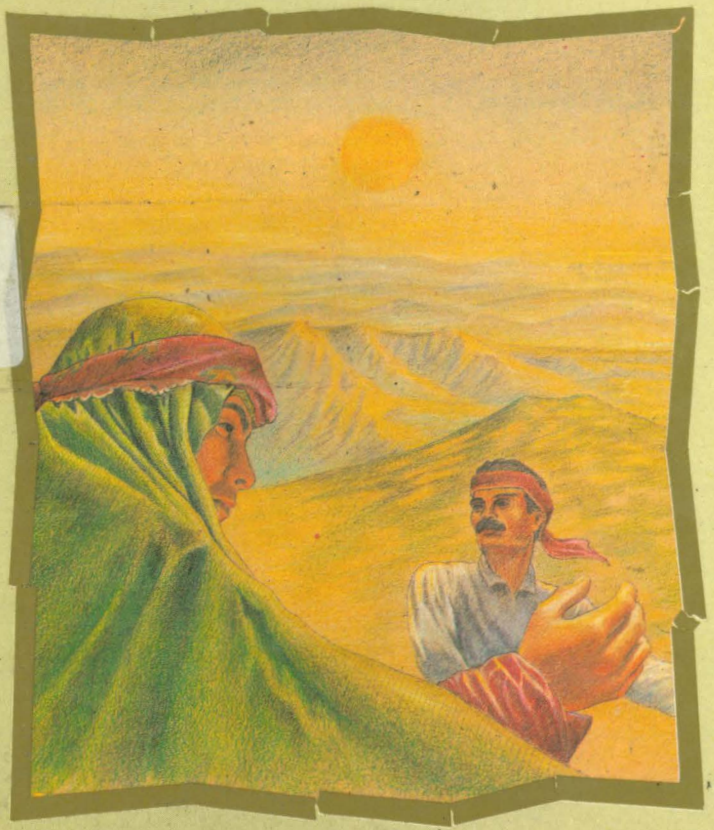

ANT

ANTON JOSEF DIERL

ANADOLU ALEVİLİĞİ

Almanca Çeviri

Fahrettin YİĞİT

ANT YAYINLARI
Piyer Loti Cad. Silahtar Mektep Sokak
Türkmen Han No: 25/16 Çemberlitaş/İstanbul
Tel: 516 21 00

Kitabın Almanca adı:
Geschichte und Lehre des anatolischen
Alevismus - Bektaşismus (1985)
Türkçe 1. Baskı: ANT YAYINLARI (Ocak 1991)

Dizgi: Arba Yayınları (531 34 88)
Baskı: Anadolu Matbaacılık (526 79 99)

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Türkiye'de Alevilik olayı uzun yıllar siyasal gündemde yer alacak özelliklere sahip bir sorundur. Bu yüzden konu üstüne yapılmış ve yapılacak çok yönlü araştırmalara gereksinim olacaktır.

İşte elinizde tuttuğunuz araştırma değerli araştırmacı Anton Josef Dierl'in konu üstüne yaptığı on yıla yakın araştırmalarının ürünüdür.

Alevilik konusu ülkemizde yakın zamana kadar araştırmacılar açısından bir tabu idi. Bu tabu olayı yerli araştırmacılar için daha çok geçerliydi. Ne yazıkki bir çok sorunda olduğu gibi bu sorunda da ilk eserler yabancı dillerde kamuoyuna verilmeye çalışıldı. Hatta ülkemizde bir çok araştırıcı Alevilik üstüne araştırmalarını İngilizce'de, Almanca'da, Fransızca'da v.s. yazabiliyor, çeşitli panellerde tebliğ sunabiliyordu. Ama aynı eserlerin Türkçe'de yayınlanması sakıncalı olarak görülüyordu. Bu çarpıklığın son yıllarda önemli ölçüde aşılması sevindirici bir gelişmedir.

1985 yılında Almanca baskısı yapılmış Anton Jozef Dierl'in eserinin Türkçe'ye kazandırılması bu açıdan da önemlidir.

Eserin Türkçe'ye kazandırılmasında destek ve yardımları olan Ehlibeyt dergisi sahibi Sayın İsmail Elçioğlu'na, eserin yazarı Sayın Anton Jozef Dierl'e, eserin Almanca basımını yapan Dağyeri Verlag'ın sahibi Sayın Yıldırım Dağyeli'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Ayrıca, Türkçe çeviriyi büyük bir özveri ve titizlikle gerçekleştiren Sayın Fahrettin Yiğit'e, değerli zamanlarını ayırarak çevirinin redaksiyonunu yapan dost Alper Görmüş'e teşekkür borcumuzu bildirmeden edemeyeceğiz.

Eser, Alevilik konusunda yabancı bir araştırıcının Türkçe'ye çevirilmiş ilk kitabı olması açısından da önemlidir. Araştırmadaki düşünce ve gözlemler tamamen yazarına aittir. Soruna uzatılmış sıcak eli dostça sıkıyor araştırmanın ülkemiz insanına yararlı olmasını diliyoruz. (*)

ANT Yayınları
Ocak 1991 İSTANBUL

(*) Almanca baskıda Alman okuyucu için hazırlanmış kitabın son bölümünü (Sözlük, deyimler, tanıtıcı deyişler v.s.) Türkçe basıma almadık, Okuyucunun bilgisine sunulur.

ANTON JOSEF DIERL

1939 yılında doğdu. Önce su ekonomisi ve Kültür tekniği sonra sosyoloji öğrenimi gördü. Günümüzde çevirmen ve yazar olarak çalışmaktadır. Bir süre öğretmenlik yaptı. 1976 yılından beri yoğun olarak İslamiyet, öncelikle de Türkiye'deki İslami mezhepler üzerinde çalışmaktadır. 1979 yılında bir süre Türkiye'de kaldı ve 1980-81 yılında Hamburg'da İran Camisin'de sekreter olarak çalıştı.

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ 5
İÇİNDEKİLER 9
GİRİŞ 11
ÖN TARİH ve ALEVİ BEKTAŞİ İNANCI 13
ORTODOKS DİNLERİN ÇELİŞKİSİ 14
İSLAMİ ORTODOKSLUK ve BATINİLİK 18
PEYGAMBERİN KİŞİLİĞİNE DEĞER VERME 22
OSMAN KUR'ANI :
TANRI KELAMININ ÇARPILTILMIŞ BİÇİMİ 23
ŞERİATA ÖNEM VERİLMESİ 24
RADİKAL BATINİLİK ve ALİ AŞKI 25
ALİ HAKKIN'DAKİ İNANIŞLAR 27
KONUŞAN KUR'AN OLARAK ALİ 28
ALİ DEMOKRAT, SOSYALİST, HÜMANİSTTİR 29
ARAP ve İRAN BATINİLİĞİ'NİN ve
ALEVİLİĞİN KISA TARİHÇESİ 31
BEKTAŞİLİĞİN ANA HATLARI 34
BEKTAŞİ İNANCI 37
ALEVİLİK BEKTAŞİLİĞİN TARİHİ 38
HACI BEKTAŞ KİMDİR? 45
OSMANLILAR ve BEKTAŞİLİĞİN ORTA DÖNEMİ 51
ALEVİ - BEKTAŞİLİKTE "ÜÇ"ÜN ANLAMI 56
KIZILBAŞLIK 60
ÇAĞDAŞ DÖNEM VE GİZLİ KIZILBAŞLIK 65
ALEVİLİK - BEKTAŞİLİĞİN ÖĞRETİLERİ 72
HOŞGÖRÜYE GİDEN YOL 74
TANRI - DOĞA - İNSAN 77

SÜDÜR vc KAMİL İNSAN TEORİLERİ 86
ALİ DÜŞÜNCESİ 90
TARİHSEL OLARAK ALİ 94
ON İKİ İMAM DÜŞÜNCESİ 100
ON İKİ İMAM DÜŞÜNCESİ VE
TARİHSEL SORUNLAR 107

ÖZGÜRLÜKÇÜ, DEMOKRATİK,
SOSYALİST ÇİZGİ 117
BİLİNÇ vc RUHUN GELİŞMESİ 122
DÖRT KAPI ÖĞRETİSİ 123
BUGÜNKÜ KUR'AN MUHAMMED KURANI'NIN
ÇARPITILMIŞ ŞEKLİDİR 128
KUTUP ÖĞRETİSİ 132
MUHAMMED 139
EHLİBEYT 141
ALEVİLİK - BEKTAŞİLİĞE KISA BİR BAKIŞ 151
ÖZGÜRLÜKÇÜ DEMOKRATİK SOSYALİST ÇİZGİ 153

Giriş

1984 yılında Batı Avrupa'daki Türk işçilerinin sayısı dört milyondu.

Son yıllarda Türk işçileri hakkında zengin bir literatür de oluştu. Türk Kültürü ve Tarihi ile ilgili çalışmaların sayısı ise her gün biraz daha artıyor.

Kilise organizasyonları, partiler ve eğitim kurmaları Türkiye'yi konu alan çok sayıda seminer düzenlemektedir. Bu tür seminerlerin genel içeriği ve seminerlere katılan Almanların Türkler hakkındaki klasik, kanısı; Sünni Türklerin bir çeşit liberal, ilerici bir İslamiyet tarzı bulmalarının veya tümüyle dinlerinden vazgeçmelerinin kendileri için hiç de fena olmayacağı yönündedir. Seminerlere katılanların ilerici Hıristiyan, liberal veya demokratik sosyalist olması bu kanıyı değiştirmemektedir.

Aslında Türkiye'de Mustafa Kemal önderliğinde lâik, dinden arınmış bir cumhuriyet kurulduğunun bilinmesi gereklidir. Mustafa Kemal, laik cumhuriyetin oluşumunu sağlayan devrimlerin sihirbazlıkla yapmış olmayacağına göre, arkasına çağdaş laikliği isteyen halk kesimlerini almış olmalıdır. Gerçekte de o halk kitlelerini arkasına almıştı ve bunlar Sünniler değil, Aleviler ve Bektaşilerdi.

Alevi-Bektaşiler Türkiye'de olduğu gibi Almanya'daki Türkler arasında da % 25'lik bir kitle oluşturmaktadır. Onlar şeriatı reddeden Şiilerdir. İran'daki Şiilerden gerek temel, gerekse tali öğretilerde kesinlikle farklıdırlar. Bu araştırmada kökenlerini İrandaki Şiiler değil, özgün bir İslami kişiliğe bürünmüş Arap Alevi-Batıniliği olduğunu kanıtlayan deliller ileri sürülmektedir.

Bu çalışmada göstermek istediğim bir şey de Alevilik-Bektaşilik ile Hıristiyan Ortodoksluğu ve Sünnilik (İslam ortodoksluğu) arasındaki büyük ideolojik farklılıklardır. Alevilik-Bektaşilik bambaşka bir öğretidir. Çağdaş bilim Hıristiyan ve İslam ortodoksluğunun "saçmalığını" kanıtlamıştır. Alevilik-Bektaşilik öyle bir ideolojidir ki, yandaşları çağdaş ve bilimsel olabilirler. Çünkü o, idealizm ile materyalizmin bir birleşimdir. Çünkü o, bizzat insanın kendisini yeryüzünün tanrısı yapar.

Anton Josef Dierl Aachen/Haziran 1985

ÖN TARİH VE

ALEVİ-BEKTAŞİ İNANCI

ORTODOKS DİNLERIN ÇELİŞKİSİ

Akdeniz kültür çevresi içindeki ortodoks tektanrıcı dinler olan Katoliklik, Musevilik ve Sünnilik (reel tarihi ortodoks İslam) ana öğretilerinde birbirleri ile uyuşmaktadır. Bu dinlerin benzerliklerini şu noktalarda özetleyebiliriz:

1. Yaratan ile yaratılan arasında sonsuz bir uçurum vardır. Yaratan ve yaratılan nitelik olarak bütünüyle birbirinden farklıdır. Tanrı'nın varlığının kesin bir belirtisi olan yaratılanın yaratılmış olmasının tek nedeni, Tanrı'nın kendi kendini yüceltmesi ve kudret gösterisidir.

Ancak bu bir çelişkidir: Buradan çıkan sonuç şudur ki Tanrı kendi kendine yeterli değildir, (aksi halde böyle bir eyleme gerek duymazdı) Peki Tanrı kudretini kime göstermek istiyordu. Taşta, bitkilerde ve hayvanlarda Tanrı fikri olmadığına göre geriye sadece insan kalmaktadır. Fakat burada aynı zamanda insanın Tanrı katına erişmeyeceği belirtilmekte, böylece de mantıksal olarak Tanrı'nın yaratıcılığının doruğunda bile

kendisi hakkında insanlara bir şey aktarmayacağı kabul edilmektedir. O halde bu kudret gösterisi saçmadır.

2. Gerçi insan Tanrı'nın bir sureti, yeryüzündeki temsilcisidir ve hayvanlardan çok daha büyük yeteneklere sahiptir. Ancak, diğer taraftan kendi kendini kontrol edememekte, kendisi için neyin iyi, neyin kötü olduğunu bilmemektedir. Bunlar ona Tanrı kelamı olarak söylenmelidir (ailene karşı saygılı ol, adam öldürme, hırsızlık yapma, soygunculuk yapma, yalan söyleme, ırza geçme vb.) Hayvanlar bile doğru davranış biçimleri konusunda daha çok bilgi sahibidir. Domuz sürülerinde, kurt sürülerinde belirli kurallar vardır; yavrular annelerine itaat ederler, sürü içinde karşılıklı dayanışma ve bazılarında rütbeler, kademeler bulunur. Kurt sürüleri, domuz sürüleri (yabani domuz sürüleri), karınca kolonileri bir amaca yönelik olarak birbirlerini öldürmeden, birbirlerine saldırmadan fonksiyonlarını kusursuzca yerine getirmektedir. Sadece Tanrı'nın sureti ve yeryüzündeki temsilcisi, hayvandan çok daha yüksek zekâ ve iradeye sahip insan nasıl davranacağını bilemez. Emirler ve Tanrı kelamı insan topluluklarındaki çöküntüyü engellemelidir (sanki Tanrı yasağı olmasaydı herkes birbirini boğazlardı). Bu ikinci çelişki insanın Tanrı'nın bir sureti olduğu, özgür, bilinçli ve aktif bir varlık olduğu tezini yadsır, onu bir saçmalığa dönüştürür. Bugünkü ateist ülkelerin varlığı, Tanrı kelamı olmadan da kimsenin önüne geleni boğazlamadığını, soygun, cinayet, gasp vb. nin toplum tarafından kabul edilmediğini kanıtlamaktadır.

3. Olumsuzluğun kaynağı insan bedeni ve nefsi arzulardır. (Manevi zevkler, tensel zevkler). İnsan bedeni ve onun dünyevi arzuları ruha ve düşünceye gem vurarak insanın daha yüksek bir ruh olgunluğuna, ruhsal saflığa ulaşmasını engellemektedir. Daha yüksek ruh olgunluğuna (yüksek düşünme gücü, yüksek dinsel bilgi) ulaşmak için insan kendi nefsine gem vurmalı, kendini ibadete vermelidir; az yemeli, çok ibadet etmeli ve cinselliği düşünmemelidir.

Burada şu soru akla gelmektedir: O halde Tanrı neden insana bu yücudu vermiştir? Tanrı'nın evrende sadece iyiyi yarattığına iyilerin timsali olarak sadece iyiyi, doğruyu meydana getirebileceğine inanıldığına göre neden insan vücudu kötü olsun. Neden olumsuzluğun kaynağı olsun. Neden bütün varlıklar içinde özellikle insan vücudu kötü olumsuz olurken diğer bütün varlıklar iyi olsun. Durum böyle ise, sonuçtan, yeni olumsuz etkileri olan bir varlığın yaratıcısı olmaktan Tanrı'nın kendisinin sorumlu olması gerekirdi. Ancak ortodoks dinler yine de insan vücudunun "olumsuz sonuçlarını" insana yüklemektedirler. Bu da bir başka çelişkidir.

4. Yukarının, Tanrı'nın sürekli inayeti olmasa, insan giderek daha çok olumsuzluğa itilecek, ahlakı bozulacak, ruhen ve ahlaken çökerek Şeytan'ın batağına batacaktır.

Katoliklikte insan yedi tür ayin aracılığı ile Tanrı'nın inayetini kazanabilir. Bunların en önemlileri vaftiz ve günah çıkarma törenleridir. Ancak kilisede sadece papaz ayin yönetebilir ve günah çıkartabilir. Ayin yönetmek Katolik papazlarına tanınmış özel bir haktır. Sadece onlar Tanrı'yı temsil edebilirler. Meryem Ana'nın kutsanması, günahlardan arınma, azizleri kutsama, kutsal emanetleri kutsama gibi insanların kendi kendine yapabilecekleri ayinler de vardır; ama onlar kilise ve günah çıkarmayı şart koşarlar.

İslamiyette ayinler ve dini tören yöneticileri yoktur. İnsanlar Tanrı'nın inayetini günde beş vakit namaz kılarak ve Tanrı tarafından bildirildiği söylenen davranış biçimlerine titizlikle uyarak kazanabilirler. Bu davranış biçimlerinden biri de, her zaman ve her durumda yinelenen Bismillah sözcüğüdür. Otururken Bismillah, yemeğe başlarken Bismillah, cinsel ilişkiye başlarken Bismillah, ellerini yıkarken Bismillah, giyinirken Bismillah, Otomobili çalıştırırken Bismillah vb. Hatta bir topluluk önünde bir makale hakkında konuşmaya başlarken bile Bismillah. Tanrı'nın yerine getirilmesini istediği davranış biçimlerin-

den biri de, sürekli tekrarlanması istenen İnşallah (Tanrı izin verirse) sözcüğüdür. Eğer kişi gelecekle ilgili bir tasavvurunu dile getirmek istiyorsa bunu mutlaka "İnşallah" sözcüğü ile ifade etmelidir. Önceden belirlenmiş bu tür davranış biçimlerine kurallara göre işlemek hacet yapmak, kurallara göre cinsel ilişkide bulunmak da dahildir (cinsel ilişkide sadece hamilelik amacı ile yapılan ve normal pozisyon denilen pozisyona izin verilmiştir). Bu kurallar çerçevesinde nesneleri sağ elle tutmak, sakal bırakmak, vb. gibi daha pek çok davranış biçimi sayılabilir. Tanrı'nın, yeryüzündeki halefi için kural koymadığı hiçbir şey yoktur.

Katolikliği, Musevîliği ve Sünniliği birbirinden ayıran ögeler önemsiz ve göstermeliktir. Bunlar kimin en büyük Peygamber olduğu (Musa mı, İsa mı, Muhammed mi), veya Tanrı'nın kaç kişiliği olduğu (bir mi, iki mi, üç mü yoksa bin mi) gibi öğretilerdir. Oysa daha önce özetlediğimiz ve bütün dinlerde ortak olan özellikler o dinlere inanan insanları çok yakından ilgilendirmektedir. Örneğin bir Katolik Tanrı'nın inayetini kazanmak için ayinlere katılmak istiyor, bu arada da kendini papazlık saltanatının boyunduruğuna sokuyorsa, ayinlerin varlığı onu çok yakından ilgilendirecektir. Aynı şekilde insan kendi davranış biçimlerini özgürce seçme hakkına sahip değilse ve kendini baskıcı, bağnaz davranış biçimlerinin boyunduruğuna sokuyorsa, bu da onu çok yakından ilgilendirecektir.

Eskiden, Katolik ve Sünni ortodoksluklarının birbirleriyle savaştıkları dönemde, taraflar, aslında ideolojik olarak ne kadar uyuştuklarına bakmadan birbirlerini lanetlerlerdi. İnsanlar için tümüyle yararsız olan Tanrı'nın bir mi, iki mi, yoksa üç kişiliği mi olduğu vb gibi tartışmaların önemi abartılırdı. Bugün Katolik kilisesi Osman Kuranı'nın (Yazar Kuran'ın halife Osman tarafından derlenmesi nedeniyle bu tanımlamayı kullanıyor-ç.n.) kutsal kitap olarak tanınması için yanıp tutuşmaktadır. Osman Kuranı'nın deforme, tahrif edilmiş bir ürün olduğunu kanıtlayan *Dr. Günther Lüling* gibi bilim adamları ise sistemli olarak sus-

turulmaya çalışılmaktadır. Zira milyonların ya da milyarların yüzyıllardır tahrif edilmiş bir kitapla yönetildikleri veya yönlendirildikleri kanıtlanacak olursa, o zaman Tanrı nereye gidecek? Elbette Tanrı yerinde kalacak ama bu artık, ortodoksluğun tanrısı olmayacak.

İşte bu yüzden Katolik kilisesi, Osman Kuranı'nı gerçek Kuran'nın tahrif edilmiş, değiştirilmiş biçimi olarak kabul eden İslami inanç topluluklarıı ile hiç ilgilenmez. Katolik kilisesi ruhani kardeşini ziyadesiyle bulmuştur: İslami ortodoksluk.

İSLAMİ ORTODOKSLUK VE BATINİLİK

Aslında Muhammed'in ne istediği sorusu hep cevapsız kalmıştır. Gerçek şudur ki reel İslamiyet Tarihi'nin ve teorisini o değil, ondan sonraki kişiler belirlemiştir. İktidar hırsından ve onun öğretilerinin yorumundaki farklılıklardan kaynaklanan savaş peygamberin ölümünden hemen sonra, hatta o ölüm döşeğinde ve toprağa verilirken patlak vermiştir. Aslında bu şaşılacak bir şey değildi. Çünkü onun yaratıcı ve etkileyici kişiliği etrafında değişik insanlar ve gruplar toplanmıştı. Peygamberlik mücadelesi dönemlerinde onun amansız düşmanı olan Emeviler, ölümünden on iki yıl sonra Halife Osman sayesinde iktidarı ele geçirmişlerdir. Artık peygamberden kalan ayetlerin hangilerinin Kuran'da yer alacağına, bunların nasıl düzenleneceğine, tek tek Kuran bölümlerinin nasıl yorumlanacağına ve bunlardan ne anlaşılması gerektiğine Emeviler karar veriyordu. Peygamberin ölümünden yaklaşık 20 yıl sonra onun söylediği ayetlerden derlenen Osman Kuranı işte böyle oluşturuldu. Emeviler aynı zamanda peygamberin ne dediğine ve ne yaptığına da karar veriyorlar, üstelik bu, peygamberin müridleri veya sözde müridleri ya da peygamberin sözlerinin ve davranışlarının ne anlama geldiğini kulaktan dolma duymuş kişiler tarafından yapılıyordu. Bu yolla, peygambere istenilen her şey yüklenilebilirdi. Osman Kuranı temasal, kronolojik olarak bir kaos, her yöne

çekilebilecek kadar muğlaktır. Hadisler (Peygamberin söylediği ya da söylediği söylenen bütün sözler) ise gerçekte olduğundan fazla bilgiyle şişirilmiş olduğundan her anlama gelebilmektedir.

Nasıl ki İsa'nın kişiliği bilgi yetersizliğinden anlamsız ve muğlak bir niteliğe bürünmüştür, aynı şey bilgilerin şişirilmesi nedeniyle peygamberin de başına gelmiştir. Bir hadis Muhammed'in Ayse'nin kucağında öldüğünü söylerken, başka bir hadis Ali'nin kucağında öldüğünü söylemektedir (Şeyh Rasi'nin İs. 1000 yıllarında Ali'nin ifade ve yazılarına göre derlediği "Ali'nin Sözü ve Yazıları" adlı kitaptaki Ali'nin ifadesine göre). Bir hadis peygamberin vücudunun, kendisini ibadete adamaktan (takva) ve az yemek yemekten zayıf, çelimsiz olduğunu söylerken, başka hadislerde peygamberin ilerlemiş yaşına rağmen bedence yapılı olduğu belirtilir (Buhari'deki hadis koleksiyonundan peygamberin müridi Talha'nın bayanı). Bir hadis peygamberin kendisine halef olarak Ebubekir'i, bir başkası ise Ali'yi seçtiğini söyler. Sünnilikte peygamberin okuma yazması olmadığına inanırlar, oysa bir Şii hadisine göre (İmam Bekir) o, yazılı ve sözlü olarak 70 dile hakimdir.

Bütün bunların yanı sıra peygamberin felsefi, dini, ahlaki öğretileri de hadislerdeki bilgi şişkinliği nedeniyle anlamsız, muğlak ve çelişkilidir.

İslami ortodaksluk politik iktidarla bağlantılı olarak (Emevi ve Abbasi halifeler), Osman Kuranı'nı ve çarpıtılmış hadisleri kaynak olarak kullanarak, Katoliklik ve Musevilik ile uyuşan ana öğretisini inşa etti. Bir kere daha tekrarlayacak olursak;

1. Yaratan ve yaratılan arasında sonsuz bir uçurum vardır.

2. İnsan ve insan toplulukları kendileri için iyi olanı bilemeyecek kadar bilgisizdirler. Neyin iyi olduğu, onlara Tanrı tarafından söylenmelidir.

3. İnsan Tanrı'nın inayetini ve lütfunu ancak belirlenmiş

davranış biçimlerine titizlikle uyarak kazanabilir (burada Musevilik ile bir benzeşme vardır.)

4. Olumsuzluğun kaynağı insan vücududur.

İslami ortodoksluk tarafından türetilmiş başka öğretiler de vardır. Örneğin kişi olarak Muhammed, peygamber olmadan önce 40 yıl namuslu ve dürüst yaşamış, ancak dini düşüncelerle hiç ilgilenmemiş bir kişi olarak tanımlanmaktadır. O tam bir *"tabula rasa"* (üzerine hiçbir şey yazılmamış bembeyaz kâğıt) olarak tanımlanmaktadır. Muhammed diğer dinler hakkında da (Musevilik, Hıristiyanlık, Hıristiyanlığın diğer tarikatları, Zerdüşlük, Budizm, Hinduizm) bir şey bilmiyordu. Çünkü okuma yazması olmadığından onların yazılarını okuyamıyordu. Dinler hakkında kulaktan dolma bilgilere de sahip değildi. Çünkü bütün Araplar ve bütün Arap Yarımmadası da peygamber gibi "tabula rassa"ydı; dinler hakkında bir şey bilmiyorlar veya dinlerle hiçbir şekilde ilgilenmiyorlardı. Taştan yapılmış putlara taptıklarından, Tanrı hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Muhammed'in, Arapların ve Arap Yarımadasının dinsel bilgilere sahip olup olmadıkları bilimsel bir sorundur. Bu, sıradan bir Sünni Müslümanın hayat tarzını ve yaşam biçimini etkilemez. Onu etkileyen Muhammed'in danssız, oyunsuz, şakasız, müziksiz, alkolsüz, tatsız, tuzsuz bir hayat tarzı bıraktığıdır. Onun en çok hoşlandığı şeyler başta ibadet etmek olmak üzere parfüm ve kadınlardı. Ama peygamberin kadınlara karşı duyduğu ilgi erotizme ve cinsel fantezilere karşı duyulan ilgiyle karıştırılmamalıdır. Öğretiye göre bu yalnızca İslamiyet öncesi döneme oranla kadına daha çok değer verilmesinin bir göstergesidir. Zaten peygamber ya düşkün ve yetimlerle evlenmiş ya da politik evlilikler yapmıştır. Ortodoksluk peygamberin bu sofuca yaşam tarzını, tavır ve hareketlerini (örneğin sağ elle yemek yemek ve tutmak), sürekli söylediği bütün Bismillah, İnşallah, Elhamdülillah vb. gibi deyimleri, uyulması gerekli görevlere dönüştürmüştür (peygamberin yaşamında gerçekten sofuca davranıp davranmadığı sorusu ise bugüne kadar cevapsız kalmıştır).

İkinci olarak ortodoksluk, Osman Kuranı'nı "Tanrı'nın edebi kelamı" olarak tanımlar. Bir kitabın, en kutsal kitap bile olsa ebedi olup olmıyacağı felsefi bir sorudur. İslam Cemaatindeki insanlar için, Osman Kuran'ının bütün dini felsefi, tarihi, tıbbi ve doğabilimsel bilgileri içerdiği iddiası çok daha önemlidir. Kısacası "Kuran'da her şey yazılıdır".

Ortodoksluğun bir başka öğretisi ise Medine'de geliştirilen İslami hukuk kurallarının (şeriatın) tanrısal kurallar olduğu iddiasıdır. Muhammed onları bir insan, bir politikacı olarak değil, Tanrı'nın temsilcisi olarak, Tanrı adına, tüm zamanlar için sabit ve değiştirilmez kurallar olarak koymuştur. Bügünkü, ikibinli yıllar dönemine kadar ayakta kalmış ve sağlam bir yer edinmiş resmi şeriat okulları Kuran'da tefsire (yoruma) yer olmadığı yönündeki görüşlerine dayanak olarak Medine'yi ileri sürerler (doğru veya yanlış olması önemli değildir). Tefsire açılan kapı kapanmıştır.

O halde benzerleri Katoliklik ve Musevilikte bulunan dört temel öğretinin yanı sıra üç tipik öğreti daha ortaya çıkmaktadır.

a) Peygamberin temsil ettiği bedenin ve nefsin arzularına, oyuna ve sanata karşı olmakla belirlenen sofu hayat tarzına (Sünnet) aynen uyulmalıdır.

b) Kuran'ın içermediği hiçbir bilgi yoktur.

c) Şeriat Tanrı buyruğudur, hiçbir zaman değiştirilmez.

Yukarıda saydığımız dört temel öğretiye ve İslam ortodoksluğunun üç tipik öğretisine karşı zaman içinde bir akım oluştu. Bu akıma genel olarak Batınîlik denir.

Hemen söyleyelim ki Batınîlik politik gücü eline geçirememiş, Sünniliğe karşı tarihi savaşı kaybetmişti. Eğer Batınîlik tarihi savaşı kazansaydı, bugün Sünniliğin yerin o alacak rakipleri ise Tanrısız, dönek, olsa olsa inançsız, inanç maskesi takmış

şeytanlar olacaklardı. Çünkü prensip olarak Batınîlik de Sünnilik kadar inançlı görünmek istiyordu. Onların ilham kaynakları da Muhammed, Muhammed'in aktardığı ayetler, onun diğer beyanları ve davranışları idi.

Savaşı kaybetmesine rağmen bazı kırıntıları bugüne kadar gelebilmiş olan Batınîliğin ögeleri İslam mistisizmi, tasavvuf ve dervişlik içine dağılmıştır. Varlıklarını bugüne kadar sürdüren Cemaatler Dürzîler, Suriyeli Nuseyriler, (Aleviler olarak da adlandırılırlar) ve Anadolu Alevi-Bektaşilerdir.

Yukarıda değindiğimiz gibi Batınîliğin ilham kaynakları Sünnilikle benzeşmesine rağmen yine de Muhammed, Kuran, ve şeriat hakkındaki öğretilerde Sünnilikten farklı bir anlayışa ve bakış açısına sahiptir.

Peygamberin Kişiliğine Değer Verme

Batınî inanışa göre Muhammed 40 yaşına kadar asla bir "tabula rasa" değildi. Tam tersine, Adem'den bile önce yaratılmış varoluş ötesi bir varlık olarak, bir melek olarak insan Muhammed'de doğduğu andan itibaren bir melek varlığının bütün bilgileri vardı. Bu bilgiler vahiy yoluyla adım adım yayıldı. Cebrâil Muhammed'in içgüdüsel zekâsından başka bir şey değildi. Muhammed'in Miraç esnasındaki anılarıyla ilgili detaylar Osman Kuran'ında yer almadığından Cebrail'in Muhammed'in içgüdüsel zekası olduğu sadece ayetler ve peygamberin diğer beyanlarından anlaşılmaktadır. Muhammed'in Cebrail aracılığı ile aldığı daha birçok ayet vardır. Bunların Osman Kuranı'nda yer almamış olması Sünniliğin, Tanrı'nın bütün vahiylerinin Kuran'da yer aldığı iddialarını çürütmektedir.

Batınî inanışa göre Muhammed insan kılığına bürünmüş melek olarak, deyim yerindeyse doğuştan bir dehâ bir zekâ harikası, bir söylev ustasıdır: O, sözlü ve yazılı olarak 70 dile hakim bir mantıksal açımlama ve söylev ustasıydı. Bazı sure-

lerde ortaya çıkan: N, A. L. M .., H. M. , H. M. A. S. K. ,S. , J.. S. , T. S. M. , T. S.. , T. H. , K. H. ,I. A.. Z., A. L. R., A. L. M. R., A. L. M. S., gibi harflerde saklı gizli anlamı'da biliyordu.

Elbette Muhammed insan kılığına bürünmüş bir melek olarak bedenine bütünüyle hakimdi. Bu özellikleriyle fiziksel, psikolojik, ve ruhsal bir zarar görmeden aşırı sofuca bir yaşam sürebilirdi. Normal bir insan Muhammed'in yaşam biçimini uygulayamaz, uygulamamalıdır da zaten. Yapması gereken, Muhammed'in gösterdiği manevi yoldan yürümektir: Dürüstlük, adelet duygusu, insan sevgisi, alçakgönüllülük, hayırseverlik.

Osman Kur'anı: Tanrı kelamının çarpıtılmış biçimi.

Osman Kuranı Tanrı Kelâmıdır, ancak asla Tanrı katındaki asıl Kuran'ın güvenilir bir kopyası değildir. Günümüzdeki metin gerçeği süzen birçok filtreden geçmiş ve özgün biçiminden uzaklaşmıştır. Osman Kuranı deyim yerindeyse nitelik ve niceliksel kayıplara uğramıştır. Tanrı kelamından uzaklaşma esas olarak şu nedenlerle ortaya çıkmıştır:

1. Gerçek bilgi Tanrı'dadır (O, Tanrı'nın asıl kelamı, asıl ışığıdır).

2. Gerçek bilgilerin bir kısmı varoluş ötesi melek varlığındaki Muhemmed'e verilmiştir. (Işık mitosu: Tanrı varoluşu ötesi bir varlık olarak Muhammed'i bir ışık parçasından yaratmıştır).

3. Melek kimliğindeki Muhammed insan kişiliğine bürünmek üzere Tanrı katından yeryüzüne gönderilmiştir. Muhammed yolda, her bir gök katını geçebilmek için enerji sarf etmiş, bu yüzden de bilgi kaybına uğramıştır.

4. İnsan Muhammed, melek Muhammed'in bütün bilgilerini almaya muktedir değildir.

5. İnsan-Peygamber Muhammed, zihinsel olarak fazla zorlanacakları ve hepsini kavramayacakları için, müridlerine bütün bilgileri aktarmamıştır.

6. Müridler de, öğretmenin her söylediğini kavrayamayan öğrenciler gibi, Muhammed tarafından söylenen her şeyi kavrayamamışlardır.

7. Osman Kuranı peygamberin ölümünden 20 yıl sonra derlenmiştir. Geçen süre içinde bazı şeyler unutulmuş, bazıları ise çeşitli nedenlerle derlemeye alınmamıştır. Yukarıda sıralanan nedenlerle Osman Kuranı Tanrı katındaki asıl Kuran'ın 7. basamağıdır; bu arada basamak sıralamasının gerçekte nasıl olduğu önemsizdir: Önemli olan düşüncedir. Osman Kuranı Tanrı katındaki gerçek Kuran'la özdeş değildir; "cılız" bir aktarma, kayba uğramış bir biçimdir. Bu nedenlerle Osman Kuranı bütün bilgileri içermemektedir. O halde Osman Kuranı'nının dışındaki felsefe, doğabilimi, insan bilimi ile uğraşmak (Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji vb.) gerekli ve doğrudur.

Batınîlik kendi isminin de kaynağı olan başka bir düşünceyi daha geliştirdi. Bu düşünceye göre Osman Kuran'ınında yazıların kelime-anlamları dışında kelimelerin arkasına saklı daha başka daha derin anlamlar vardır. Bu anlamların altısı dış (zahir), biri iç (batın) niteliklidir. Batınîlere göre Osman Kuranı'nın dar çerçeveli metinlerinden kurtulmak ancak böyle mümkün olabilirdi.

Şeriata Önem Verilmesi

Kuran'ın içsel yorumunu benimsemiş herhangi bir kişi, kendisini ibadet ve davranış biçimi kurallarına harfiyen uymak zorunda hissetmez. Bunlara sadece sıradan Müslümanların tepkisini çekmemek veya devlet güçleri ile herhangi bir çatışmaya girmemek için uyulur. Batınîliğe göre insan Kuran'ın anlamını anlıyor ve Tanrı'ya biçimselliği aşarak ibadet edebiliyorsa,

onun dini merasim yapmasına gerek yoktur. Gene her kim ki her şeyin Tanrı'nın bir işareti olduğunu kavrıyorsa, şeriat tarafından yasaklanan hazlar (alkol, cinsel zevkler vb.) ona yasak değildir. Katı ve baskıcı şeriattan işte böyle kurtulmaya çalışan Batınîlk, ortodoks dinlerin dört ana öğretisini aşmak için çaba gösteriyordu.

Batınî inanışa göre her şey bir *Südür* formudur ve eninde sonunda Tanrı'ya geri dönecektir. Bu nedenle yaratan ile yaratılan arasında sonsuz bir uçurum yoktur. Her şey Tanrı'nın bir işaretidir.

Tanrı'nın en görkemli işareti ise insandır: O Tanrı'nın ruhunun bir kıvılcımı gibidir, Tanrı gibi özgür, bilinçli ve aktiftir. Nasıl davranması gerektiğini çok iyi bilen bu kıvılcım yapısal olarak aslına, Tanrı'ya dayanmaktadır. Aslında insan potaniyel olarak kusursuzdur. Sadece kişisel bilgisizliği veya çevrenin sınırlamaları onun kusursuzluğa ulaşmasını engeller. İnsan bedeninde evrenin bütün özellikleri toplanmıştır. O, bir mikro evrendir. Bu nedenle insan bedeni asil ve değerlidir. Bedensel ve zihinsel açımlama düşünme gücü gerektirir (bu nedenle zihinsel aktiviteyi sağladığı ölçüde alkollü içkiler ve uyuşturucu madde içilmesi yasak değildir).

İnsan bilgi sayesinde kendisini açımlar; bu nedenle gerçek günah bilgisizliktir.

Radikal Batınîlik ve Ali Aşkı

Radikal Batınîlik Osman Kuran'na, şeriata ve politik iktidara (Sünni hilafet) güçlü bir saldırıdır.

Radikal biçiminin ortaya çıkmasından önce Batınîlik henüz olgunlaşmamış, Osman Kuranı'nının, şeriatın ve politik iktidarın pençesinden kurtulamamıştı. Gerçi Osman Kuran'nın doğrudan Tanrı kelamı olduğu yolundaki Sünni inancına ağır darbeler in-

dirilmiş ve bu Kuran'ın Tanrı katındaki gerçek Kuran'ın 7. kademesi olduğu yönündeki inanç kökleşmişti, fakat gene de Osman Kuranı'nın ana fikrine sadık kalınmıştı. Şeriat kuralları esnekleştirilmiş, Batınî bir yoruma tabi tutulmuş, ancak tamamiyle kaldırılmamıştı. Örneğin buna göre, kim zorunlu ibadet görevini yerine getirmek istemiyorsa, Tanrı hakkında düşünmek gibi sessiz bir ibadet uygulamak zorundaydı. Kim şarap içmek istiyorsa, doğanın armağanlarının Tanrı'nın bir işareti olduğunu, şarabın da Cennet'e ait bir içki olduğunu anımsamak zorundaydı vb. Batınîliğin bu ilk biçiminin şeriat hakkındaki yaklaşımı ise şeriatın cahil kitle için kaçınılmaz bir saçmalık olduğu yönündeydi. Politik iktidarın ve toplumdaki genel geçer fikirlerin baskısı, Batınîleri ideolojilerini gizlilik içinde ve sadece dar bir çevrede tartışmaları ve yaymaları konusunda zorluyordu. Çünkü Halife Ömer ve Emeviler önderliğinde İslam tarihinin en büyük gelişmesini gösterek müthiş bir prestij ağlayan Sünni hilafet hâlâ eleştirilmez bir güçtür. Aslında Ömer ve Emeviler yayılmacılık sırasında adil bir rejim kurmuşlar, sadece adil olmayan Bizans -Hıristiyan ve Pers-Zerdüşt rejimlerinin yerlerini alan onlara benzer sözde İslami; rejimler kurmuşlardı. Ama o dönemde Batınîler bu yönde bir propagandaya da girişemezlerdi.

Sünnilik zemininde kalarak, böylece de Muhammed'e ve müridlerine dayanarak Osman Kuranı'nı, şeriatı ve politik iktidarı olumsuzlamak teorik olarak çok zordu. Batınîlik bunu da, peygamberin ölümünden hemen sonra Ömer ve Emeviler tarafından kenara itilmiş, iktidarı peygamberin ölümünden 20 yıl sonra ele geçirebilmiş ve ancak 5 yıl hüküm sürmüş, hayatı sürekli mahrumiyet içinde geçmiş, Muhammed'in müridi Ali'ye özel bir görev vererek ve onu özel bir biçimde tanımlayarak çözümlüyordu.

Genel olarak İ.S. 599 yılında doğduğu kabul edilen Ali, Muhammed'den 30 yaş daha genç, onun kuzeni ve tek öz kızının kocasıydı. Mekke'de daha büluğ çağına ermemiş bir çocuk-

ken, peygamberin zengin ve etkili müridlerinden Ebubekir, Ömer ve Osman'ın himeyesinde idi. Peygamber Mekke'de 12 yıl boyunca sürdürdüğü İslami propagandanın sonuçsuz kalması üzerine Medine'ye göçtü. İşte Ali, peygamberin kendi emniyeti ve fikirlerinin yayılması için silahlı mücadeleye başladığı Medine döneminde ortaya çıktı. Ali yetenekli bir savaş adamı, iyi bir askeri stratejist ve komutan olduğunu, çok kritik savaşları kişisel becerileri sayesinde kazanarak kanıtladı. O yıllarda düşmanın güçlülüğüne karşılık peygamber yandaşları zayıftı, Muhammed'in durumu ise hiçbir yenilgiyi kaldırmayacak kadar kritikti. İşte bu koşullarda Muhammed'in aynı zamanda çok iyi eğitimli olan Ali'yi halef tayin etmesi Ebubekir, Ömer ve Osman'ı çok öfkelendirdi. Özellikle Ömer, bu dönemde gelişen birçok olayda kapalı kapılar arkasındaki kulislerin adamı olduğunu kanıtlamıştı. Ali, peygamberin son saatlerinde onu yalnız bırakamayıp öldükten sonra da defin işleriyle uğraşırken, Ömer, Ebubekir'i ilk halife olarak ilan ediyordu. Bu darbeci grup, rüşvet, hile ve terörle Ebubekir'i herkese halife olarak kabul ettirdi. Bu amaçla Ali'nin eşi Fatma da Ali'ye bir uyarı olarak öldüresiye dövüldü. Bütün bu olaylar sonucunda radikal Batınîlik'le Ali özdeşleşti. Batınîlik Ali'ye, onu mürid kitlesinden ayıran özel imtiyazlı bir rol verdi.

Ali Hakkındaki İnanışlar

Ali Varoluş Ötesi Bir Varlıktır, Muhammed İle Özdeştir

Genel Batınî inanışa göre Ali ve Muhammed Tanrı tarafından Adem'den önce, aynı ışık parçasından yaratılmışlardır. Bir başka deyişle Ali Adem soyundan değildir, onda vücut bulmuş varoluş ötesi bir melektir. Bu varoluş ötesi melek, olarak Muhammed ile eşittir. Bu melek kişiliği önce Adem'e verilir ve ondan gelen soyun belirli bir halkasında meleksel yetenekler, etkisi günlük yaşamda fark edilemeyecek ölçüde azalmış olarak davranılır. Tanrısal ışığın taşıyıcıları artık bedenlenmiş, ete ke-

miğe bürünmüşlerdir. Bilindiği gibi Muhammed ve Ali kuzendirler. Büyükbabalarının ışık parçaları onların babalarına bölünmüştür. Muhammed kendi ışık parçasını Fatma'ya, o da oğulları Hasan ve Hüseyin'e vermiştir. Işık parçası, Hüseyin tarfından da kutsal On İki İmam'a verilmiş, bu sayede insan kimliğindeki melekler ortaya çıkmıştır. Muhammed'in soyundan gelen kişilerde meleksel yetenekler dışarıdan görülebilecek kadar etkili bir biçimde ortaya çıkmamıştır. Bu özellikler Muhammed'de ise peygamber olarak tayin edildiği gün (kırk yaşında) ortaya çıkmıştır.

Gerçi Ali meleksel yetenekler potasında yoğrulmuştur, bu yetenekler onda vardır, fakat "uyumaktadırlar", açığa çıkmamışlardır. Aslında Muhammed ve Ali tek bir kişi olduğundan bütün meleksel yetenekler önce Muhammed'de ortaya çıkmış, Muhammed de bütün meleksel bilgilerini adım adım zerrecikler halinde Ali'ye vermiştir.

Bu teoriye göre Ali, Muhammed ile aynı kademededir, şahsiyet olarak Muhammed ile özdeştir.

"Konuşan Kur'an" Olarak Ali, Yazılmış Bütün Kutsal Kitaplardan Daha Kutsaldır.

Her şeyden önce bir soru: Kur'an nedir?

Radikal Batınîlik Kuran'ı Muhammed'in meleksel bilgileri olarak açıklamaktadır. Bu ise onun müridlerine şu yolarla aktarılmıştır.

a) Ayetler şeklinde (vecd durumundayken eski Arap şiir sanatı veznindeki konuşmaları)

b) Düzyazı olarak (Muhammed burada yüksek bilgisini basit bir insan olarak değil, bir melek olarak aktarmaktadır).

c) Gizli bilgiler biçiminde Ali'ye.

Böylece peygamberin müridleri bilginin sadece bir kısmını alırken, Ali, Muhammed'in bütün bilgilerini almıştır. Ali olmasaydı diğer müridler mutlaka yollarını şaşırırlardı. Ali konuşan Kuran'dır ve kendisi, Muhammed'in çarpıtılmış ayetleri olan Osman Kuran'ndan daha kutsaldır.

Radikal Batınîlik bir şeyi çok açık söylemektedir: Osman Kuranı çarpıtılmış bir Kuran'dır. Derlemesi esnasında önemli bölümler, özellikle de Ali ile ilgili bölümler, peygamberin demokratik, sosyalist, hümanist görüşlerini içeren bölümler atılmıştır. Geri kalan kısım ise temasal ve kronolojik olarak bir kaosa çevrilmiş anlamını bütünüyle değiştirecek bir çerçeveye sokulmuştur. Emevi hanedanlığı Osman Kuran'ının dilinde de çarpıtmalar yapmıştır. (Şimdiki Osman Kuranı'nın Osman ve Emeviler tarafından özsel ve dinsel olarak değiştirilmiş bir Kuran olduğu tezi, *Dr, Günther Lüling*'in *"Muhammed"* ve "Über den Ur-Kuran" [Gerçek Kuran Hakkında] adlı eserlerinde de yer almaktadır). Bütün bu nedenlerle Osman Kuranı kutsal kitap değildir. Öyleyse hiçbir kutsal kitap yoktur. Kutsal kitap Ali, dolayısıyla İmamlar, eğer İmam mevcut değilse Kâmil insandır. Kâmil insanın Alevilik-Bektaşilikteki anlamına daha sonraki bölümlerde değineceğiz.) Bu nedenle insanlar herhangi bir *"kutsal kitap'a değil "yaşayan İmam"*a veya "yaşayan kâmil insan"a yönelmelidirler. *Yaşayan İmam* veya *kâmil insan* Ali'nin bilgilerini taşıyan insandır.

Ali Demokrat, Sosyalist, Hümanisttir

Peygamberin hedefi kendi kabilesinin kültürel, politik ve toplumsal kurallarına sıkı sıkıya bağlı sanıllı bir toplumu, adım adım kardeşçe, sosyalist, sınıfsız bir topluma dönüştürmektir. Muhammed'in yaşadığı süre içinde bunları gerçekleştirememesinin nedenleri, koşullarda, alışkanlıkların etkisinde ve yardımına ihtiyaç duyduğu zenginlerin (Ebubekir, Ömer, Osman gibi) gücünde yatmaktadır. Ancak yine de peygamber

döneminde insancıl, sosyalist bir toplumun temeli atılmıştır. Bu eser Ali tarafından geliştirilmeli ve sonuçlandırılmalıydı. Ancak iktidarı gayri meşru olarak ele geçiren Ebubekir, Ömer ve Osman gurubu, bu süreci önce durdurdular, sonra da ortadan kaldırdılar. Ebubekir'in, Ömer'in, Osman'ın, Emevilerin (daha sonra Abbasilerin) rejimleri başından itibaren adil olmayan rejimlerdi. Rejimleri dünyaya iyi şeyler getirmediler. Ömer ve Emeviler ile İslamiyet politik iktidarını büyük ölçüde geliştirirken, eski adaletsiz rejimler olan Hıristiyan-Bizans, Zerdüşt-Pers rejimlerinin yerini sadece yeni bir dinle süslenmiş zorba halife despotizmi ve temelinde şeriatın bulunduğu antihümanist bir sınıflı toplum aldı.

Radikal Batınîlerin sloganı, "*Ali'siz İslam Olmaz*" 'dır. Ancak buna ek olarak onun demokratik, sosyalist ve hümanist ideallere ve hedeflere sahip olduğuna da inanılıyordu.

Ali kitlelerin kendi kendilerini yönetmelerini isterdi. Bu ise ancak şeriatın tabu olmaktan çıkması, hiçbir kural konulmaması ve kitlelerin uymayı vaat ettikleri kurallara her zaman kendilerinin seçmesi ile mümkün olabilirdi. Ali'nin ve İmamların görevi sadece dini doğmaların emniyetini sağlamaktı. Her birey temel insan haklarına ve temel özgürlüklere sahiptir. Kendi dini seçimini yapabilir, hayat tarzını istediği gibi özgürce seçebilir. Kendi evinde dört duvar arasında ne yaptığı ise onun meselesidir. Devletin resmen tanıdığı din dışında bir din benimserse, silahlı ayaklanmaya kalkışmadığı sürece cezalandırılamaz, tehdit edilemez, engellenemez. İşkence, sakat bırakma gibi korkunç cezalandırma yöntemleri yasaktır. Herkes kendi bedensel ve ruhsal tohumlarının hasadını toplayabilmeli, onun tadını çıkarmalıdır. İnsan sofuca bir hayat tarzını benimsemek zorunda dağildir. Sofuluk sadece devletin ordusu olduğu sürece, hükümet görevlisi erkekler için geçerlidir. Kitlelerin yaşam standartı yükseldikçe, devlet yönetimi de sofuca hayat tarzını yumuşatmalıdır. Hedef hangi dinden, hangi renkten hangi soydan, hangi sosyal grup ve tabakadan olurlarsa olsunlar, herkes

için refah devletidir. Ali bu amaçla büyük üretim araçlarını toplumun mülkiyetine geçirmek, herkesin malı yapmak istiyordu.

Bu nedenlerle radikal Batınîlik Ali'yi mükemmel bir demokrat sosyalist ve hümanist olarak görüyordu. Artık Ali'nin düşünceleri sayesinde, Osman Kuran'nın şeriatın ve politik iktidarın (Emevi-Abbasi halifeler despotizmi ve sınıflı toplum) kısıtlamalarına karşı savaşmak ve onları yemek mümkündü.

Arap ve İran Batınîliğinin ve Aleviliğin Kısa Tarihçesi

Osman Kuranı'na, şeriata ve politik iktidara daha az değer verilmesi veya tümüyle inkar edilmesi, beraberinde büyük bir teorik problemi de getiriyordu. Öncelikle değerli, daha az değerli ve nihayet değersiz noktaların tespit edilmesi gerekiyordu. Biçimsel (dışsal) ibadet şekilleri yerine, hangi özsel (içsel) ibadet şekilleri uygulanmalıydı? Tümüyle inkâr durumunda ise şu soru akla geliyordu: Hangi yeniler (ibadet yöntemi vb.) eskilerin yerini alacaktı. Hangi felsefe ortodoksluğun yerini, hangi hukuk sistemi şeriatın yerini alacak, henüz pratikte bir örneği görülmemiş demokratik, sosyalist ve sınıfsız toplum nasıl bir şey olacaktı? Özellikle sonuncusu çözülmesi zor bir problemdi.

Bu karmaşıklık nedeniyl batınîlik, Alevilik hiçbir zaman içe kapalı, yekpare bir felsefe olmadı. Tam tersine içinden birçok akım doğdu ve gelişti. İslamiyet tarafından fethedilen bölgeler, Roma-Bizans ve Persli sınıflı toplumların yaşadığı bölgelerdi. Boyunduruk altında yaşamanın kuralları yüzyıllarca süren alışkanlıkla kitlelerin içine işlemişti. Kitleler mazoşist bir ruha sahip olmuşlardı. Bu nedenle eşitlikçi bir ideolojiye sahip Batınîlik ve Aleviliğin hiçbir şansı yoktu. Bu akımlar aynı zamanda teorik olarakda fazla karmaşıktı ve anlaşılması gerek geniş köle kitlesinde, gerekse de özgür yoksul halkta olmayan geniş tarihi, felsefi bilgi.birikimini gerektiriyordu.

Batınîlik, Alevilik sadece dar entelektüel çevrelere ve Bizans, Pers kültür çevresi dışından ya da Arap olmayan göçmen,

göçebe kabilelerinden gelerek kapalı bir yerleşim tarzı oluşturmuş Arkaik-Şamanist düşüncelere bağlı çiftçi kölelerin çevrelerine girebiliyordu. Bunun bir sonucu olarak Batınîlik İsmaililiğin entelektüel dini çevreleri tarafından himaye edilmiştir. İsmaililik, Fatımi hilafet (başkent Kahire) aracılığıyla 969'dan 1171'e kadar Kuzey Afrika, Suriye ve Kızıl deniz ülkelerini kontrol ederken, devletin şeriatı el üstünde tutması nedeniyle Batınîlik, İsmaili entelektüel çevrelerine ulaşamıyordu. Şeriat da zaten mükemmel bir iktidar aracı olarak kendini kanıtlamıştı. Çünkü devletin, şeriatı ve din tarafından emredilen sofuca bir hayat tarzını benimsemiş kitlelere maddi refah sunmasına gerek yoktu. Kitleler için, hiçbir şey yapılmasına gerek yoktu; bir iktidar için bundan daha elverişli bir yönetim aracı düşünülemezdi.

Emeviler ve Abbasiler döneminde Güney Irak'tan büyük toprak parçaları Hindistan ve Doğu Afrika'dan ise çiftçi köleler alındı. Pers ve Bizans kültür çevresinin dışından gelen bu insanlar bir süre sonra ayaklanarak, Güney Irak'ın bataklık bölgelerinde ve Körfezin korsan sahillerinde demokratik-sosyalist komünler oluşturdular. Bu komünal topluluklar Bağdat'daki Abbasi hilafetine karşı yaklaşık İ.S. 800'den 1000'e kadar sürekli bir savunma savaşı yürüttüler.

Göçebelerin kendi vatanlarından getirdikleri sağlam bir sosyal sistemleri vardı. Özellikle kadınlar için olmak üzere belirli özgürlükler yerleşmişti. Örneğin kadınlara baş örtüsü zorunluluğu yoktu, cinsiyet ayrımı kaldırılmıştı ve kadınlar erkeklerin karşısına rahatça çıkabiliyorlardı. Türk göçerleri asıl vatanları Türkistan'dan batıya ve güneybatıya göçerek İslam kültür çevresine girdiklerinde, şu veya bu şekilde İslamiyeti seçmeleri uzun sürmedi. Ancak onların benimsediği İslamiyet katı, cansız ortodoksluk değildi. Onların benimsediği İslamiyet tam tersine Araik-Şamanist unsurları içinde barındıran ve geliştiren, fantazi olarak zengin, canlı ve elastik bir dervişlikti. Gerçekten de Türklerin benimsediği İslamiyet yorumu dervişlikle hemen

hemen özdeşleşmiştir. Fakat biri dışında hiçbir derviş tarikatı ne şeriatı, ne de ortodoksluğun mekruh (dinen yasak olmasa da kaçınılması gereken şey) saydığı unsurları terk edecek kadar ileri gidebilirdi. Bunlar, Alevi, Bektaşi derviş tarikatlarıydı.

Bazı Türk, Türkmen göçmenleri, Kuzey İran'dan ve Azerbeycan'dan geçerken şeriatı uygulamayan bir Şii topluluk ile ilişki kurmuş olmalılar. Aslında iranlı Şiiler şeriatı hep uygulamışlardı Bunun tek istisnası İsmaililerin İran'da kurdukları (1164'den 1210'a kadar) geçici düzendi. Bu zaman dilimini de içine alan İ.S. 1090'dan 1256'ya kadar süren dönemde İsmaili iktidar Haşhaşilerden oluşuyordu. Bu dönemde oruç tutma, hac ve öteki ibadet zorunlulukları ile cinsiyet ayırımı kaldırılmıştı. Alkol ve bütün et çeşitlerine izin verilmişti. İsmaili imam II. Hasan 1164 yılında, Ramazan ayının ortasında şeriatı kaldırmıştı. Aslında İran'daki İsmaililer Mısırlı İsamaili-Fatımilerin sınır kuvvetleriydi ve bağımsızlıklarını daha sonra kazanmışlardı. Radikal Batınîliğin 1164'ten 1210'a kadar kendi reel politik biçimini aldığı ve tüm toplum yaşantısını etkilediği söylenebilir. Buna rağmen Irak ve Suriye'de Haşhaşi beylikleri oluşmuştu.

Anadolu Aleviliğinin öğretisi, bölük pörçük bilinen Haşhaşilerin ve İran'daki şeriatçı Şiilerin öğretileri ile karşılaştırılacak olursa bu inancın şeriatçı Şiilerle kesinlikle hiçbir benzerliği olmadığı, ancak Haşhaşi İsmaililerle benzeştiği görülecektir. Haşhaşi İsmaililer sahip oldukları "südür" (bütün varlıkların Tanrı'dan, ondan bir şey eksiltmeksizin çıkması) öğretisi, kâmil insan öğretisi, ve Ali düşüncesi sayesinde hiçbir zaman şeriatçı olmadılar.

1164 yılında şeriatı kaldıran II. Hasan iki yıl sonra öldürüldü. Fakat oğlu II.Muhammed onun eserini devam ettirdi. II. Muhammed ayrıca şeriatın uygulanmadığı dönemlerde Tanrı'nın insanlara lütufkârlığını, hoşgörüsünü, âlicenapığını gösterdiği halde, şeriatın uygulandığı dönemlerde bunu esirge-

mesindeki çelişkiye dikkat çekerek şeriatın Tanrı sözü olduğu yolundaki inanca teorik olarak sorguladı.

Bütün bu bölüm boyunca üzerinde durduğumuz Arap Aleviliği (ve onun İran'daki yansıması) konumuz açısından çok önemlidir. Çünkü Arap Aleviliği olmadan Anadolu Aleviliği de olamazdı.

Bektaşiliğin Ana Hatları

Alevi-Bektaşiliğin 4 temel öğretisi şunlardır:

1. Südür teorisi (Bütün varlıkların Tanrı'dan, ondan birşey eksiltmeksizin çıkması).

2. Kâmil insan teorisi

3. Ali Aşkı

4. Şeriatın reddi (onun yerine eski Türk toplumunun sosyal kuralları geçerli sayılır)

Alevilerin Ali Aşkı Sünniler tarafından da benimsenir, ama onlar Alevilerin Ali'yi tanrılaştırdıklarını söylemektedirler. İran Şiiler de buna dayanarak alevileri Şii ve Müslüman kabul etmeyip, inançsız (kâfir) olarak tanımlarlar. Alevilerin şeriata, Tanrı tarafından en küçük ayrıntısına kadar uyulmasının emredildiği söylenen ibadet ve davranış kurallarına karşı olmaları, Sünniler için büyük bir nefret kaynağıdır. Sünniler için şeriatın dışında başka bir ahlaki yaşantı düşünülmeyeceği için, Alevilere son derece kötü ahlaksızlıkları (cinsel sefahat, içki düşkünlüğü, ibadetsizlik) yaklaştırmaktadırlar.

Ortodokslar, Alevilik-Bektaşiliğin südür, kâmil insan teorisini bilmezler. Bu öğretilere bir göz atmak, "Ali Tanrıdır yakıştırmasının" doğru olmadığını, dogmatik olarak bakıldığında bile, kişiliğinin kült haline getirilmesine rağmen İran'daki Şii din büyüklerinden ve Sünnilikteki Muhammed'den daha az kutsallaştırıldığını gösterecektir. Bu nedenle südür ve kâmil

insan teorilerine biraz daha yakından bakmak gerekmektedir. Çünkü Alevilik-Bektaşiliğin kökünc inmek ancak böyle mümkün olabilir.

Şeriatın anlamı: Emredildiği gibi katı kuralcı şekiliyle günde beş vakit namaz zorunluluğu; Ramazan ayında oruç tutmak; Mekke'ye Hacca gitmek; beden, duygu, sanat, doğa düşmanlığı; cinsiyet ayrımı; kadın ve erkeğin rollerinin kesin olarak belirlenmesi; kadına değer verilmemesi kadının politik ve dini toplantılara alınmaması; camide açık ibadetten men edilmesi (camide teorik olarak kadınlara izin verilse de, pratikte erkekler baş aktördürler ve kadınlar sadece balkondan veya başka bir yerden izlerler).

Hiçbir toplum kuralsız yönetilmeyeceği için, şeriat kurallarının yerini başka kuralların, örneğin eski Türk Şamanizminin veya Selçuklular döneminde oluşturulmuş kuralların alması çok doğaldır. İnsanlık tarihinde kuralları olmayan bir toplum, bir dini topluluk, bir kült topluluğu yoktur. Olsaydı ömrü olmazdı, dayanıklılığı olmazdı ve dağılırdı. Bu nedenle ortodoks Sünnilerce öne sürülen, Alevilerde anarşinin, haddini bilmezliğin, ahlaksızlığın hükümsürdüğü fikri tarihsel olarak saçmadır. Bu suçlamalar daha çok Sünnilerin yasak olduğu için yapamadığı, aslında büyük bir istekle yapmak istediklerini sonsuz bir fesatlıkla başkalarına yakıştırmak istediklerini göstermektedir.

İbadet zorunluluğunun olmaması hiçbir ibadet yapılmadığı anlamına gelmez. Burada ayırt edilmesi gereken, bireysel ibadet ile topluluğun kolektif ibadetidir. Bireysel ibadet isteyenin istediği biçimde uygulayabileceği son derece özgür bir ibadet biçimidir. Alevilikte de söz konusu olan tam anlamıyla budur. Buna karşılık topluluk ibadetinin kolektif yapısından çıkarılmak ağır bir ceza bir sosyal tecrit, toplumdan ihraç anlamına gelebilir.

Şeriatın yanında Sünniler için bağlayıcı olan ve aynen uyulması gereken bir şey daha vardır: Peygamberin uyulması

gerektiğini söylediği ya da davranış olarak ortaya koyduğu formüller, yani sünnet. Şeriat ve sünnet ancak ortodoksların uyabilecekleri dar çerçeveli bir davranış kuralları sistemi oluşturmaktadır. En büyük sevap, emredilen davranış kuralarına en küçük ayrıntısına karar tereddüsüzce uymaktır. Bireyler için hareket serbestliği yoktur. Her şey tanrısal emirler olduğu söylenen kalıplara uygun olarak yapılmalıdır.

Alevilik-Bektaşilikte insana daha hoşgörülü yaklaşılmaktadır. Bu bir anlamda "Südür" (oluşum, türüm) ve "'kâmil insan" teorileri ile oluşturulur. Eğer Tanrı insanların bütün davranışlarını emirlerle düzenlenmiş olsaydı, bu, insanların, varlıkları amaçsız ve hayvanlardan daha az değerli yaratıklar oldukları anlamına gelirdi. Oysa tam tersine, insan her zaman iyinin ve kötünün ayırdına varabilmektedir. Tanrı'nın, sosyal yaşamın ve ibadetin kurallarını belirlemeye ihtiyacı yoktur, bunları yapmak onu yüceltmez. Bunu insan, toplum ve son aşamada kâmil insanın kendisi yapmak zorundadır. Tanrı'nın sadece Tanrı-Doğa-İnsan ilişkisini, gerçekten gerekli dini dogmaları açık bir şekilde ortaya koymaya ihtiyacı vardır.

Bir kâmil insan olarak Muhammed, Medine'de Müslümanların uyacağı toplumsal kuralları belirlemiştir. Bu amaçla kitleler ve müridleri ile tartışma danışma toplantıları yapmış ama son kararı hep o vermiştir. Gene bir kâmil insan olarak Hacı Bektaş da Selçuklular döneminde, Anadolu Alevilerinin uyacakları (geleneksel yaşamlarını ve eski Türk Şamanizmini göz önünde tutarak) toplumsal kuralları belirlemiştir. Bu kurallar içinde eski şeriat kuralları ibadet yöntemleri bulunmuyordu.

Fakat kim insandır? Kim kâmil insandır? Hacı Bektaş kâmil insanın kendisi olduğunu belirleme hakkını nereden aldı? Bu sorunun cevabı Bektaşi inancında yatmaktadır.

Bektaşi İnancı

Bektaşi inancı çok yönlü bir kuramdır. Bu kuramın özelliklerini şöyle sıralayabiliriz.

1. Doğa ve evren Tanrı'nın bariz bir suretidir.

2. Yeryüzünün tanrısı insanın kendisidir.

3. Tanrı kendisini olağandışı insanda, insanüstü insanda, kâmil insanda gösterir, (kendisini ifade eder).

4. Ali kâmil insan'ın prototipidir (teorik olarak başka biri de olabilirdi).

5. Tanrı insanın içinde olduğundan, özellikle insan siması Tanrı'nın özelliklerini yansıtır: Düşünce, irade, eylem, özgürlük.

6. Gerçek ibadet, insanın düşüncelerini kendisi üzerinde yoğunlaştırmasıdır. Çünkü Tanrı insanın içindedir, bu nedenle insanın kendisi dışında bir objeye yönelik düzenli ibadet görevi, ibadetin öznel ve nesnel sebepleri kalmadığından, gereksizdir.

7. Saf bir ruh olarak insanın düşünme gücü meleklerden daha azdır. Fakat bir bedene sahip olduğu için, meleklerden daha fazla düşünme gücüne ulaşabilme şansı vardır.

8. Bu nedenle, ruhsal olarak gelişebilmek ve melekleri aşabilmek için, insan bedeninin ve ruhunun bütün olanaklarını kullanabilmelidir. İnsan ancak bedeni ile kâmil insan olabilir.

9. Kâmil insanda Tanrı, bu evrende kendi bilincine varmanın en yüksek noktasına ulaşır ve kendi kendisini izler.

10. Tanrı'nın bütün varlıkları devasa bir devirle Tanrı'ya geri dönerler ve asıl Tanrı, gerçek Tanrı tarafından özümsenirler. Her devir sonrasında Tanrı, daha fazla kendi bilincine varır,

deneyim kazanır ve kendisini tanır.

11. Kadın ve erkek eşittir. Bu nedenle, ayin-i Cemlerde kadın ile erkeğin birlikte yaptığı semah, Tanrı hizmetinde değerli bir ibadettir.

12. Bektaşilik proleter-populist bir ideolojidir: Göçebelerin, sıradan çiftçilerin, askerlerin, yüksek seviyedekilerin, özgür ruhlu entelektüellerin ideolojisi...

Alevilik-Bektaşiliğin Tarihi

Rum Selçuklular ve Bektaşiliğin ilk Dönemleri

1071 yılında Bizans ordusu Malazgirt'te Selçuklu komutan Alp Arslan karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Bu zaferden sonra Alp Arslan, Küçük Asya'nın fethi için güçlerinin önemsiz bir bölümü ayırdı. Ana savaş gücünü, Bağdattaki Sünni-Abbasi halifeliğinin emriyle, o zamanlar Fatımilerin kontrolünde olan Suriye'yi fethetmek için kullandı. Alp Arslan, ordusunun geri kalan kısmını Küçük Asya'nın içine sızarak araştırma yapmakla görevlendirdiği akrabası Süleyman komutasına verdi Yirmi-otuz bin süvariden oluşan bu küçük araştırma grubunun kalıcı bir fethi sağlayabileceği kesinlikle düşünülmezdi. Çünkü Bizans hükümdarlığı Avrupalı tarihçilerin yazdığı kadar güçsüz değildi; tam tersine politik, ideolojik ve kültürel olarak Avrupa'nın en büyük devletiydi. Yüzyıllar boyunca Küçük Asya'yı Emevi ve Abbasi istilasına karşı başarıyla savunmuştu. Karadeniz, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki deniz ticaretini elinde tutuyor. Balkanları konrol ediyordu. Bizans siyasi sınırlarını korumanın yanı sıra kültürel ve ideolojik olarak da genişliyordu.

Çünkü kısa bir süre önce Ukraynalılar, Beyaz Ruslar ve Büyük Ruslar Bizans Hıristiyanlığını benimsemişler, bu sayede de Rusya'nın Hıristiyanlaştırılması işlemi hızla gerçekleşmişti. İç politikada Bizanslı kral ve Patrik arasandaki görev bölüşümü netleşmişti. Buna karşılık Batı Avrupa'da, kilisede kimin sözünü geçtiği (monarşinin mi, yoksa Papalığın mı), görev bölüşümünün nasıl olduğu açıklığa kavuşmamıştı. Ve siyasal olarak bakıldığında, Batı Avrupa bir enkaz, bir yamalı bohçaydı. Kısaca Bizans İmparatorluğu tartışmasız en büyük güç olarak, Roma İmparatorluğu'nun ve Antik-Hıristiyan kültürünün mirasçısı olarak şimdik ayakta duruyordu. Hıristiyan ortodoksluğunun ruhani otoritesini temsil eden Sinod meclisi Bizans topraklarında, Anadolu'da ve Konstantinopolis'te (İstanbul) toplanmıştır, Batı Avrupa'da değil.

Bu nedenle, nasıl olup da küçük bir Türk süvari gurubunun, üstelik de Hıristiyanlık dışı bir inanca sahip oldukları halde, Bizans için çok önemli olar Küçük Asya gibi bir bölgeyi, sadece iç kısımlarlada kalmayıp sahil şeridine kadar (Trabzon'a ve Kütahya'ya kadar) ele geçirebildiği kesinlikle anlaşılabilir değildir. Bu konuda Türk ve Batı Avrupalı tarihçilerin yaklaşımlarını aktaracak olursak, aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

1. Halkın bir bölümü zaten Türk'tü. Bunlar, Bizanslı büyük toprak sahipleri tarafından Urallardan, Sibirya'dan ve Türkistan'dan küçük Asya'ya getirilmiş olan çiftçi kölelerdi. Aracı tüccarlar kuzey Karadeniz sahillerindeki Yahudiler, daha sonra da Ruslardı. Bu pagan köleler Hıristiyanlığın kurallarına Hıristiyan kölelere göre daha açık bir biçimde karşı çıkıyorlardı. Tarihçiler Türk-Türkmen göçebe kabilelerinin zaten Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde yerleşmiş olduklarını öteden beri kabul ediyorlar.

2. Anadolu halkının büyük bir bölümü resmi Bizans - Grek kilisesinin mensubu değildi, aksine Resmi Hıristiyanlıktan sapmış Hıristiyan Cemaatlere mensuptular. Resmi Hıristiyanlıktan

sapanlar Bizans kilisesi ve devlet güçleri tarafından takibata ve ağır baskıya uğruyordu.

Demek ki o sıralarda Küçük Asya'da kurtarıcı beklemekte olan nispeten büyük iki halk grubu vardır: Hıristiyanlık için eğitilmeye değer görülmedikleri için henüz pagan olan Türk çiftçi köleler ile resmi Hıristiyanlıktan sapanlar. İşte bu kesimler kurtarıcılarını Küçük Asya'ya giren Selçuklu sultanı Süleyman'ın kişiliğinde buldular.

1- Çiftçilere özgürlük. Toprak işleyenin olmalıdır

2. Din özgürlüğü. Herkes kendi dinini seçmekte özgürdür.

Bugün çok doğal gelebilecek bu iki talep, ortaçağ Avrupasında kesinlikle doğal değildi, aksine son derece devrimci görüşlerdi. Romen Katolik ve Grek-Ortodoks (Bizans) kiliseleri her türlü dindışılığı ve Hıristiyanlıktan sapmışlığı acımasızca eziyordu. Germen çiftçi özgürlüğünün artıklarının adım adım tasfiye edildiği bu dönemde Batı Avrupa'daki ve Bizans İmparatorluğu'ndaki çiftçiler serf durumundaydı. Üstelik seferlerin tipik hakları bile önemli ölçüde ellerinden alınmıştı.

Rum-Selçuklu feodalizmi de bir aristokrasi hükümranlığı, Batı Avrupa feodalizmi gibi kılıcın hükümranlığı idi ama, bu iki feodalizm arasında gene de büyük farklar vardı. Birincisi daha insancıldı. Çiftçiler özgürdü ve herkes kendi dinini özgürce seçebiliyordu. Rum Selçuklular döneminde şehirler, belediyeler, loncalar ve kooperatifler büyük ölçüde özerktiler.

Batı Avrupa'da ve Bizans İmparatorluğu'nda uygulanan feodalizm ise son derece katıydı. Toprağı işleyen geniş halk kitleleri serf konumundaydı. Üstelik 1100 yıllarında Batı Avrupa'da şehirler özerk değildi. İnsan, Katolik kilisesinin katı kuralları nedeniyle ruhsal olarak da bağımlıydı. Kilise dışındaki her türlü görüş, her türlü farklı düşünce ağır bir şekilde cezalandırılıyordu.

O halde Anadolu halkının, çiftçi kölelerin ve resmi Hristiyanlıktan sapanların yeni Selçuklu beylerini kurtarıcı olarak selamlamalarında, yeni hükümdarlığı benimseyip desteklemelerinde şaşılacak bir şey yoktur.

Selçuklu komutan Süleyman işte bu koşullarda büyük bir akınla Ege kıyılarına kadar geldi. Önce İznik'i, daha sonra da Konya'yı başkent yaptı. Bu fırsatı değerlendirerek hemen Alp Arslan'dan (Büyük Selçuklular) politik olarak ayrıldı ve Konya'daki Rum Selçuklu Sultanlığını kurdu. Esasen Rum adı toprakları üzerinde yerleşen Romadan gelmedir. Türkiye'nin kuzey doğusu için geçerlidir.

1071 yılındaki Malazgirt Meydanı Savaşı ile birlikte engeller yıkılmıştı. Artık Türk-Türkmen göçebe kabileleri sürekli olarak Türkistan'dan Azerbaycan'dan gelerek batıya ilerliyorlardı. Doğudan gelen göçebe kabilelerin ve göçer grupların akını 1500 yılına kadar devam etti. (Akkoyunlular ve Karakoyunlular dönemine kadar). Tarihçiler genel olarak göçebe kabileleri, Türkmen olarak tanımlar. Oysa dil açısından bakıldığında bunlar Türktür. İlk göç dalgası ile gelen Rum Selçuklu Türkler (ki bunlar aynı zamanda yeni yönetici sınıfı, askeri-feodal aristokrasiyi oluşturuyorlardı), daha sonra gelen Türkmen göçebe kabileler arasında giderek büyüyen bir problem ortaya çıktı. Aslında Konya'daki sultanlık o zamana kadar azınlıkta kalmış Türkçe konuşan kitlenin giderek çoğalmasından hoşnut olmalıydı. Ayrıca Bizans hâlâ büyük bir güçtü ve olası Bizans baskınlarına karşı savaşacak eli silah tutan savaşçılara ihtiyaç vardı. Fakat İmparatorluğun işine gelen bütün bu özelliklerin yanı sıra Türkmen göçmenler huzursuz, özgürlüğü seven bir halktı. Konya'yı dost olarak görüyor, ama kendilerini sultana vergi ödemek zorunluluğundaki bir teba olarak görmüyorlardı. Konya'da gelişmekte olan sultan otokrasisine karşı sürekli göçebe ayaklanmaları işte bu anlayıştan kaynaklanıyordu. Göçebeler zaman içinde, Latin Krallığı ile birlikte 1300'lü yılların başlarında büyük güç olmaktan çıkmış Bizans'tan bile daha

tehlikeli hale gelmişlerdi. İlginçtir ki Batı Anadolu'daki ana düşman Bizans, Batı Avrupa'daki Romalı-Katolik Haçlılar tarafından sürekli baltalandı ve altı yıllık Latin Krallığı hükümranlığından sonra bu enkazı bir araya getirmek mümkün olmadı.

O halde Rum Selçuklular için, kuzeydoğudan sürekli olarak gelen, üstelik 1100'lerden sonra Şiiliği seçmiş, bu nedenle de şeriatı reddetmiş Türkmen göçebeler bir sorun oluşturuyordu. Anadolu Şiileri (Aleviler) hakkındaki bilimsel araştırmalar onların çok farklı özelliklere sahip olduklarını, İran ve Irak'taki Şiilerle sadece isim benzerlikleri bulunduğunu göstermektedir. On İki İmam düşüncesini Rum Selçuklular döneminde benimseyip benimsemedikleri'de belli değildir. Bu ancak 1400'den sonra için kesin olarak kanıtlanabilmektedir. O halde İmam sayıları kaçtı? Bektaşilikte en çok kullanılan sayı sekizdir. Hacı Bektaş On İki İmamlardan yedincisi olan İmam Musa Kâzım tarafından yönlendirilmiştir. Hacı Bektaş İmam değildi. (Veli, önder, hünkâr, lider veya kutsal evliya anlamına geliyordu.) Fakat buna rağmen saygınlık ve güç olarak bir İmam konumundaydı. Anadolu Alevilerinin ve Haşhaşilerin öğretilerindeki benzerliklere bakarak, Selçuklular dönemindeki Şii-Alevilerin İran'daki Şiilerin değil, aksine Haşhaşilerin ve her halükârda Batınîlerin ayrı bir kolu olduğunu kabul etmek zorundayız. Teorik ve ideolojik açıdan bakıldığında Anadolu Aleviliği için Kutsal İmam sayısının yedi veya sekiz, on bir ya da on iki olmasının hiçbir önemi yoktur. Belirleyici Olan Ali'dir. Deyim yerindeyse Ali ağacın gövdesi, İmamlar ise dallarıdır.

Alevilik bu araştırmada da bütün detayları ile kanıtlanacağı gibi, Sünni Ortodoksluk'tan (hatta şeriatçı Şiilikten) ve Hıristiyan ortodoksluktan tamamiyle farklı, öğretimi Sünnilikle (ve kilise Hıristiyanlığıyla), taban tabana zıt, kendine özgü bir dindir.

Elbette ki Sünni ordotoksluk ideolojik düşmanını hemen

tanıdı. İslam kültür çevresi içindeki sapmalara, şeriatsız akımlara karşı savaş, 800'lerde yoğun bir şekilde sürdürüldü. Batı savaşının tek bir hedefi vardı; rakibin tamamiyle (fiziksel olarak da) yok edilmesi. Elbette Anadolu'daki Sünni ortodoksluk, sapmanın ne anlama geldiğini çok iyi biliyordu; bu nedenle her türlü Ali düşüncesi zan altındaydı. Anadolu'da, kendini Müslüman olarak tanımlayanların arasında başından beri ikilik vardı. Sünnilik ve Alevilik ideolojik olarak can düşmanıydılar.

Sünniliğin merkezi Konya, Aleviliğin merkezi ise kuzeydoğu Türkiye idi. Kuzeydoğuyu kontrol etmek Konya'ya hiçbir zaman nasip olmadı. Belki bunu başarabilirdi ama bu seper de Moğol akınları başlamıştı. 1245'te Konya Sultanlığı, Moğollara (İlhanlılar) yenilerek büyük savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı. Fakat bazı beylikler tazminat ödemeye yanaşmadı. Bu ise Konya ile büyük çatışmalara ve bazı beyliklerin ayrılmalarına yol açtı. İlhanlı hükümdarlığı yaklaşık yüz yıl sonra İran'da da yıkıldıktan sonra bile, Konya, ayrılan beylikleri bir araya getiremedi. Moğol akınları Alevi göçebelerin batıya, Ege kıyılarına kadar sızmalarına yol açtı. Özerk Selçuklu Türkmen beyliklerinin bazıları Alevi, bazıları Sünni, bazıları ise her ikisinin karışımıydı. Ayrıca bu beyliklerde yaşayan çok sayıda Hristiyan, Bizanslı, Ermeni ve Rafizî vardı. 1300'lerde Anadolu politik ve dinsel açılardan tam bir yamalı bohçayı andırıyordu ve Türkçe henüz ortak dil değildi. Marmara'da Bizans hükümdarlığı, Karadeniz kıyılarında, Trabzon'da Rum Pontus İmparatorluğu, Van gölü çevresinde de Ermeniler vardı.

Sünni ortodoksluğun gerek Moğolar döneminde gerekse daha sonra Şii-Alevi göçebe kabileleri ve beylikleri ile mücadele edecek gücü yoktu. Kaldı ki Sünni kitle dervişlere inanıyordu ve ortodoksluğun söylediklerini pek dikkate almıyordu.

Ortodoksluk Batı ve orta Anadolu'yu birleştiren Sünni merkezi kurma şansını ancak 1400'lerden sonra Osmanlılarla bulabildi.

Selçuklular ve Rum Selçuklular dönemi batıdaki beylikleri Osmanlıların, doğudaki beylikleri ise Timurlenk'in ya da ondan sonra gelen Türkmen birliklerini yutmasıyla yaklaşık 1400' lerde sona erdi.

Rum Selçuklular dönemindeki dinsel ikilik aynı zamanda sosyal ve kültürel bir ikilikti; şehirler Sünni, göçebe kabileler ise Alevîydiler. Aleviliğin savaşçı göçebe kabilelere dayanması gerçeği, onu Rum Selçuklular döneminde (yaklaşık 1400'lere kadar) ayakta kalmasını sağladı. Prensip olarak Sünni şehirler göçebe kabilelerle çatışmak istemiyorlardı. Sünni şehirler daha çok, kuzeydoğudan sürekli gelen göçebe kolonilerinin barışçı bir şekilde batıya kanalize edilmesinden ve böylece Bizanslı ve Yunanlıların önünde bir set oluşturmalarından yanaydı. Sünni ortodoksluk, gücünü aldığı şehirlerde ise dervişlerin kök salmaması için uğraştığından, buralar'da da yeteri kadar işi vadı. Dervişliğin dinsel dansı (semah), dinsel müziği, dinsel ezgileri ve dinsel resimleri gibi belirli inanışlar ve pratikler taassupça mekruh (dinen yasaklanmadığı halde yapılması istenmeyen) kabul edilir, hatta nefret edilirdi. Bir derviş tekkesi, sünneti ve şeriatı kabul etse taassup kuşkusuz çok memnun olurdu. Fakat ne yazık ki Alevi-Bektaşiliğin sünneti ve şeriatı yoktu.

HACI BEKTAŞ KİMDİR?

Alevi kaynakları "Horosanlı Pir" lakabını alan (Horosan İran'ın kuzaydoğusunda bir bölgedir) Hacı Bektaş'ın 1248-1337 arasında yaşadığını belirtir. Bu, Anadolu'da Moğolların hüküm sürdüğü dönemdir. Kaynaklara göre Hacı Bektaş Horasan'da çok genç yaşta göç eder. Büyük bir dünya gezisi onu Irak, Medine, Mekke, Kutsal Topraklar ve Suriye üzerinden Anadolu'ya, dergâhını kurduğu Sulucakarahöyük köyüne sürükler. Hacı Bektaş son derece eğitimli bir kişiydi ve o dönemdeki büyük dervişlere, hakkında anlatılmış ve rivayet türünden yaşamöyküsü de eklenmelidir.

Hacı Bektaş, etrafına öğretisini Anadolu'ya yayan geniş bir öğrenci kitlesi topladı. Bektaşilik Anadolu için alışılmadık bir öğretiydi. Çünkü sünneti ve şeriatı kaldırmış, Türkçeyi ibadet dili yapmıştı. İslamiyetin ibadet dili olarak yalnızca Arapçayı kabul ettiği düşünülürse, bu müthiş bir ataktı. Bugüne kadar, ne kadar modern olursa olsun, Arapçayı ibadet dili olmakta çıkarmamıştır. İran ve Pakistan'daki Şiilerin ibadet dili bile Arapçadır; bilim adamlarında eserlerini Arapça olarak yazmaktadır. Fakat Hacı Bektaş daha o yüzyılda Türkçeyi ibadet dili yapma ve nefeslerini Türkçe okuyup yazma cesaretini gösterdi. O dönemde ibadet dilinin Arapça, saraydaki eğitimli kişilerin dilinin ise Farsça olduğu düşünüldüğünde, Hacı Bektaş'ın halkın yara-

sına ne büyük bir değişime yol açtığı anlaşılabilir. Belki de böylece Anadolu'nun Türk halkını tamamıyla İranlaşmak ya da Araplaşmaktan koruduğu bile söylenebilir.

Ortodoks İslam'a kıyasla ikinci yenilik dini tören, yani *Cem*'dir. Sünnilerin saflar halinde ve Cemaat olarak topluca kıldıkları namazın yerine geçen Cem, daire anlamına gelmektedir; zaten Cem'e katılanlar daire biçiminde birbirinin yüzünü görecek şekilde dururlar. Sünnilikte ise saflar halinde yapılan ibadete katılan biri, önündeki kişinin yalnızca sırtını görür. Sonuç olarak Cem bütün bir akşamı dolduran bir dinsel törendir ve şu bölümleri içerir: Dinsel dua, kadın ve erkeklerin birlikte yaptıkları dinsel dans, dinsel şiirler, dinsel müzik, dinsel yemek, dinsel içki. Ortodoks İslam sivil yaşamda da kadın ile erkeğin dansına ve içkiye izin vermiyordu. Bu yasaklanan şeyler üstelik bir de dinsel amaçlar için kullanılmaya çalışıldı ve bilinen çirkin propagandaların eşliğinde sefahat öyküleri icat edildi. Cem büyük bir sosyal görev yüklenmişti. Cem'den atılmak atılan kişi için sosyal izolasyon (tecrit) anlamına geliyordu. Köyde (ya da göçebe kabilelerinde) kimse onunla konuşmaz, kimse yardım etmezdi. Suçlu, Cem topluluğu önünde daha sonra özür dileyerek affedilme yolunu açabilirdi.

Münakaşalar, geçimsizlikler de Cem mahkemesi tarafından giderilirdi. O halde Cem'in aynı zamanda adli bir fonksiyonu olduğu da söylenebilir. Cem'de yer alan içki, dinsel yemek ve mahkeme önünde ikrar unsurlarına bakan birçok Batılı araştırmacı, Alevilikteki Hıristiyan etkiler konusunda çok sayıda araştırma yaptı. Fakat aslında böyle bir etkiden söz edilmezdi. Bu özellikler eski Türk Şamanizminden, Zerdüşt dininden geliyordu.

Sonuç olarak Hacı Bektaş Şeriatın yerine, Türklerin ve diğer eski halkların eski toplumsal kuralarını ve dinsel pratiklerini geçirdi. O dönemdeki sıradan bir Alevi için şu üç şey her şeyden daha önemliydi:

1. İbadet dili olarak anadilin kullanılması

2. Cem

3. Şeriatsız yaşam (zorunlu ibadet yok, oruç tutma görevi yok, hac görevi yok, cinsiyet ayrımı yok, içki yasağı yok).

O dönemdeki sıradan bir Alevi gerçek Bektaşi felsefesi konusunda kafa yormak zorunda değildi. Eğer canı isterse Bektaşi tekkesinin üyesi oluyordu. Hacı Bektaş'ın Mevlana Celaleddini Rumi ile aynı dönemde yaşamış olması da ihtimal dahilindedir. Hatta, Hacı Bektaş'ın bir öğrencisi olan *Şemsi Tebrizi*'nin Mevlana Rumi'yi katı Sünnilik tarafından mekruh sayılan bazı uygulamaların başlatılması için baştan çıkarmış olduğu bile söylenir. Bunlar arasında dinsel dans, dinsel-ezgiler, resim, şarap ve kadınların derviş oturumlarında yer alması da bulunuyordu. Şemsi-Tebrizi bugünkü İsmaililer tarafından İsmaililerin bir imamı olarak tanınmaktadır.

Hacı Bektaş, Anadolu'da Şii-Alevi göçebe çiftçilerden oluşan, kendi öğretisine hiç de yabancı olmayan ve geliştirdiği felsefenin büyüklüğünü anlayabilecek hazır bir kitle buldu. Hacı Bektaş'ın İran, Irak, Arap Yarımadası ve Suriye üzerinden Anadolu'ya yaptığı yolculuk, Bektaşiliğin eski Türk Şamanizmi Zerdüşt dini v.s. ile Anadolu dışındaki İslam ülkelerindeki inanışların bir bileşimi olduğunun sembolik bir ifadesi gibidir. Gerçekten de Alevilik-Bektaşilik İran, Arap, Helen ve eski Türk düşünce ve inanışlarının bir bileşimidir. İran'dan kâmil insan teorisi, Arabistan'dan dinsel figürler Muhammed ve Ali, Helenizmden Südür teorisi geldi. Bir kâmil insan olarak Hacı Bektaş, sünneti ve şeriatı kaldırmaya, yeni dinsel pratikler ve sosyal kurallar koymaya cesaret edebilirdi. O bir İsmaili imam gibi hareket ediyor, kâmil insanın neyin iyi neyin kötü olduğuna karar vermesi gerektiğine inanıyordu. İsmailin, şeriatsız Haşhaşilerin fikir fırtınası altında kalan Hacı Bektaş, onlar 1210'da resmen şeriata tekrar döndüğünde, şeriata bağlı İsmaili imamların boyunduruğuna girmemek için İsmaili toplumunu terk etti. Alevi-

Şiilikte sadece Ali'nin soyundan gelenler imam olabildiklerinden, o da, kökünü soy zinciri bağlantıları dağılmış, yani reel olarak ortadan kalkmış Ali soyundan Şii bir imama dayandırmak zorundaydı. Bu nedenle soy kökünü On İki İmam'lardan (bunların soy zinciri On İkinci İmam Mehdi ile birlikte 940'tan itibaren ortadan kalkmıştı) yedincisi olan imam Musa Kâzım'a bağladı. Ali'nin soyundan gelen yeni bir imam olarak Hacı Bektaş , Kâzım'dan sonraki sekizinci imamdır. Bu da, Bektaşiliğin ilk dönemlerindeki dökümanlarda bir sembol sayısı, bir dinsel tören sayısı olarak sekizin neden on ikiden daha sık ortaya çıktığını açıklamaktadır.

Hacı Bektaş Alevi inanışına göre ikinci Ali'dir (Alevilikte, ölen birinin ruhunun başka bir bedene girmesi anlamına gelen ruh göçüne inanılır). Selçuklular döneminde Alevilik-Bektaşiliğin militan bir karakteri vardı. Savaşçı göçebelere dayanarak, hem Konya'daki Sünni saltanata karşı hem de Kilikya'daki Hıristiyan Ermenilere, Karadeniz ve Ege kıyılarındaki Hıristiyan Yunanlılara (Trabzon'daki Rum Pontus ve Bizans İmparatorlukları) karşı savaşılabiliyordu. Göçebe Aleviler İslamiyeti Sünniliğin anladığından daha farklı bir şekilde yorumlamalarına karşın İslami inançları yayılmasında en önde gelen savaşçılar oldular.

Selçuklular dönemi Alevi-Bektaşiliğin kahramanlık dönemidir. Bu dönemde Hacı Bektaş, Anadolu'ya, Gürcistan'a ve Balkanlar'a İslamiyet için kahramanlıklar yapmaya yolladığı kırk yiğit savaşçının komutanı olarak tasvir edilir. Mevcut dokümanların tanıklığında denilebilir ki: Hacı Bektş'ın kişiliği tarihsel olarak ispatlanmıştır ve Aleviliğin öğretileri'nin ve ibadet biçimlerinin büyük bir kısmı Selçuklular döneminde olmuştur (1100-1400).

Bektaşiliğin, arkasında önemli edebiyat eserleri bırakan şahsiyetleri, ***Yunus Emre*** (13. yüzyıl) ve Kahire'deki ünlü Kaygusuz Tekkesi'nin kurucusu ***Kaygusuz Abdal***'dır. Bir diğer

büyük ozan Kaygusuz'un öğretmeni *Abdal Musa*'dır. Hacı Bektaş'ın yaşamı Vilayetname'de rivayet tarzında anlatılar. Daha 1400'leden önce yazılan bu eserin bir büyük bir de küçük biçimi vardır.

OSMANLILAR VE BEKTAŞİLİĞİN

ORTA DÖNEMİ

OSMANLILAR VE BEKTAŞİLİĞİN ORTA DÖNEMİ

1400'den, Osmanlı tarihinin dönüm noktası olan 1826-27'ye kadar olan süre Bektaşiliğin orta dönemi olarak kabul edilir. 1826 ve 1827 yılları, Sünni İslam'ın ideolojik olarak nefret ettiği iki rakibi üzerinde kesin zafer sağladığı yıllardı: Yeniçeriler ve Bektaşi tekkeleri. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı tasfiye edildi, ardından başlatılan Bektaşi tekkelerinin dağıtılması işlemi de bir yıl içinde tamamlandı. Tekkelerin yöneticileri yargılandı, sürgüne gönderildi, bütün mal varlıkları Nakşibendi dervişlerine verildi. Sünni İslam'ın kazandığı bir zafer sadece özgürlük açısından değil, ulusal açıdan da bir talihsizlikti: Çünkü bu zafer, ulusal güçlerin Arap milliyetçiliğine karşı birleştirilmesi gerektiği bir dönemde gerçekleşti ve sonuçta birliği sağlayacak stratejik faktörler olan Arnavut Bektaşiler ve Anadolu Bektaşileri kaybedildi.

Bugünkü Alevilerin birçoğu bütün Osmanlı tarihi boyunca baskı altında tutulduklarını söylemektedirler. Fakat gerçek böyle değildi. Almanya ve Batı Avrupa kökenli alışılagelmiş kaynaklar ise Osmanlılardan, kafalarında İslam'ın kılıcı ile Avrupa'ya dalmaktan başka bir şey olmayan fanatik Sünni Müslümanlar olarak söz eder. Bu da yanlıştır. Yapılan tahlillere göre, güya dinsel fanatizmin dar görüşlülüğü, göçebelerin harcanmamış enerjisi ve vahşiliği ile birleşmiştir. Eğer böyle olsaydı Os-

manlılar gelişmezdi. Burada etkili olan daha çok yetenekli yöneticilerdir. Yeniçerilerin ve Bektaşi tekkelerinin varlıklarını 1826-27'ye kadar sürdürebilmesi, bu iki İslami rakip akımın, yani Alevilik ve Sünniliğin, başından beri iktidar için, mücadele ettiklerini göstermektedir. Yüzyıllarca süren bir mücadele ve gözetimden sonra'da Sünni İslam, zaferi kazanarak rakibini tasfiye etmiştir.

Osmanlılar başlangıçta birkaç yüz aileden oluşan, Moğol akınlarından kaçarak Anadolu'da sığınak arayan, hayvancılıkla uğraşan ve yerleşecek bir yer arayan küçük bir topluluktu. 1250'lerde Sakarya nehri kıyılarına yerleştiler. Daha sonra Marmara'nın Asya kıyılarına doğru genişlediler. 1300'lerde Osmanlıların Anadolu'daki varlıkları henüz çok önemsizdi. Batı Anadolu'nun merkezi kesimlerinde *Germiyanoğulları* güçlüydü. Osmanlılar bu güç nedeniyle 1400'lere kadar, Batı Anadolu'nun güney kesimlerine saldırmadılar. Buna karşılık Osmanlı beyleri batıya yönelik bir saldırıyı, Balkanlar'a doğru bir sıçramayı düşünebilirlerdi. Çünkü burada yaralanmış, Haçlılar ve İtalyan deniz cumhuriyetleri tarafından boyun eğdirilmiş bir düşman (Bizans İmparatorluğu) vardı. İtalyan deniz ticaretini kontrolleri altına almışlardı. Bu nedenle Bizans İmparatorluğu, Trakya ve kuzey Yunanistan'da hırpalanmış, ekonomik olarak yağma edilmişti. İmparatorluk, kabarık devlet bürokrasisini, imtiyaz düşkünü Yunan-Bizans kilisesini ve ihtişamlı imparatorluk sarayını doyurmuyordu. Vurucu güce sahip bir ordu için para yoktu. Kuzeyde bulunan Bulgarlar ise imparatorluğun ezeli düşmanıydı. Kısaca Osmanlılar için bitkin, yorgun, zayıflamış bir rakip söz konusuydu.

Osmanlıların başlangıçta Alevi mi yoksa Sünni mi olduklarını saptamak mümkün değildir. Halk gerçi karışıktı, şehirliler ve çiftçiler Sünni, göçebe hayvan yetiştiricileri ise Alevi idi. Bizanslılardan Asya'da kalan bölgelerin alındığı ve böylece Osmanlıların gelişip büyüdüğü 1350'lerde Sünni İslam ve Bektaşi dervişleri, yükselen Osmanlı sultanları üzerindeki etkilerini

arttırmak gerektiğini fark ettiler. Ama Sünnilik bu mücadelede daha şanslıydı, çünkü şeriata inanıyorlardı. Sultanların otokrasisi de kitleleri yönetmede bir araç olarak kullanabileceklerini düşündükleri şeriatı ve sünneti. Diğer taraftan Bektaşi dervişleri de, biraz sonra göreceğimiz nedenlerle Sünniler karafından iyi gözle bakılmayan yeniçeriler üstünde kontrol sağlamışlardı.

Yeniçeriler bekâr ve kadınsız olarak kışlalarda tutulan, aslen Hıristiyan olan fakat zorla İslamiyete sokulmuş, sultanın silahlı kölcleriydi. Yeniçerilerin varlığı ve Bektaşi tekkeleri ile olan bağlantıları 1389'dan sonra (Kosova Meydan Muharebesinde belirleyici rol oynamışlardır) kesinlikle kanıtlanmıştır. Zaten onlar da kendilerine Hacı Bektaş'ın oğulları diyorlardı. Bu silahlı köleler Osmanlı sultanları için son derece önemliydi. Çünkü ellerinin altında her zaman saldırmaya hazır bu birlikler sayesinde kendi feodal soylularını dizginleyebilir ve boyun eğdirebilirlerdi. 1400'e kadar sultanlar, Bizans kenti hariç Bizans hükümdarlığını, Sırbistan ve Bulgar hükümdarlığını fethetmişlerdir. Bütün bu savaşlarda yeniçeriler kendilerini göstermişlerdi ve artık sultanlar onlardan vazgeçmezlerdi. Feodal soyluları yeniçeriler aracılığı ile hizaya getirme yaklaşımı çok önemliydi, çünkü Bizans İmparatorluğu itaatsiz feodal soylular yüzünden yok olmuştu. Peki Sünniler neden ideolojik olarak yeniçerilere iyi gözle bakıyorlardı. Bunu anlayabilmek için şeriatın koyduğu bazı yasakları bilmek gerekir.

Şeriat; a) Bir Hıristiyana İslamiyetin zorla kabul ettirilmesini, b) Bir Müslüman kölenin başka bir Müslümana ait olmasını (Yeniçeriler açıkça sultanın kulları olarak adlandırılıyordu), c) Bir Müslümanın bekâr yaşamasını (yetişkin bir Müslüman evlenmeli ve bir aile kurmalıdır) yasaklar.

Bu noktada Sünni din bilginlerinin hakkını teslim etmek ve onların şeriatı sadece kitleleri disiplin altına sokmanın bir aracı olarak görmediklerini, aksine hükümdarlarının da şeriata uymaları için baskı uyguladıklarını söylemek gerekir. Osmanlı

sultanlarının böyle bir silahlı köle birliğini, hem bekâr hem de İslamiyeti zorla kabul etmiş Hıristiyan kökenlilerden kurabilmeleri ve başından beri şeriat bilginlerinin itirazlarını dikkate almamaları, onların katı bir Sünniliği benimsemediklerini, aksine din açısından oldukça toleranslı olduklarını, kendilerini herhangi bir dinin veya gücün kurallarına bağlı hissetmediklerini göstermektedir. Gerçekte ise yeniçeriler yaşamlarının her döneminde şeriatın katı kurallarıyla yüzyüze kalmışlardır. Yunan, Slav ve Arnavut köylerinden güçlü Hıristiyan çocuklar toplanarak sultanın başkentine (önce Bursa, sonra Edirne, daha sonra İstanbul) getirilir, burada hizaya sokularak zorla kelime-i şahadet (Allah'tan başka Allah yoktur ve Muhammed onun resulüdür) getirtilirdi. Kim bunu reddetse hemen başı kesilirdi. Hiçbir Sünni derviş veya hoca bu inanç kabulünü feshedecek kadar güçlü hissetmiyordu kendini. Bundan sonra çocuklar, Türkçe öğrenmeleri ve vücutlarını geliştirmeleri için ağır işlerde çalıştırılmak üzere Anadolu'da bir Türk çiftçisinin yanına gönderilir ve genç bir adam olarak sultanın başkentindeki yeniçeri kışlasına geri dönerdi. Eğitim çok sıkı ve vahşi, yemek ise çok azdı. Yalnız evliliğe değil, genel kadınlarla da cinsel ilişkiye izin yoktu. Bu gençlerin birikmiş enerjileri boşalacak yer arıyor ve ancak savaşta fethedilen bir köy ya da bir şehir üç gün üç gece boyunca talan edildiği, yağmalandığı ve buradaki kadınlara tecavüz edildiği zaman bir ölçüde tatmin buluyordu. Hiç kuşkusuz bu taşkınlıklar da şeriata uymuyordu. O halde Sünni dervişlerin ve hocaların yeniçerilerle bir ilgilerinin olmamasını istemelerine şaşmamak gerekir. İşte bu noktada şeriatla hiçbir ilişkileri olmayan Bektaşi dervişleri devreye girdi. Bir Bektaşi grubu olan ve genellikle Arnavutlardan oluşan *Babagan*'lar de bekâr yaşıyorlar ve yeniçerilerle aynı kışlalarda kalıyorlardı. Çırak andı yeniçerilerin Bektaşiliği benimsediklerini göstermesi açısından önemli bir belgedir.

Hicret'den sonra 1238'deki (İs 1822) bu doküman Bektaşi felsefesinin tümünü özetlemektedir. Şimdi bu felsefenin bazı

özelliklerini ele alabiliriz.

Sünniliğin kelime-i şahadeti her şeyden önce Hak'kın birliğini yeterince açıklıyor gibi görünse de, aslında Bektaşiliğin hak ve birlik (*tevhid*) tanımının yanında oldukça yetersiz kalır. Sünnilik "*birlik*" sözcüğünü yalnızca Tanrı'nın tek olduğunu anlatmak için kullanmakta, hak kavramını da yalnızca Tanrı için geçerli saymaktadır. Bektaşilik ise Südür teorisi sayesinde birliği Tanrı, doğa ve insanın birliği olarak görür. Doğa Tanrı'nın belirgin bir suretidir. Düşünen insan aracılığıyla Tanrı bu evrende kendini düşünmekte ve böylece, Hegel'ci mantıktakine benzer biçimde kendi öz bilincine varabilmektedir. Hak da başka bir şekilde tanımlanır. Diğer bütün oluşum formlarından geriye, cevhere doğru bakıldığında, Hak Tanrı'nın ilk oluşum formu, bereket kademesidir. Böylece Hak gerçekliğin tümüdür; buna maddesel dünya ve insanlar da dahildir. Bektaşilikte, "*Hak'kın birliğine inandık*" cümlesi ile südür öğretisi kastedilmektedir.

Yukarıda andığımız çıraklık andında söz edilen erler Rum Selçuklu döneminin tasavvuf erenleridir. "*Kendinden geçmişler*" ise *Cem* ayinlerindeki dinsel içkiyi (*dem*) içerek kendinden geçenleri ifade etmektedir.

Yeniçeriler kendilerini derviş, silahlı derviş olarak görüyorlardı. Onları Aleviliğe ikna eden en önemli etken ise On İki İmam'ın ve Ali'nin âlicenaplığıdır. Buna, Hacı Bektaş'a duyulan inanç da eklenmelidir. Yukarıda sözünü ettiğimiz dökümanda ayrıca Alevi-Bektaşiler için kutsal sayılan sayıların anlamlarına da yer verilmektedir.

Alevi-Bektaşilikte "*Üç*"ün anlamı;

1. Hak-Muhammed-Ali üçlüsü,

2. Tanrı'nın evrenin yaratıcısı, koruyucusu, yok edicisi olarak üç etkili olma biçimi,

3. Tanrı-Doğa-İnsan birliği

"*Yedi*"nin anlamı;

1. Yedi kutsal kişi: Muhammed, Hatice, Fatma, Ali, Hasan, Hüseyin, Salman-Farisi.

2. On İki İmamlar'ın yedincisi, Hacı Bektaş'ın soyundan geldiği İmam Musa Kâzım.

3. Tanrı'dan geriye, cevhere doğru yedi; ileriye, doğanın ve insanın bilgisini Hak'ka taşıyan kâmil insana kadar yedi oluşum kademesi vardır (bu konuyu ileride geniş olarak ele alacağız).

"*Kırk*"ın anlamı;

1. Muhammed'in Miraç esnasında rastlandığı, ortalarında şarabın sarhoşluğundan kendinden geçmiş Ali'yi taşıyan (bu inanış, Bektaşilikte alkolün yasaklanmama nedenlerinden biridir) kırklar grubu,

2. Hacı Bektaş'ın kırk kahraman yoldaşı,

3. "Kırkların dansı"; kadın ile erkeğin Cem törenlerinde yaptığı dinsel dans (semah)

Tanrı'ya ulaşma yolundaki dört kapıya bağlı kırk makam.

Yukarıda sunduğumuz belge yeniçerilerin Bektaşilikten sadece etkilenmekle kalmayıp, bütünüyle Bektaşi olduklarını da kanıtlamaktadır. İşte Sünnilik bunu anlamıştı ve bu nedenle yeniçerileri dağıtmaya, yok etmeye çalışıyordu. 1826'da bunu başardı da. Fakat yeniçerileri yok etmek hiç de kolay olmamıştı, çünkü Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden (1566) sonra yeniçeriler sultanları kontrolleri altına almışlar, devlet içinde devlet olmuşlardı. Kimin sultan olacağına, ne kadar sultan kalacağına da onlar karar veriyorlardı. Yeniçerilerin politik olarak eğitimli olmamaları bir eksiklikti. Savaşa, kadına ganimete doymaz vahşi savaş makinaları olarak yetiştirilmişlerdi. Yeniçeri-

ler zayıf, şantaja boyun eğen, uysal sultanları işbaşına getirme çabalarının Osmanlı İmparatorluğu için ne kadar zararlı olduğunu anlayamadılar. Eğitimsiz oldukları, devlet politikası ve yönetimi hakkında hiçbir fikirleri bulunmadığı için, bu işi bencil saray bürokratlarına ve entrikacı harem kadınlarına bırakmak zorundaydılar. Yeniçerilerin kafalarında sadece kısa vadeli ve dar görüşlü hedefler vardı: Daha iyi yemek, daha yüksek ücret, padişahtan değerli hediyeler, hizmet esnasında evlilik hakkı ve kendi çocuklarının da yeniçeri olma hakkının kabul edilmesi. 1680'de padişahtan hizmet esnasında evlilik hakkını kopardılar. *1700'lerde Yeniçeri Ocağı artık Hıristiyanlıktan devşirme çocuklarla değil, yeniçerilerin kendi çocukları ile yenileniyordu.* Böylece Yeniçeri Ocağı'nın padişaha karşı direnme gücü daha da arttı. Osmanlı İmparatorluğu 1680-1700 yılları arasında sebepsiz yere hızla çökmemiştir. Burada, Yeniçeri Ocağı'ndaki bu değişikliklerin büyük payı vardı. Fakat bu düşüş yeniçerilerin 1826'da aileleri ile birlikte hunharca idam edilmelerinden sonra da devam etti.

Osmanlı tarihinin dönüm noktası Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Sünni Memluk devletleri Mısır ve Suriye'yi fethederek imparatorluğa kattığı 1517 yılıdır. Bu tarihten itibaren imparatorluk sınırları içinde Sünniler belirgin bir çoğunluk oluşturdular. Yavuz Sultan Selim bu zaferden sonra halifeliği de Kahire'den İstanbul'a getirmişti. Sünniliğin iktidar aracı olan hilafetin böylece eldeğiştirmesinden sonra bu mezhebin gücü birdenbire müthiş bir ivme kazandı. Halifenin, vereceği hukuksal kararlarda Sünni ulemanın icazetine bağımlı olduğu düşünülürse, Sünniliğin devlet katında ne büyük bir güç kazandığı daha iyi anlaşılır. Artık Sünnilik ile Alevilik arasında terazi Sünnilik lehine iyice ağır basmaya başlamıştı. Yeniçerilerin ve Bektaşi tekkelerinin ne zaman bütünüyle bertaraf edileceği bir zaman sorunuydu. Çünkü devlet içinde, saraydaki memur kölelerden oluşan ve Bektaşiliği hâlâ destekleyen bir kesim vardı. Bu memur köleler de köken olarak yeniçeriler gibi Hıristiyandı.

Onlar gibi çocukken köleleştirilmiş, fakat kaba kuvvetleriyle değil, zekâları, yakışıklılıkları ve kültürleriyle öne çıktıkları için devletin en yüksek bürokrat kademeleri için yetiştirilmeleri uygun görülmüştü. Hıristiyan şehirlerden gelen veya dış ülkelerden satın alınan bu çocuklar, sultan için şehirlerin ve dış ülkelerin durumunu öğrenmede çok değerli bilgi kaynaklarıydılar. Saraydaki memur kölelerden oluşan yönetim kademeleri yaklaşık 1400'lerde veya daha önce kurulmuş ve sultanın büyük feodallerden yüksek devlet organlarında da bağımsız olması için bir araç olmuşlardı. Saraydaki memur kölelerin durumunu tam olarak tanımlayabilecek bir araştırma henüz yapılmamıştır. Nikahsız, ailesiz ve cinsellikten uzak yaşamaları ne kadar sürüyordu? Burada da ancak hizmet sonunda, yaşlı bir adam olduktan sonra mı evlenebiliyorlardı? Bunlar belki konumuz açısından fazla önemli değildir. Ama, konumuz açısından da önemli olan bir nokta şudur: Bu memur köleler çocuklarını devlet bürokrasisine, saray bürokrasisine sokmak ve babadan oğula geçen bir memuriyet kastı oluşturmak için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. 1700'lere doğru bu hedefe ulaşıldı. Hiç kuşkusuz yüksek mevkilere hiçbir çaba harcamadan gelen ve devlet maaşına otomatik olarak konan oğullar, babaları kadar çalışkan değildiler. Bektaşilik, yasaklandıktan sonra bile, saray memuriyetinde, kalem odası kâtiplerinin altındaki çevrelerde kendine bir yer edinebilmişti. Buna bir örnek, 19. yüzyılın ikinci yarısında sarayda kalem efendisi olan genç ozan Abdal'dır. Saray memurları sıradan kişilerin girmedikleri, Bektaşilerle ilgili bilgilerin saklandığı kütüphane ve arşivlere girebiliyorlardı. Saraydaki köle memurların Bektaşiliğe yüksek zekâ ve ruhsal zevkler kattıkları söylenebilir.

KIZILBAŞLIK

Osmanlılar 1500'lere doğru Doğu Anadolu'yu topraklarına katmak istediklerinde Kızılbaşlarla çarpıştılar. Doğu Anadolu'daki Kızılbaşlar Türkçe konuşan Azerbeycan Erdebil tekkesinden kontrol ediliyordu. Yani Kızılbaşlar İran-Pers derviş tarikatlarına mensup değildirler. Zaten ibadet dilleri Türkçeydi, dinsel şiirlerini de Türkçe yazıyorlardı. Kısaca Kızılbaşlar ideolojik ve dinsel anlamda Anadolu Alevi-Bektaşiliğinin Azerbaycan'daki koludur. Kızılbaşlığın yükselişi esrarengiz ve sıçramalı bir yol izlemiş, 1.Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim karşısındaki yenilgisinden sonra başlangıçtaki çizginin tam tersi bir yola girerek son bulmuştur. Kızılbaşlığın izlediği bu esrarengiz ve sıçramalı yolda öncelikle cevaplandırılması gereken bir soru, Şeyh Safiyüddin'ee (1300-1334) oluşturulan Sünni derviş tarikatlarının 1400'de, şeriatı reddeden Şii bilgin Hoca Ali'nin (1392-1427) yönetimine nasıl girdiğidir. Şeyh Cüneyt ve Şeyh Haydar bu tarikatları (yönetim dönemi 1447-1456) savaşçı tarikatlar olarak organize etme fikrine varmışlardı. Ama bunu Sünni bir çevrede yapmak çok zordu ve bazen direnişle karşılanıyordu. Çünkü bugünkü İranlı Ayetullahların amaçlı propogandalarında belirttikleri gibi, Azerbaycan ve Acemistan kesinlikle Ali'nin zamanından beri Şii değillerdi. Birkaç beş imamlı Şiici (Saydiler) ve daha sonra yedi imamlı Şiici (İsmaili Haşhaşiler) dışında genel olarak Sünniydiler. İlhanlılar 1300-1350 arasında Sünniliği kabul etmişlerdi. Şiilik İran'ın dağlık bölgelerinde yoktu, fakat Irak'ta vardı.

Şeyh Haydar yeni Ali'ci kırmızı baş bağının benimsenmesini sağladı. Kızılbaş ismi, uzun, konik ve çevresi kırmızı bir atkı ile bağlanmış on iki dilimli bir şapka olan bu giysinin yaygınlaşmasından sonra kullanılmaya başladı. Şeyh Cüneyt ve Şeyh Haydar Doğu Anadolu'yu da dolaşmışlar, oralardaki Türk, Türkmen kabileleri etkilemişlerdi. Onların sağladığı Türkmen

birliği daha sonra Akkoyunluların beyi Uzun Hasan'la birleşti. Bu birliğin merkezi Diyarbakır'dı.

Şeyh Haydar'ın ölümüyle birlikte Kızılbaşların da sonu gelmiş gibi gözüküyordu. Fakat 1487'da doğan oğlu İsmail inanılmaz bir yükseliş gerçekleştirdi. 1500, 1501 ya da 1502 yılında Tebriz'de şahlık tacını takan İsmail, adını On İki İmam'ların takma adından alıyordu. Şah İsmail bununla, kendisinin de bir imamın gücüne sahip olduğunu, neyin iyi, neyin kötü olduğuna, hangi ibadet biçimlerinin uygulanacağına, inancın çerçevesinin ne olması gerektiğine ve hangi kukuk sisteminin geçerli olacağına kendisinin karar vereceğini belirtmek istiyordu. Şah kelimesi Alici-Şiici ideolojide son Şah Rıza Pehlevi'nin (onun dinsel bir yönetim fonksiyonu yoktu) adındaki "şan"tan farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Yenik ve dağılmış kızılbaşları yeniden toplayarak devletin genişlemesini sürdürdüğüne bakılırsa, 1. Şah İsmail'in büyüleyici bir kişiliği olmalı. Şah İsmail'in şiirlerini Türkçe yazması, onun ve Azerbeycanlı taraftarlarının kendilerini Türk hissettiklerini kanıtlamaktadır. 1. Şah İsmail babasının ve büyükbabasının Kızılbaşlık davaşı için mutlaka ele geçirilmesini istedikleri Doğu Anadolu'ya saldırdı. Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim'in de (1512-1520) fethederek hükümdarlığına kattığı Memlük devletleri Suriye ve Mısır'la bağlantısını sağlayan Doğu Anadolu'ya ihtiyacı vardı. Bu nedenle Doğu Anadolu'daki anlaşmazlığın savaşla son bulması kaçınılmazdı. Yavuz Sultan Selim, özellikle Doğu Anadolu'daki savunmasız Kızılbaşlara bir kan banyosu düzenledi, daha sonra iyi silahlandırılmış bir ordu ile Azerbeycan üzerine yürüdü. Toplarının ve tüfeklerinin üstünlüğü sayesinde İsmail'in mızrakçılarını 1514'te Çaldıran'da bozguna uğrattı. Yavuz kışı orada geçirmek istiyordu, fakat yeniçeriler kendisine kazan kaldırınca geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada Yavuz Sultan Selim, Balım Sultan'ın etkisi altındaki derviş tarikatları ile iyi geçinme akıllığını göstererek Doğu Anadolu'daki Alevilerin (Kızılbaşları değil) Şah İsmail'in tarafına geçmelerini önlemiş-

tir. 1514'ten sonra Şah İsmail bütün enerjisini İran ve Irak'ta egemenliğini sürdürmeye ayırdı. Ne var ki İran'da kitlelerin büyük çoğunluğu, Irak'ta ise yarısı Sünniydi. Şah İsmail bu koşullarda kendi karizmasının yanı sıra imamlık payesine de dayanarak, kızılbaşlıktan sapma anlamına gelebilecek bazı değişiklikler yaptı. Buna göre;

1. Devletin resmi dilinin Türkçe değil Farsça olması hükme bağlandı (böylece yeni devlet bir Fars devleti oluyordu).

2. Şeriat'ın uygulanmasına karar verildi.

Bu amaçla Şah İsmail Irak'tan ve Körfez sahillerinden İran'a Şii şeriat hocalarını getirtti. Bunlar daha sonra Şah hanedanlığının ikinci iktidar direkleri olmuştur.

3. Safevi hanedanlığının otokratik bir monarşi olduğu tezi benimsendi. Şah İsmail'in göz kamaştırıcı yükseleşinden 250 yıl sonra kızılbaş tarikatları, şeriatçı Şii ulema tarafından tasfiye edildiler ve ortadan kayboldular. Böylece Aleviliğe ya da Aleviliğe benzer ideolojiye sahip bir Türk devleti kurma şansı tümüyle ortadan kalktı. Özgür düşünce bir kez daha şeriat ile zincirlenmişti. Şah İsmail'in kendisinin de benimsediği Ali düşüncesinin kabul edilmesi için baskı uygulaması tarihsel olarak anlaşılabilir bunun tam tersi bir ideoloji olan şeriatçılığı devlet yönetiminin temeli olarak yerleştirmesi kolay kolay açıklanamaz. Çünkü bu ruhsal çıkmazın, ruhsal duraganlığın yolunu açıyordu. Buna kağmen Şah İsmail (yönetim dönemi 1502-1524) günümüze kadar kızılbaşlık davasının büyük temsilcisi olarak kabul edilmiştir.

Şimdi yeniden Osmanlı İmparatorluğu'na dönebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alevi yeniçeriler ve Bektaşi derviş tarikatları için Yavuz Sultan Selim'in halifeliğinin uzun dönemdeki anlamı açıktı: Sünniliğin zaferi ve politik bir kurum olarak Bektaşiliğin yok edilmesi. Bunu engelleyebilecek yegane gelişme ise imkânsıza yakın bir durumdu: Hilafetin ve Osmanlı feodalizminin tasfiye edilmesi, Anadolu ve Rumeli'de yeni bir

Memlûk devletinin kurulması (Mısır ve Suriye'de 1517'ye kadar 300 yıl boyunca olduğu gibi). Elbette böylesine radikal bir politik değişim gereklerinden biri de yeniçeri ve Bektaşi tarikatlarında yetenekli politik düşünürlerin yetişmesiydi. Fakat böyle kişiler yoktu, durağan bir muhafazakârlık içinde çanlılık yitirilmiş, bu ocaklarda kısa vadeli kişisel çıkarlar dışında hiçbir şey düşünülmez olmuştu.

Daha önce de gördüğümüz gibi, 1700'den itibaren yeniçerilik babadan oğula geçen bir asker kastı olmuş, saraydaki köle memuriyeti de gene babadan oğula geçen bir kliğe dönüşmüştü. Bektaşi tarikatları 1600'den 1700'e kadar büyük toprak parçalarına sahipti. Dervişlerin karınları tok sırtları pekti. Tarikatlar artık büyük düşünceler üretmiyorlardı, 1700'lerden sonra seçilen yol ise Türk dervişliğinin batıla inanan yoluydu.

Bektaşilerin 1400'den, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar ortaya koydukları olağanüstü güzellikteki edebiyat, Türk dilini tamamiyle Araplaşmaktan ya da İranlaşmaktan da kurtardı. Eski Osmanlı döneminde bu kaynaktan beslenmiş en ünlü ozanlar Pir Sultan Abdal ve Karacaoğlan'dı.

Burada Bektaşiliğin eski Osmanlı döneminde Arnavutlar üzerindeki güçlü etkisinden de söz etmek gerekir. Bu Arnavut Bektaşiler Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetine çok iyi askerler, yetenekli devlet adamları ve valiler vermişlerdir.

ÇAĞDAŞ DÖNEM VE

GİZLİ BEKTAŞİLİK

ÇAĞDAŞ DÖNEM VE GİZLİ BEKTAŞİLİK

Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaş dönem Avrupa'dan hayli sonra, 1826/1827'de kendine özgü bir çelişki ile geldi. Gerçi II. Mahmut askeri yapıyı başarıyla modernleştirmişti; fakat bütün devlet mekanizması, devlet ve saray bürokrasisi, kendisinin ve ondan sonra gelen padişahların uysal, sadık memurlardan oluşan merkezi bir monarşi kurma çabalarına rağmen kapalı, gereksiz bir klik olarak kalmıştı. Bu kesim dışında Sünnilik iktidara kesin olarak hakimdi. Teknoloji ve bilim düşmanı karakteriyle Sünnilik, kitleler içinde dini hurafeyi ve kaderciliği körüklüyordu. Özgür üniversitelerin ve düşünce serbestliğinin bulunmadığı koşullarda hiçbir fikri gelişme de olmuyordu. Siyasetteki monolitik yapı nedeniyle bir parlamento da oluşturulamamıştı. Padişah otokarsisi ve Sünniliğin oluşturduğu iktidar blokuna karşı ilk başkaldırı, yüzyıl dönümünde sivil ve asker entelektüellerden oluşan Jön Türk hareketinden geldi.

İşte bu kaynaktan beslenen ve Mustafa Kemal'in önderlik ettiği yeni Türk miliyetçiliği padişah otokrasisi, halifelik ve Sünni ortodoksluk ile giriştiği mücadelede kesin zafer sağladı ve bütün bu kesimleri tasfiye etti. Türk milliyetçiliğinin bu mücadelede destek aldığı iki güç vardı: Asker entelektüeller ve Alevi-Bektaşiler. Artık Alevi entelektüelleri, gerçek Dedeler-Babalar, Bektaşilik ya da Bektaşi edebiyatı ile uğraşmak yerine,

Türk milliyetçiliğinin yeni ideolojisi ile ilgilenmeye başlamıştı.

Bektaşi tarikatlarının 1826/1827'de tasfiye edilmesinden sonra Bektaşilerin yarattığı edebiyat ürünleri saray memurları tarafından el altından korundu. Bunlar, 1869'da sınırlı sayıda Bektaşi kitabını bastırmayı da başardılar. Bundan da anlaşılabileceği gibi o yıllarda bile sarayda etkili Bektaşi ya da Bektaşi sempatizanı çevreler vardı. 1870'te bu eserlerden bazılarını finanse eden Sultan Aziz'in annesi de büyük bir ihtimalle Bektaşiydi.

Fakat ondan sonra gelen Sultan Abdülhamit (1876-1908) halifeliğe çok önem vermiş, enerjisini Sünniliğin gelişmesi için kullanmıştı. Onun yönetimi döneminde hiçbir Bektaşi kitabı basılmadı. Abdülhamit 1908'de jön Türkler tarafından devrildi. Artık Bektaşiliğin küçük rönesansı gelmişti. Bu dönemde Genç Abdal'ın, Turabi'nin (ölümü 1968), Edip Harabi'nin (1852-1915), Hilmi Dede Baba'nın, (1842-1907), Rıza Tevfik Bey'in şiirleri açıkça tartışılıyor, üstelik bu sadece entelektüel çevrelerle de sınırlı kalmıyordu.

Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu için önemli olaylar birbirini izledi. Önce Birinci Dünya Savaşı, ardından da Ulusal Kurtuluş Savaşı geldi. Ulusal Kurtuluş Savaşı Türk milliyetçilerinin öne çıkmalarını ve güçlü bir askeri güç oluşturmalarını sağladı. Artık hilafet ve Sünni derviş tarikatları tasfiye edilebilirdi. Nitekim 1923'ten 1925'e kadar Sünni dinsel üst yapının tümü yıkıldı.

Babasının adının yalnızca Alevilerde kullanılan Ali Rıza olmasına bakarak, belki modern Türkiye'nin yaratıcısı Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881-1938) kendisinin de Alevi olduğu bile düşünülebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bektaşi edebiyat ürünleri ile Bektaşilik hakkında bazı bilimsel incelemeler basıldı. Bu eserlerde Bektaşiliğin eski Türk geleneklerini, eski Türk Şamaniz-

mini barındırdığı vurgulanıyordu. Fakat 1931'den sonra Bektaşilik ile ilgili yayın faaliyeti rafa kaldırıldı: Devlet tarafından benimsenen laiklik, bilim adamları tarafından dinsel konularda hiçbir şey yazmamak şeklinde anlaşılmıştı.

Kırk yıllık bir aradan sonra, 1970'lerde Bektaşi eserleri yeniden ortaya çıkmaya başladı. bir taraftan kendi kendini yetiştirmiş Ulusoy ve Oytan gibi eski Bektaşiler, diğer taraftan da İsmet Zeki Eyüboğlu gibi felsefeciler peşpeşe eserler vermeye başladılar.

Kendi kendini yetiştirmiş eski Bektaşilerde, kendi Bektaşi felsefelerini doğru anlayamama gibi bir problem vardı. Bunlar Sünnilikle ayrışmaya üzülüyor, kendilerinin de Müslüman olduklarına ve Ali'nin Muhammed'in meşru halefi olduğuna dair yeminler ediyorlardı. Bunun gibi Alevilik-Bektaşiliğin her türlü katı inancın (ortodoksluğun) zıttı olduğu, Alevilik ve Sünniliğin felsefe olarak birbirleriyle uzlaşmaz olduğu anlaşılmıyordu. Çağdaş dönemde birçok anlamda "gizli Bektaşilik"ten söz edilebilir.

a. 1826/1827'den 1909'a kadar Bektaşilik, Osmanlı-Sünni devlet tarafından baskı altına alındı ve yeraltına itildi.

Bu dönemde Bektaşilik resmen yasaklandı.

b. 1909'dan 1931'e kadar resmen de desteklenen Bektaşilik Jön Türk hareketinin, Pantürkizmin, Yeni Türk milliyetçiliğinin ve laikliğin yol arkadaşı olmuştur. 1931'de Bektaşilik laikliğin menfaati için gönüllü olarak inzivaya çekildi. Ziya Paşa gibi düşünürler yeni, modern laik Türk Cumhuriyeti ile Bektaşiliğin bütün hedeflerine ulaştığını bu nedenle özel bir Bektaşi felsefesine ve örgütlenmesine gerek olmadığını açıkladılar.

c. 1931'den 1970'e kadarki dönem mutlak bör sezsizlik dönemdir. Fakat bu dönemde Sünnilik hareketsiz kalmamış, yazın alanında da son derece üretken olan Said-i Nursi gibi bir düşünür yetiştirmiştir.

d. 1970'ten sonra Alevilik içinde yeni bir olgu ortaya çıktı: Alevi gençler Marksist olmaya başladılar. Bu koşullarda etkinliklerini bütünüyle kaybetmekten korkan dedeler, babalar bir Alevi partisi olan Türkiye Birlik Partisi'nin kurdular.

Fakat tren kaçmıştı; artık kazanılması mümkün olmayan gençlik Marksist kalmaya devam etti. Fakat bu sürece bir şey daha eşlik ediyor, Sosyalizm ve Markisizm çok özgün bir şekilde Aleviliğe entegre oluyordu. Çünkü Marksist, Sosyalist olan Alevi gençi kendini kesinlikle Aleviliğe ihanet etmiş hissetmiyor, kendini Alevi olarak tanımlamaya devam ediyordu. III. bölümde Marksist-Sosyalist bir anlayışın farklılıklarına karşın Alevilik-Bektaşilikle uyuşabileceği gösterilecektir. Bu açıdan Büyük dönüm noktası 24-25-26 Aralık 1978'de fanatik Sünniler tarafından 2000 Alevinin öldürüldüğü Kahraman Maraş katliamıdır. 1980'de Sünniler tarafından Alevilere Çorum'da, Tokat'ta ve Sivas'ta başka saldırılar da olmuştur.

Bugün Alevi toplumunda dört politik akımı gözlemek mümkündür:

1. Eski Bektaşi dedeliği; kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan bu kesim kırsal bölgelerde kök salmıştır.

2. Sosyalist-Laik-Kemalist çizgi; genel olarak işçiler, memurlar ve öğrenciler arasında yaygındır.

3. Liberal-Kemalist çizgi; genel olarak Alevi orta sınıfı içinde yaygındır.

4. Marksist çizgi; genel olarak gençler, öğrenciler ve işçiler arasında yaygındır. Bu kesimde yer alanların daha çok anti-Sovyet akımları desteklediklerini de belirtelim.

Bu çizgilerin tek tek ne kadar güçlü olduklarını tespit etmek zordur; belki de her kesimin gücü aşağı yukarı birbirine eşittir.

1980 yılında Alevi-Bektaşilik ile ilgili iki önemli eser ya-

yınlandı. Bunlardan birincisini Celalettin Ulusoy yazmıştı: Hacı Bektaş - Alevilik Bektaşilik yolu. İsmet Zeki Eyüboğlu'nun yazdığı ikinci eserin adı ise Bektaşilik (Alevilik) ti. Bir yıl önce de Tevfik Oytan'ın 19. yüzyılın Bektaşi şiirlerini incelediği kitabı "Bektaşilik Olayı" yayınlanmıştı. 1982'de John Birge Londra'da "The Bektaşhi Order Of Dervishes" in ikinci basımını yaptı. Bu kitabın ilk basımı 1937'de yapılmıştı. John Birge Türkler hakkında fazla bilgisi olmayan Batı Avrupalılar için yazdığı bu kitap üzerinde 1913'ten 1937'ye kadar çalışmış, bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'na, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Arnavutluk'a seyahatler yapmıştır. Kitap günümüzde de Bektaşilik hakkındaki ana bilgi kaynağıdır.

Arnavutluk, Bektaşiliği, Sünniliğin 1826/1827'deki imha hücumunu sağ selim atlatabilen dışarıdaki koluydu. Arnavut Krallığın'da yaşayanların dörtte birinin benimsediği Bektaşilik, Katoliklik ve Sünniliğin yanı sıra resmen tanınan bir dindi. Arnavutluk altı bölgeye bölünmüştü ve her bölge bir konsey tarafından yönetiliyordu. John Birge savaş öncesi dönemde, Arnavut Kralığı'nda Bektaşilik ile ilgili birçok malzeme buldu. 1945'ten sonra Komünistler iktidarı ele geçirdiler ve Arnavutluk Enver Hoca sayesinde dünyanın ilk ateist devleti oldu. Öbür dinler gibi Bektaşilik de örgütsel olarak tasfiye edildi ve bütün ibadet yerleri (tekkeler) kapatıldı.

Bektaşi tarikatları 1826/1827'ye kadar Suriye, Irak, Filistin ve Mısır'da birçok tekkeye ve mal varlığına sahipti. Sünniliğin yok etme dalgasını sadece Kahire'deki ünlü Kaygusuz tekkesi aşabildi, çünkü o dönemdeki Vali Mehmet Ali Paşa Mısır'ı Osmanlı sarayından bağımsız olarak yöneten bir Arnavut'tu. Bugüne kadar ulaşabilen Kaygusuz tekkesinde paha biçilmez edebiyat eserleri bulunmaktadır.

Alevilik-Bektaşiliğin 1826/1827'ye kadarki iki aşamalı örgütsel yapısını'da incelemek gerekir. Soyunun Hacı Bektaş ailesinden geldiğini iddia eden Çelebi ailesinden bir büyük usta

Hacı Bektaş Köyü'nün ve Bektaşi Tarikatlarının en büyük yöneticisiydi. Fakat Çelebi, Bektaşi tarikatlarının yönetimi ile ilgilenmiyor, sadece Hacı Bektaş Köyü'nün yönetimi ile uğraşıyordu. Alevi köylerinde hukukun işlemesinden ve yönetimden sorumlu temsilciler atamak da Çelebi'nin işiydi. Bektaşi tarikatlarının fiili yönetimi, çevresinde sekiz Baba'dan oluşan bir konsey bulunan bir büyük Dede'ye aitti. İcra konseyi Osmanlı İmparatorluğundaki tekkeleri kontrol etmek ve onlardan para almak için temsilciler gönrerirdi. Tekkelerin sayısı bir gezginin her gece birinde konaklayabileceği kadar çoktu. Mali darboğazla karşılaşan tekkelere Hacı Bektaş köyündeki merkez tekke tarafından yardım edilirdi. Köy Aleviliğinin lideri olan Çelebi de Hacı Bektaş Köyü'nde otururdu. Tasfiye hareketinden sonra 1827'de Çelebi'nin Merkez tekke ile Ankara yöresinde on dört tekkeyi alıkoymasına ve vakıf olarak yönetmesine izin verildi. ama aktif faaliyet yürütmesine artık izin yoktu.

1909'dan sonra Jön Türk hareketinin göz yumması ile İstanbul'da bazı tekkeler yeniden açıldı. 1827'den sonra köy Aleviliği ve Bektaşi alt yapısının merkezi yönetimi olmadığı için Alevilik-Bektaşilik hakkındaki bilgiler Dedeler ve Babalar tarafından aile içindeki oğullara devrediliyordu. Bu koşullarda bilgi düzeyi zorunlu olarak gerildi ve mevcut bilgi birikimi kaybolmaya yüz tuttu.

Eski bilgi düzeyi ve Bektaşiliğin karmaşık felsefesi sadece dindar entelektüel çevrelerde, genellikle de saray bürokratları arasında korunabildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllık döneminde ve 20. yüzyıl başında durum buydu.

1900'den itibaren Türk milliyetçiliği, Pantürkizm ve Laiklik kentlerdeki Alevi, Bektaşi felsefesini öne çıkardı. Köy Aleviliği 1960/70'e kadar faal kaldı. Bundan sonra Alevi dinselliği ve ana çekirdek Cem gerektiği gibi korunamadı. Modernizasyon aşamasında genellikle dinsel anlamlarla karışmış eski halk gelenneklerinin unutulmaya yüz tutması olgusu, 1960'tan sonra

Federal Almanya'nın kırsal kesimlerinde de belirgin bir şekilde tespit edildi. Dinin gençlik içindeki çekiciliği düşüyor bu dünya çapında bir olgudur. Bu koşullarda Alevi gençliği 1970'lerden sonra bütünüyle Marksizmin içine gömüldü. Fakat sadece ideolojik olarak; kendi yaşam tarzı ise giderek Amerikanlaştı.

ALEVİLİK - BEKTAŞİLİĞİN ÖĞRETİLERİ

Alevi-Bektaşi yaşam biçiminin önemli olgularını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Alevi kadınlar dini törenlerde başörtüsü kullanmadıkları gibi yaşmak, çarşaf, peçe ya da yüz örtüsü (Umman'da olduğu gibi) takmazlar.

Kadın tecrit edilmemiştir, erkeklerin toplantılarına serbestçe katılabilir, onlarla yemek yiyebilir, dinsel-kültürel toplantılarda konuşma yapabilir.

Çiftlerin, yani kadın ile erkeğin birlikte yaptığı dansların yanı sıra, Alevi yaşamında modern ya da eski Türk müziği tarzında müziklere de yer vardır, içki yasak değildir. Bir konferans ya da konuşmada İnşallah gibi tumturaklı dinsel sözler nadiren kullanılır. Ali ile ilgili vecizeler de fazla kullanılmaz.

Sünnilerin dinsel ve politik toplantıları ise çok farklıdır. Kadınlar erkeklerle aynı odada bulunmazlar. Politika erkek işidir. Camideki toplu ibadetlerin baş aktörü her zaman erkektir, kadınlar için ise küçük bir yan mekân ayrılır. Dinsel toplantılarda sadece Kuran zikredilir. Bir konferansta veya konuşma anında sürekli İnşallah, Maşallah, Süpanallah, Bismillah, Elhamdülillah gibi tumturaklı dinsel sözler aralara sokuşturulur. Bir iddia öne sürmek ya da bir şey kanıtlamak için hadislere ya da Kuran'a dayanılır. Tutucu bir Sünni, Arap elbiselerini severek giyer, eğer Arap'a benzediğini hissederse son derece gurur-

lu ve kibirli bir havaya girer. Arapça'ya vakıf olmak dindarlığın yarısı kabul edilir.

Buna karşılık Aleviler her türlü Arap'çılığı reddeder. Almanya'daki Hıristiyan, laik uygarlığı düşman olarak tanımlamaz.

Bunlar, Alaviler ile Sünnilerin toplantıları karşılaştırıldığında ilk göze çarpan özelliklerdir.

Birbirlerini nasıl gördükleri sorulacak olursa; Aleviler Sünnileri cahil ve bağnaz bulduklarını söyleyeceklerdir. Sünniler ise Alevileri Hıristiyandan daha kötü görmektedir; onlar için Aleviler kâfirdir, ahlaksızdır, koministtir. Aradaki çatlağın birleştirilmeyecek kadar büyük olduğu çok açıktır. Sünnilerin Alevilere yönelttiği bir suçlama da, onların Ali'yi Tanrı olarak kabul ettikleridir. Fakat Aleviler bu suçlamayı kabul etmezler. Çünkü Alevi, Ali'yi mutlak insanın prototipi kabul eden ve şeriata göre yaşamayan kişidir. Her gün Sünni kurallara göre ibadet eden, cinsiyet ayırımı yapan, kadının örtünmesini ve içki yasağını savunan bir Alevi, Alevi olarak tanımlanamaz.

Peki Alevi olarak doğan, ama kendini Alevi saymayanların durumu nedir? Örneğin Ali'yi kâmil insanın prototipi olarak gören Marksist, Cem törenlerine katılmasa da, açıkça Ateist olduğunu söylese de Alevi olarak kabul edilir. Ali'nin felsefesini hakkıyla incelemiş bir Marksist ve sosyalist, dünyaya erken gelmiş bir komünist sayacaktır. Böyle bir Marksist onu bir hümanist, Dedeleri, Babaları eleştirse de, Marksist anlamda dini halkı uyutmanın ve soymanın bir aracı olarak görse de, dili Ali aleyhinde konuşmaya varmaz. Kendini Alevi hisseden bir Marksist diğer tarikatlardaki Aleviler tarafından tam bir Alevi olarak kabul edilir.

Buna karşılık katı bir şeriatçı Sünni, şeriatın herhangi bir ana kuralına (günde beş vakit namaz, Oruç tutma, içki yasağı, domuz eti yasağı, cinsiyet ayrımı kuralları, kadınlar için çarşaf

giyme zorunluluğu) uymayan bir Sünniyi bile Müslüman kabul etmez. Marksist ve sosyalist Alevi Ali'yi etikçi bir hümanist olarak yorumlar.

Diğer bir belirgin olgu ise, Alevinin kendi inancı hakkında bilgi vermemesidir. Alevilere göre Alevilik-Bektaşilik ile ilgili bütün kitaplar baskı ve zulüm dönemlerinde yok edilmiştir. Bu nedenle bir Alevi kendisinin de fazla bilgisi olmadığını söyler. Kendi dini hakkında gerçekten birşey bilip bilmediği konusunu adeta esrarengiz bir havaya büründürür. Ama her Alevi kendi hayat tarzının kesinlikle İslami, Muhammed ve Ali'ninki ile uyumlu olduğunu söyler; şeriatla uyumlu Sünni hayat tarzının sonradan uydurulmuş bir çarpıtma olduğu öne sürer.

Alevi, şimdiki Osman Kuran'ının gerçek kuran'ın deforme, tahrif edilmiş bir kopyası olduğundan emindir; Muhammed'in yazıları Halife Osman tarafından kronolojik ve temasal olarak bir kaosa dönüştürülmüş, sayısı 400'ü geçen makalelerde yer alan Ali, demokrasi ve sosyal adalet ile ilgili bölümler çıkarılmıştır.

Alevi, ilk üç halife Ebubekir, Ömer ve Osman'ı gaspçı, zorba ve hilekâr olarak kabul eder. Onun gözünde en büyük cani, Ali'nin baş düşmanı Muaviye ve Hüseyin'i öldürten oğlu Yezid'dir.

Bunlar herkesin kabul ettiği bilgilerdir, Aleviden daha fazla bilgi alınmaz.

HOŞGÖRÜYE GİDEN YOL

Bütün ortodoks dinler (Yahudilik, Katoliklik, Sünnilik vb.) olumsuz bir insan tablosu çizerler; insan aptal bir yaratıktır; doğruyu benimsemesi ve uygulaması için daima yukarıdan yönetilmelidir. İnsanın erkeğinin ahmak yerine konulduğu, güdülmesinin gerekli görüldüğü yerde kadının konumu daha da vahimdir. Kötü muamele gören uşağın inceğe kötü davranması gibi, erkek de kadına kötü davranır. Baskı ve şiddet, kısıtlama,

insanın kölcleştirilmesi, onurunun kırılması ve aşağılanması ortodoks dinlerin egemen olduğu sınıflı toplumlarda aşağıya, kadına aktarılır.

Eğer kadın teoride ve pratikte eşit haklara sahip olsaydı, erkekle eşdeğerde görülseydi, çok daha değişik bir insan tablosu ortaya çıkardı; insanın kendi kendisinin efendisi ve tanrısı, kendi kendisinin yaratıcısı, şekillendiricisi, kanun koyucusu olduğu bir insan tablosu. Ama böyle ibr insan tablosu başka bir Tanrı anlayışını gerekli kılar. Artık Tanrı haris ruhlu, zalim despot, zorluk çıkartan, onurlandırılmaya, pohpohlanmaya istekli, her şeyi kurala bağlamak isteyen bir Tanrı değil, aksine, insana ihtiyacı olan, ona özgürlük veren ve ancak onun sayesinde kendi bilincine ulaşan bir Tanrıdır. İnsanın Tanrı'ya değil Tanrı'nın insana ihtiyacı vardır. Yukarıda tanımını verdiğimiz yeni insan tablosuna inananların, bunun gerçek olmasını isteyenlerin görevi böyle bir Tanrı anlayışını geliştirmek ve felsefeli temellerini bulmak olmalıdır.

Her ortodoks din cinselliği ve kadın ile erkek arasındaki ilişkiyi içinden çıkılmaz bir problem haline getirir. Cinsellikle ilgili binlerce günah icat edilir. Seks ve beden ortodoks dinler tarafından günahın, ahlaksızlığın kaynağı olarak görülür. Bu dinlere göre beden saf ve temiz ruh için kötü bir hapishanedir. Kötü tensel istekler ruhu aşağılara çekmekte, ruhsal saflığı engellemekte ve Tanrı'dan uzaklaşılmasına yol açmaktadır. En büyük baştan çıkarıcı ise, güzel vücudu ile erkeğin aklını çelen kadındır. Kadının erkekten aşağı görüldüğü bütün toplumlarda, sahip olabildiği tek silahı olan cinselliği ve bedeni din tarafından başından itibaren olumsuzlanır. Peki teoride ve pratikte kadını erkekle eşit haklara sahip bir varlık olarak gören, erkekle kadını eşit düzeyde, eşit değerde sayan, cinselliği ve kadın bedenini olumlayan bir din mümkün değil midir? Mümkündür ve böyle bir anlayışın temelleri Bektaşi felsefesinde kolayca görülebilir.

Her ortodoks din, öğretisinin merkezine Tanrı'yı, daha doğrusu insana ön koşul olarak öne sürülen Tanrı tablosunu koyar. Her kim ki bu Tanrı tablosuna inanmaz, o, Tanrı'dan korkmaz, şeytan tarafından kandırılmış, deli, asi, ahlaksız, namkör, tanrısız ve imansızdır. Her şeyin bu Tanrı tablosu etrafında döndüğü bir dünyada insan genel inancın dışına çıkarsa, bir boşluğun, kaosun, girdabın ve her türlü anarşinin batağına batar. Tanrı'sız bir insan kendi kendini toplumdan dışlamıştır, artık o, toplumun saygın bir üyesi kabul edilmez.

Halbuki Ali'ye biat etmesi koşuluyla bir Marksistin bile diğer Aleviler tarafından Alevi kabul edildiğini görüyoruz. Çünkü Alevilik-Bektaşilik, inancının merkezine Tanrı'yı, Tanrı tablusonu değil insanı koymuştur ve Ali bu insana inanmanın şifresidir.

İnsana inanma aynı zamanda insan toplumuna, insan birliğine inanmaktır. Bu inanç ise ancak toplumsal ilişkiler insanca, demokratik, sosyalist ve hümanist bir temeldeki kurulmuşsa mümkündür. Ali demokrasiyi, sosyalizmi ve hümanizmi kendinde maddeleştirdiğinden, bir Marksist ve sosyalist için Ali'nin değerini kabul etmek mümkün hatta zorunludur. Burada da Ali hümanist, sosyalist bir toplum için şefredir. Hoşgörüye giden yol budur. Burada şifre, sözcüğün ilk anda çağırştırdığından daha derin anlam içermektedir. Şifre yok olsa da fikir kalır. Parola, gözemli işaret değişebilir, çünkü parolayı seçen insanlar ve kurumlardır. Alevi toplumu da insanlar arasında hoşgörüye giden yolun şifresi olarak Ali'yi seçmiştir. İnsan kendi kurallarını kendi koyar (Tanrı hiçbir şey emretmez). Bu nedenle Hacı Bektaş, bir kâmil insan olarak, ikinci Ali olarak kendi döneminde yeni kurallar koyabilir, yani şeriatı kaldırabilirdi. Bu yeni öğretiye göre Tanrı'nın, sadece kendisi hakkındaki bilgileri dogma olarak, bilinmesi gerekli şeyler olarak öne sürmeye hakkı vardır. İnsanları ilgilendiren şeyler konusunda insanların kendileri karar vermelidir. Tanrı sadece evrenin yaratıcısı, koruyucusu ve günü geldiğinde yok edicisi olarak tanınmak iste-

mektedir. Başka özelliklerinin bilinmesi mümkün olmadığından kendisine yönelik bir onurlandırma, bir tapınma istememektedir. Tanrı'nın ilk durumunu kimse bilmez. Hatta ilk durumunda kalsaydı kendisi bile bilmezdi. Tanrı kendi kendini tanıma süreci içindedir. Tanrı sadece kendi verdiği şeyler hakkında karar verebilir ve karar vermek ister. Örneğin, yaşamı o verdiği için sadece o geri alabilir. Bitki ve hayvan dünyasını o yarattığı için, bunlara insanlar tarafından zarar verilmemelidir. Fakat nasıl giyineceğine, nasıl barınacağına, nasıl ve ne yiyeceğine, hangi ibadet yöntemlerini uygulayacağına insan kendisi karar vermelidir. Tanrı, insan olmadan kendi kendini tanıma sürecinde yeni adımlar atamaz. Düşünen insan, dahi insan, kâmil insan her defasında Tanrı'yı kendisi hakkında yeni bilgiler edinmeye yöneltir. Bu durumu Alevi felsefesi şu şekilde formülleştirir: "*İnsan olmadan Tanrı olmaz*". Böylece insan budala bir varlıktan tanrısal bir varlığa yükselmektedir. Bu noktaya ilerde yeniden değineceğiz.

TANRI - DOĞA - İNSAN

Alevilik, Tanrı- doğa-insan ilişkisini südür teorisi çerçevesinde açıklar. Südür öğretisinde Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir devir vardır.

Fakat kimdir bu Tanrı?

İlk konumunda Tanrı kendi kendisinin tanrısı, gerçek Tanrı, ilk-Tanrı iken "*insanlar için tasavvur edilmeyecek bir özdeşliğe sahiptir*". Bu ilk konumunda Tanrı'nın bir yer kaplaması ya da herhangi bir şeyden farklılığı söz konusu değildir. Bu ilk Tanrı'nın bir kişiliği olduğu veya olmadığı söylenemez (tıpkı kişiliği olmayan Hintli Brahma veya Çinli Tao gibi). Şahıs veya şahıs olmama durumu özdeştir. Bu ilk-Tanrı insan düşüncesi ile kavranamaz, anlaşılmaz. O, insanlardan ibadet talep etmemektedir, çünkü gerçek ibadet düşünmektir (Bu da Alevilerde neden ibadet zorunluluğu olmadığını açıklamaktadır). Onun hakkında gereğinden fazla düşünmek, varlığını kavramaya çalışmak ise iyi bir şey değildir. Şeyh Rasi'nin *Ali'nin*

Düşüncesi ve Sözü adlı kitabında belirttiği gibi, Tanrı'nın eseri doğa ile ve müsbet bilimle uğraşmak daha iyidir. Sünnilerin ifrata vardırlığı gibi Tanrı'nın adını sık sık anmak'da iyi değildir. Tanrı hakkında tek bir şey söylemek mümkündür; O evrenin yaratıcısı, koruyucusu ve yok edicisidir. Bu Tanrı Anlayışı Ateist bir Alevinin de Alevi kalmasına izin vermektedir.

Tanrı ilk aşamasında kendi kendisinin bilincinde değildir. Bu Tanrı kendi içinde yatan sonsuz olanakların yeteneklerin, güçlerin, düşünme biçimlerinin farkında değildir. Bunun için dönüşüme uğraması ve daha yüksek düzeyde yeni bir bilince ulaşmak üzere kendi kendisi ile yabancılaşması (Hegelci mantıkta olduğu gibi) zorunludur. Bu ise Tanrı'nın kendi bilincine vardığı görkemli südür (oluşum, türüm) devirleri ile olmaktadır. Tanrı bunu, yaratıcısına geri döndüğünde, Tanrı katına ulaştığında, Tanrı ile bir olduğunda bilgisini Tanrı'ya aktaran kâmil insan aracılığı ile gerçekleştirir. Bu geri dönüş, Tanrı ilk konumundayken (gaybi hürriyet) mümkün değildir, çünkü insan için de, kâmil insan için de Tanrı elle tutulmaz, kayranamaz, dokunulamaz, erişilmez bir konumdadır. Bu nedenle ilk konumundaki Tanrı, artık yüzde yüz Tanrı olmayan, fakat kâmil insanın erişebileceği vebütün insanların kavrayabileceği yeni bir konuma ulaştırır kendini; Tanrı bunu yaparken dönüşüm, yabancılaşma ve südür formlarını kullanır.

İkinci aşama bir'lik (tevhit) konumudur. Burada geçerken Sünnilerin yalnızca tevhidçi Tanrı'ya kabul ettiklerini belirtelim. İlk konumundaki bir Tanrı Sünnilerde hiçbir şekilde söz konusu değildir. Onların Tanrısı başlangıcından beri aynıdır. Burada Bektaşilik ile Sünni veya Şii ortodoksluk arasında belirgin bir farklılık vardır. Ortodoksluk tevhit düşüncesine daha çok Hıristiyanlıktaki teslis (Tanrı'nın üç ayrı kişiliğinin olduğuna inanma) fikrinin "saçmalığını" göstermek için başvurur.

Bektaşilik Tanrı'nın birliğini şöyle açıklamaktadır.

İkinci aşamada Tanrı'nın bir kişiliği vardır. Tanrısal varlıkta kaç kişiliğin bulunduğu ise artık önemli değildir; önemli

olan, ilk aşamadaki belirsizliğe karşılık artık Tanrının bir kişiliğinin olmasıdır. Tanrı artık bir yüze, bütünsel bir öze bütünsel bir varlığa sahiptir. Evrenin yaratılması için, bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşımaktadır. Bu nedenle Tanrı ikinci aşamada Hak olarak, reel varlık, gerçek, hakikat, gerçeklik olarak açıklamaktadır. Hak, Bektaşilerde Tanrı'nın tercih edilen ismidir.

Hak üçüncü aşamayı, akl-i evvel'i meydana getirir. Akl-i evvel dünyayı inşa eden ustadır. "Tanrı'nın kutsal ışığıdır". Akl-i evvel, insani akl-i evvel ile aynıdır veya onu içermektedir (Bektaşi eserlerinden her iki anlamı da çıkarmak mümkündür). Diğer taraftan insani akl-i evvel ilk aşamadaki Adem'in ruhu ile aynıdır veya onu içermektedir (Bektaşi eserlerinden her iki anlamı da çıkarmak mümkündür). Adem'in ilk ruhu asiliği nedeniyle yeryüzüne gönderilir. Bu bir ceza gibi görünmesine karşın aslında daha çok bir terfidir. Çünkü artık Adem, bir bedene sahip olmanın getirdiği avantaj ile evrenin bütün nimetlerinden faydalanma şansına sahiptir. Çünkü insan bedeni, makro evreni ifşa eden bir mikro evrendir. Bedeni aracılığıyla Adem, evren hakkındaki bilgileri algılama şanşına sahip olur ve böylece ilk kâmil insan mertebesine ulaşır. Bektaşiliğin Adem hakkında Kuran'da anlatılanları benimsemesi, asıl insanın ancak cevherden türeyebileceğini öngören südür teorisi ile pek bağdaşmaz.

Südür öğretisinin Muhammed ve Ali hakkındaki ışık mitosunda da belirli bir uyumsuzluk vardır. Her ikisi de varoluş ötesi varlıklardır. Tanrı bir avuç dolusu ışıktan Muhammed ve Ali'yi yaratmıştır (ilk aşamada "Tanrı'nın ışığı" büyük babalarında iki şahsiyete, Muhammed'in ve Ali'nin babalarının şahsiyetine bölünüyordu). Adem ve ışık mitosu hakkındaki teorileri bir kenara bırakırsak südür aşamaları şu şekilde devam etmektedir:

Akl-i evvel'den (İlk zekâ) dokuz zekâ, bunlardan dokuz

ruh, bunlardan dokuz gök katı, bunlardan dört ilk-şart bunlardan dört ilk-güç, bunlardan ise cevher türemiştir. Hak'tan cevhere kadar kaç südür (oluşum) kademesi olduğu çok önemli değildir. Bu konuda verilmiş rakamlar da önemli değildir. Önemli olan aşağıdaki yorum şeklidir: Tanrı her dönüşüm kademesi, her yabancılaşma kademesi ile tanrısallığından bir şeyler kaybeder. Südür kademeleri aşağıya doğru giderek reel olmayan, gerçek dışı ve hayali bir görünüm arz etmeye başlar. Tanrı ne kadar çok dönüşüme uğrarsa, dönüşeni o oranda az tanır. Evren Tanrı'nın gözle görülür bir sureti olmasına rağmen, son südür aşmması olan cevher ona tamamiyle yabancıdır. Kendi suretini tanıyabilmesi için cevherden, Tanrı'ya ulaşma yeteneği olan ve bu özelliği ile Tanrı'ya kendi kendisinin bilincine varma konusunda yardımcı olarak kâmil insanın yaratılması gerekliydi.

Bu nedenle de devrin ileriye doğru sürmesi zorunludur.

İlk cevherden mineraller alemi, bunlardan bitkiler alemi, bunlardan hayvanlar alemi (en gelişmiş hayvan olarak maymun) bunlardan insanlar ve bunlarda da kâmil insan türemiştir. Sadece kâmil insan, edindiği bilgileri Hak'ka aktarma yeteneğine sahiptir. Bu sayede Hak kendi bilincini zenginleştirir, dönüşüm ve yabancılaşma formlarını tanır ve böylece kendi kendinin bilincine varır.

Ruhsal ve ahlaki olarak bozulmuş insanların ruhları öldükten sonra dünyada kalır. Bu tür insanlar Hak'kın kendi bilincini zenginleştirebilmesi için faydalı olamazlar. Evren büyük bir ateşle yanarak yok edildiği zaman, bu ruhlar da evrenle birlikte yol olacaklardır. Bu her şeyin tümden yok edilişi, ilginçtir ki "yeniden diriliş" olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bütün südür formları Hak'ka geri dönmekte, Hak'ta çözülmekte ve özümlenmektedir. Geriye kalan Hak'tır, Hakkın simasıdır. Günün birinde Hak'tan yeni bir südür devri başlar, son aşamada bizim tasavvur edemeyeceğimiz Tanrı'nın yeni "gözle görülür bir sureti" oluşur. Milyarlarca yıl sonra devir Hak'ka geri döner ve orada yok edilir ki, bu da kendi hakkındaki bilgi oluşumunu biraz

daha zenginleştirir.

Bu sonsuz (insan için sonsuz) devirlerden sonra Tanrı kendini yeterince tanır ve keşfeder. O artık ilk konumunda (gaybi hürriyet) sahip olduğu bütün olanakların, güçlerin farkındadır. Artık Hak'ta tevhitçi tanrısal varlık da gerekli değildir. Hak, ilk-Tanrı içinde kaybolur. Eğer ilk-Tanrı kendini yeniden keşfetme ihtiyacı duysaydı, Hak yeniden geri gelebilirdi; fakat biz bunu bilmeyiz, çünkü ilk-Tanrı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Südür öğretisinde Hıristiyanlıktaki ve Sünnilikteki Cennet ve Cehennem'e yer yoktur. Ölümden, bütün şeylerin Hak katında tümden yok edilişine kadarki süre, bir Bektaşinin, vasat bir insanın bilincinde şu aşamalarda yer alır:

1. Bedenle birlikte ruh da yok edilir.

2. Ruh evrende herhangi bir yerde, sıkıntılı ya da huzurlu bir durumda evrenin yok edileceği günü bekler.

3. Kıyamet gününü beklemekte olan ruh, başka bir hayvanın ya da insanın vücuduna girer (ruh göçü)

4. İnsan öldükten sonra yalnızca onun tarafından üretilen düşünceler ve düşünce zerrecikleri kalır.

Böylece öldükten sonra bir ruhsal yaşam olduğuna inanmayan materyalistler için kabul edilebilir bir formül ortaya konulmaktadır. Sadece kâmil insan Hak katına ulaşır, Hak'la birleşir, fakat kıymet gününe kadar ruhsal kişiliğini kaybetmez.

Ali bir kâmil insan örneğidir fakat, Muhammed, Musa, İsa, Davut, Hacı Bektaş gibi başka kâmil insan örnekleri de vardır. Ama Alevi-Bektaşi düşüncesi içinde Ali'yi öbür kâmil insanlardan ayrı, özel bir yere koyan akımlarda mevcuttur. İman etmek kim olduğu önemli olmadan bir kâmil insana bağlanmak demektir. Her kâmil insan yol gösterici bir önder olarak tanınır. Aleviler için Ali (tarihsel nedenlerle) bağlanılacak kutuptur. Ondan sonra bağlanılacak kutup ise Hacı Bektaş'tır.

Kâmil insan konuşan Kuran'dır. Kâmil insan kutsal kitabın üzerindedir. O, iyinin ve kötünün ötesinde olan insanüstü bir insandır. Bu nedenle de neyin iyi neyin kötü olduğuna karar verebilir. Aslında kutsal olarak adlandırılan kitaplar kutsal değildir; dinsel edebi ürünler, bilgi kaynakları, insanın sezgisel zekâsının sonuçlarıdır. Muhammed'in Kuran'daki hükümlerle yaptığı gibi, kâmil insan, bir kutsal kitabın hükümlerini, kurallarını, emirlerini ve yasaklarını kaldırabilir. Kâmil insan insan topluluklarında o güne kadar geçerli olan yasaları, ibadet ve yaşam biçimlerini kaldırabilir, değiştirebilir. Anadolu Aleviliğinin ideolojik yaratıcısı Hacı Bektaş (1248-1337) şeriatı, cinsiyet ayrımını, kadının sosyal ve dinsel olarak ikinci sınıf sayılmasını, örtünmesini, zorunlu orucu, zorunlu haccı ve zorunlu öbür ibadet biçimlerini işte böyle kaldırmıştır. Kâmil insanlar yalnızca doğrudan Tanrı ile ilgili, tanrı-doğa-insan ilişkisi ile ilgili temel dinsel dogmaları kaldıramaz.

Ortodoks dinlerdeki kutsal kitapların (Tevrat, Kuran, İncil) Alevilikteki karşılığı *kâmil insan*dır. Manevi öğretmen, yazılmış bütün kitaplardan daha değerlidir. Kim gerçek bilgiyi, derin dinsel sezgileri öğrenmek istiyorsa yaşayan manevi öğretmene yönelmelidir. Arayış içinde olan, dinsel kitapların yardımıyla kendi kendini yetiştirmeye çalışarak oyalanmamalı, yaşayan büyük ruha, büyük öğretmene (mürşit) yönelmelidir. İnsanın dinsel metinleri öğrenme yolundaki kendi çabası sadece tamamlayıcı bir rol oynayabilir. Büyük öğretmen olmadan arayış içindeki insanın ruhsal olarak gelişmesi mümkün değildir. O olmadan arayış içinde olan yolunu şaşırır, "Kutsal Kitap"ın metinlerini yanlış anlar, darkafalı bir fanatik, mantıksız bir din çılgını olur.

Alevi inancına göre yeryüzünde yaklaşık 300 tane yaşayan kâmil insan vardır; bu entelektüel dehalar, şeylerin arkasında yatan nedenleri, ilişkileri anlıyabilirler. En büyük kâmil insan kutup olarak adlandırılır, çünkü o, evrenin kutbu ve dönme eksenidir.

Kâmil insan olmasaydı bütün evren çöker, varlığını sürdüremezdi.

Akl-i evvel'den, ilk zekâdan veya Akl-i Kul'dan sadece bir bedenin dünyası değil, onun tamamlayıcısı olarak ruhların ve manevi varlıkların dünyası da türemiştir.

Alevi inancına göre varoluş aşağıdaki sırayla gerçekleşir:

1. Evrensel zekâ = Akl-i kul
2. Evrensel ruh = Nefs-i kul
3. Meleklerin ruhu = Ervah-i melaike
4. Peygamberlerin ruhu = Ervah-i enbiya
5. Evliyaların ruhu = Ervah-i evliya
6. Ermişlerin ruhu = Ervah-i arifin
7. Dindarların ruhu = Ervah-i abidin
8. İnananların ruhu = Ervah-i müminin
9. İnanmayanların ruhu = Ervah-i kâfirin
10. Cinlerin ruhu = Ervah-i cinni
11. Şeytanların ruhu = Ervah-i şeytani
12. Hayvanların ruhu = Ervah-i hayvanat
13. Bitkilerin ruhu = Ervah-i nebatat
14. Doğal elementlerin ruhu = Ervah-i tabeyi

Bizim gördüğümüz dünya, ileriye doğru değişim içinde olan bir dünya anlamına gelmektedir. Bu dünya minerallerin, bitkilerin, hayvanların dünyası ve sonuç olarak insanın kendisi, bedenlerin dünyası (Alem-i ecsam veya Alem-i mülk) ile ruhların dünyasının (Alem-i Ervah) bileşiminden oluşmuştur. Hatta mineraller, bitkiler ve hayvanlar oluşumlarının en alt ka-

demesinde bu iki dünyadan bir araya getirilmişlerdir. Gördüğü gibi Alevi öğretisi tabiatın canlandırılmasına dayanan animizme çok benzemektedir.

Peki, Şeytan'dan ne haber?

Bilindiği gibi Katoliklik Şeytan'a yüksek bir mevki verir; en yüksek melek olan Şeytan Tanrı'ya karşı geldiğinden sonsuz Cehennem'in efendisi olur. Orada, günah işlemiş insan ruhuna işkence etme hakkına sahiptir. Hatta ölümden sonra yeniden dirilen bedenlere ve ruhlara sonsuz eziyetler verebilir. Şeytan insanı kötü yola sevk edebilecek, baştan çıkarabilecek güce ve yeteneğe sahiptir. Kötülük Tanrı'dan değil, Şeytan'dan gelir. Gözden düşmüş bir melek için ne büyük bir güç! Şeytan, insanlar yaşadığı sürece Tanrı'nın en büyük rakibi olur. Katoliklik, orta çağda uğrunda milyonlarca insanın kurban edildiği bir Şeytan kültü yaratmıştır. Sünni ortodoksluk Tanrı'nın bütün şeylerin ve olguların yaratıcısı olduğunun öğretir, yani Sünnileri Tanrı'sı iyinin olduğu gibi kötünün de yaratıcısıdır. Şeytan, Tanrı tarafından yaratılan kötülüğün insana bulaştırılması için Tanrı tarafından görevlendirilmişitr. Bu nedenle insan Şeytan'dan nefret eder ve korkar. Şeytan'ın bu konumu aslında pek de mantıklı değildir. Çünkü madem Şeytan Tanrı'nın emirlerine uymaktadır, insanların ondan nefret etmeye hakkı yoktur. Aslında kötüyü yarattığı için Tanrıdan nefret etmeli, korkmalıdır.

Mantıksal olarak bakıldığında, Katolikliğin ve Sünniliğin Şeytan öğretisi açıklaması zor çelişkiler ve uyumsuzluklar içerir. Bektaşiliğin Şeytan sorununa yaklaşımını ele almaya başlamadan önce Kuran'ı biraz daha yakından inceleyelim. Kuran'a göre Şeytan ateş meleğiydi. Şeytan, Tanrı'nın meleklere verdiği emirlere uymaya ve ilk kâmil insan Adem'e biat etmeye yanaşmamıştır. Alevi-Bektaşi inancında ruhlar hiyerarşisinde insan ruhu meleklerin ruhundan daha aşağıdadır. Fakat bedeni sayesinde insanın, kâmil insanda olduğu gibi, meleklerden daha yüksek bir düşünme yeteneğine sahip olma şansı vardır. Şeytan ilk kâmil insana biat etmeyi reddeder. Bu davranışına gösterdiği

gerekçe ise, kendisi ateşten yaratılmışken, insanın sadece çamurdan yaratılmış olmasıdır. Bu ateş meleği konusu şu şekilde anlaşılmalıdır: Şii-Alevi inanışa göre melekler evrenin dışında yaşamazlar, evrende belirli yerleri ve belirli görevleri vardır. Kendi özel istekleri yoktur ve düşünme kapasiteleri düşüktür; analiz, sentez, düşünceyi yoğunlatırabilme, soyutlama gibi yetenekleri yoktur; bunu sadece düşünen insan yapabilir. Melekler kendilerine bilgi yüklenmiş bilgisayar disketleri gibidir. Deyim yerindeyse emir kullarıdır: sadece Tanrı'ya itaat ederler ve etmek zorundadırlar; görevleri Tanrı'nın evren hakkındaki düzen planlama düşüncelerini uygulamaktır. Melekler evrenin düzeni için gerekli olan enerji zerrecikleri gibi çalışır.

Bir ateş meleği olan şeytan, ateşin ve yanardağların yönetilmesi konusunda yetkiliydi. Onun ölümlü Adem'e biat etmeye karşı çıkması, aslında hemen yok edilmesine neden olabilirdi. Fakat karşı çıkışının bazı haklı nedenleri olduğundan (çünkü insan bedeni gerçekten çamurdan yaratılmıştır ve ölümden sonra itici bir bozulmaya uğrar) Tanrı Şeytan'ın hemen yok edilmeme ve evrenin yok edilişine kadar kalabilme ricasını kabul eder. Şeytan'ın amacı, melekler tarafından uyarılmış olmalarına rağmen suç işleyen insanların sevinçli sevircisi ve şahidi olmaktır.

Bektaşilik, Kuran'da anlatılanları bu noktaya kadar benimser. Sünnilik ile büyük farklılık bundan sonra başlar. Bektaşi inancına göre, her şeyin yok edilişine kadar evrende kalacak olan Şeytan, daha önceki melek durumuna karşın oldukça düşük bir pozisyona yerleştirilir. Hayvan cinlerinin, hayvan ruhlarının hemen üstündeki konumuyla, düşünme kapasitesi sıradan insan ruhunun düşünme kapasitesinden daha düşüktür. Yani Bektaşiliğin Şeytan'ı zararsız bir Şeytan'dır, insanların aleyhinde eylemlerde bulunmaya muktedir değildir.

Bektaşi inanışına göre dünyada kötülük Tanrı'dan ve Şeytan' dan değil insanın kendisinden gelir. Bilgisizliği ve bencilli-

ği yüzünden insan kötülük yapar. Bilgisizlik kötülüktür. Ancak kötülüğün (Hıristiyanlık ve İslamiyet'teik sonsuz Cehennem gibi) sonsuz bir dünyası yoktur. Her şey yok edilirken insanın bütün eserleri, bu arada onun kötülükleri de yok edilecektir. Bektaşiliğin dünyaya bakışında kendi başına bir kötülük kavramı yoktur. Her şey gibi kötülük de Tanrı ile birlikte vardır ondan ayrı düşünülmez.

SÜDÜR (OLUŞUM, TÜRÜM) VE KAMİL İNSAN TEORİLERİ

Daha önce gördüğümüz gibi gerçek Tanrı'nın, bir başka deyişle ilk-Tanrı'nın tanınması mümkün değildir. Böyle bir şey Tanrı'nın kendisi için bile mümkün değildir. Çünkü evren olduğu sürece, sürekli bir yok etme ve kendini mükemmeleştirme devri olduğu sürece, ilk-Tanrı kendini tanıma süreci içinde olacaktır. Bu süreç içinde Tanrı'ya yönelik bir ibadet mantıksızdır, çünkü insan ancak bildiği bir şeye ibadet eder ve onu onurlandırır. İnsanın bilmediği bir şeye ibadet etmesi saçmadır. Tanrı uzun bir südür devrinden sonra kendini tümüyle tanıdığında da ibadete ihtiyacı olmayacaktır, çünkü artık kendi kendine yeterlidir ve bütün dönüşüm ve yabancılaşma formlarını yok etmiştir. Tanrı'nın istediği, insanın bilgisi kâmil insanın bilgisidir. Çünkü yalnız bunlar Tanrı'ya kendi kendini tanıma sürecinde yardımcı olabilir. Bu nedenle gerçek ibadet biçimsel dinsel dualar değil, bilgi edinmektir. dualar ve ibadet sadece insanın duygularının tatmin edilmesine yarar. İnsan ne kadar hayvansal duygulara sahip bir varlık ise, içsel sağlamlık kazanmak için o derece çok duaya ve ibadete ihtiyaç duyar. Fakat aslında her ikisi de Tanrı için yararsızdır. Tanrı'ya gerçek ibadet, Tanrı'nın gözle görülür sureti olan doğa ve bütün öbür olgular hakkında bilgi edinmek ve bununla övünmektir.

Tanrı'dan pür cevhere kadar süren südür kademeleri aşama aşama gerçekleşir. Aslında aşamaların sayısı önemli değildir.

Önemli olan Tanrı'nın kendi kendinin bilincinde olmadığı ilk (asıl) Tanrı durumundan, çeşitli aşamalardan geçerek, bu arada tanrılığından bir şeyler kaybederek pür cevhere dönüşmesidir. Fakat bu cevher hakkındaki bilgi, Tanrı'ya ancak kendisi de hale bu cevhere birlişik, onun içinde ve ona bağlı olarak bulunan kâmil insan tarafından aktarılabilir. Bu nedenle ham, şekillenmemiş kütleden (cevherden) yukarıya doğru bir ilerleme gereklidir. Burada, aşamaların aşağıya doğru hareketinin Bektaşi felsefesinde nasıl ele alındığını bir kere daha inceleyelim. İlk Tanrı'dan birbiri ardı sıra ve biri diğerini zorunlu kılan, aşağıdaki südür aşamaları türer.

1. Hak
2. İlk logos (Tanrının ilk ışığı)
3. Dokuz zekâ
4. Dokuz ruh
5. Dokuz gök katı
6. Dört ilk şart
7. Dört ilk güç, ilk madde (ilkel haldeki madde) elementler, pür cevherin ögeleri.

Ham, şekillenmemiş kütle görülebilir, dokunulabilir ölçülebilir özelliktedir. Şekillenmemiş kütle ile İlk-Tanrı arasında aşağıya doğru yedi aşama bulunmaktadır. Bu, Bektaşi şiirlerindeki ve yeniçeri yeminindeki yedi sayısını sembolize eder. İlk-Tanrı da birlikte sayılacak olursa, ya da şekillenmemiş kütlenin diğer ucunda sayı sekiz daha doğrusu dokuz olur, Tanrı'nın dokuz varoluş biçimi vardır (şekillenmemiş kütle başlı başına bir kademe değildir, çünkü görülebilir, hissedilebilir, dokunulabilir özelliktedir). Bektaşi ermişleri yedi sekiz, dokuz sayıları ile oluşum kademelerinin kastedildiğini biliyorlardı. John Birge Türkiye ve Arnavutluktaki tekkelerde sembol olarak on iki sayısından çok sekiz sayısına rastlandığını yazıyor. Buna

bir örnek, on iki İmam'ı sembolize eden on iki dilimli Hüseyin takkesidir. Bu nedenle John Birge Selçuklular döneminde on iki imam düşüncesinin henüz var olmadığını, bunun yerine sekiz İmam düşüncesine inanıldığını tahmin ediyor. Fakat Anadolu'daki Alevi şair Yunus Emre'nin (13. yüzyıl) şiirlerin on iki İmam'dan söz ettiği düşünülürse, on iki sayısından daha çok kullanılan sekiz sayısının, Tanrı'nın sekiz varoluş biçimi ile ilgili olduğu sonucunu çıkarmak gerekir. Oryantalistler, on iki İmam düşüncesini gereğinden fazla vurgularlar. Derinlemesine bir inceleme Bektaşi felsefesinin çekirdeğinin südür öğretisi ve kâmil insan teorisinde yattığını gösterecektir.

Cevherden yukarıya doğru yedi kademe şu şekilde gerçekleşmektedir.

1. Şekillenmemiş madde (kimyasal elementler)
2. Minerallerin dünyası
3. Biktilerin dünyası
4. Hayvanların dünyası
5. Gelişmiş hayvanların dünyası (maymun, yunus gibi)
6. Vasat, insan
7. Kâmil insan

Altıncı kademedeki vasat insan, henüz gerçek insan değildir, yarı insan yarı hayvandır. Nietzsche'nin tabiri ile hayvanla insan arasına gerilmiş halattır. Yalnızca kâmil insan bilgisini Hak'ka, Tanrı'ya aktarabilir. Bütün diğer insanlar Tanrı'nın kendini tanıma süreci için faydasız ve gereksizdirler. Onlar Tanrı'nın ya da doğanın yoktinleşmemiş deneyimleridir. Onların ruhlarını, öldükten sonra hemen mi yok edildikleri, yoksa yeniden diriliş gününe kadar dünyada bir yerde mi durdukları tamamiyle önemsizdir.

Kâmil insan bütün önemli bilgilere sahiptir. Aklı her şeyi

bilebilecek düzeye ulaşmıştır. Burada bir nokta çok önemlidir: Daha önce gördüğümüz gibi melek ruhu bedensiz saf insan ruhundan üstündür. Ama insan ruhunun bir bedene kavuşmasıyla birlikte bu ruh, meleklerin ruhundan daha üstün bir mertebeye çıkar. Burada Aleviliğin bütün ortodoks dinlerin aşağıladığı insan bedenine ne kadar büyük bir değer verdiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Kâmil insan toplumsal yaşamın ve ibadetin kurallarını belirleme yetkisine sahiptir. Ama vasat bir insan bunu kavrayabilecek bir düzeyde olmadığından, ayrıca bunların Tanrı tarafından belirlemesi gerektiğine inandığından, kâmil insan bu kuralları belirlerken, bunlar sanki Tanrı buyruğuymuş gibi hareket etmek zorundadır.

Hacı Bektaş'da Muhammed gibi bir kâmil insandı. Bu nedenle Muhammed'in Medine için koyduğu toplumsal kuralları ve ibadet yöntemlerini Anadolu-Türk toplumu için kaldırabilir ve yeni kurallar koyabilirdi. Hacı Bektaş tıpkı bunun gibi Ali'nin, kadının konumu, oruç, namaz, hac ve ibadet hakkındaki görüşlerini kaldırabilirdi. Buna rağmen Muhammed ve Ali kesinlikle Hacı Bektaş'tan daha yüksek bir mertebededirler.

Aleviliğin kâmil insan teorisi hem Ali'nin Anadolu Alevilerince demoktarl, sosyalist ve hümanist bir insan olarak benimsenmesini, hem de onun şeriat ve kadınlara ilişki olarak koyduğu kuralların kaldırılabilmesini mümkün kılar.

Burada şu soru akla gelmektedir: Südür öğretisi ve kâmil insan teorisi neden günümüzdeki Bektaşi bilim adamları tarafından doğru dürüst bilinmektedir ve neden eski Bektaşi şiirlerinde bu konuya yalnızca değinilmekte, fakat gerektiği gibi işlenmemektedir?

Bunun nedeni, Alevilik-Bektaşilik üzerindeki yoğun baskıdır. Katı Sünnilik kadar, İran ve Irak'taki şeriatçı Şiilik ile de uzlaşmaz bir çelişki içinde olan südür öğretisi ve kâmil insan

teorisi ancak Selçuklular döneminde kendini ifade edebilirdi. Sünniliğin tanrısını Yunus Emre ve Kaygusuz'un yaptığı gibi açıkça alaycı bir şekilde eleştirmek ise ancak İ.S.1400'e kadar sürebildi.Südür öğretisi ve kâmil insan teorisi Osmanlı İmparatorlu'ğunda sınırlı olarak, Yavuz Sultan Selim'in halifeliği ülkeye getirmesine kadar öğretilebildi. Bu "*heretik*" teoriler sayıların mistisizminin arkasına gizlemek zorunda kaldı. Örneğin, yedi sayısı ilk-Tanrı'dan itibaren yedi südür aşamasını ve cevherden kâmil insana kadar olan yedi gelişme aşamasını belirttiği halde, dışarıya karşı peygamberin yedi yol arkadaşı olarak ifade edildi. Yüzyıllar boyunca gizemli sayıların anlamı yalnızca sırdaşlar, yani küçük bir entelektüel çevre tarafından bilindi. Bu ketum tutumun asıl amacı ise, katı Sünnilik tarafından zaten yeterince sapkın bulunan Ali düşüncesini kamufle etmekti. Südür öğretisi ve kâmil insan teorisi ise sapkınlık içinde sapkınlıktı. Ortodoks İslam, Ali düşüncesine karşı başlangıçta önlemler almaya girişemedi; çünkü ilk Abbasiler döneminde Muhammed'in Ali'ye özel bir rol vermeyi düşündüğünü kanıtlayan çok sayıda Sünni kaynak vardı. Gerçekten de Muhammed, damadı Ali'nin etrafında bir yönetim sistemi kurmak ve öğretinin sağlığını emniyete almak istiyordu. Ortodoks İslam, Ali düşüncesi hakkında başarıyla yanıltıldığından, Aleviliğin Ali'yi Tanrı kabul ettiğini sanıyorlardı. Oysa südür teorisinin açımlaması Ali'nin hiçbir şekilde Tanrı olarak kabul edilmediğini göstermektedir. Elbette Ali düşüncesi, südür öğretisi ve özellikle de kâmil insan teorisi için bir kamuflajdır. Ama hepsi bu kadar değil. Ali düşüncesi aynı zamanda mesihyan (kurtuluşcu) içeriği olan reel bir felsefedir. Şimdi bu felsefeyi ele alabiliriz.

ALİ DÜŞÜNCESİ

Şifre ve gerçeklik; Alevilikteki Ali işte budur. Sıradan Alevi için Ali'ye inanmak şeriatın baskısından ve yükünden kurtuluştur: "*Oruç tutmamız gerekmiyor, Ali bizim için oruç*

tuttu, dua etmemiz gerekmiyor, Ali bizim için dua etti". Aleviler yüzyıllarca bu ve benzeri sloganları kullandılar. Aleviler "*Ali'nin şerefine*" kadeh tokuştururlar. Ali hayatı boyunca sofuca yaşamıştır. Evet ama onun aç kalması, oruç tutması, yoksul giysiler içinde dolaşması, sonsuz duaları kesinlikle taklit edilmemelidir; O bunu İmam olma özelliği nedeniyle yapmıştır. Bedeninin isteklerini denetim altına alma gücünü ona veren şey, Tanrı'nın ışığından yaratılmış olması, varoluş ötesi bir varlık olmasıdır. *Şeyh Rasi'nin "Ali'nin Düşüncesi ve Sözü*" adlı belgesel eserde de gösterdiği gibi, Ali kendisinin uyguladığı sofu yaşamanın taklit edilmesini yasaklamıştır. Normal (vasat) insan ruhsal ve bedensel ürünlerinin tadını çıkarmalıdır.

Ali gerçek Kuran'dır, konuşan Kuran'dır ve bu nedenle şimdiki Osman Kuran'dan çok üstün, yazılmış bütün "kutsal kitaplardan" (bu anlamda Alevi inanışına göre kutsal kitap yoktur) çok yüksektedir. Konuşan Kuran olarak Ali aşağıdaki bilgilere sahiptir.

a. Muhammed'in vecd durumunda söylediği dinsel sözlerin bilgisi (Sünniler ve ortodokslar tarafından Kuran olarak tanımlanır).

b. Muhammed'in yol arkadaşlarına verdiği düzyazı şeklindeki değerli bilgiler. (Peygamber bunlara varoluş ötesi bir melek varlığı, Tanrı'nın ışık varlığı olma özelliğiyle sahiptir.) Muhammed bir hadisinde, Adem yaratılmadan önce, Tanrı'nın bir ışık varlığı olarak, Tanrı'nın ışığından yaratıldığını söyler. Ali de her zaman Muhammed ve yol arkadaşları ile birlikteydi.

c. Muhammed tarafından sadece Ali'ye verilmiş gizli bilgiler. Demek ki Ali, Muhammed'in sahip olduğu bütün bilgilere sahipti. Ayrıca kendisi de tıpkı Muhammed gibi Tanrı'nın ışığından yaratılmıştır. İkisi Tanrı'nın aynı ışık demetinden yaratılmıştır. Muhammed ve Ali bilgi ve şahsiyet olarak eşittir.

Tanrı'nın ışık demeti önce Adem'e, ondan soy yoluyla Ali

ve Muhammed'in büyükbabaları Haşim ve Abdülhamit'e gider. Aynı ışık demeti daha sonra Ali ve Muhammed'in babaları için ikiye ayrılır. Muhammed'in ışık demeti kızı Fatma'ya geçer. Ali'den ise On Bir İmam'a (Hasan, Hüseyin, Zeynel Abidin, Bakır, Cafer Sadık, Musa Kâzım, Ali Rıza, Taki, Naki, Askeri ve Mehdi) aktarılır. Başka bir deyişle On Bir İmam'da ışık varlıklarıdır; fakat onların varoluş ötesi oluşları hakkında bir doğma yoktur. On Bir İmam'ı Ali'nin gövdesi olduğu büyük bir ağacın ana dalları olarak algılamak gerekir. Ali, On İki İmam içinde en değerli olanıdır. Muhammed ise bu ağacın toprak altındaki kökleridir. Dinsel pratiklerde, düşünce planında Ali'nin daha çok anılmasına rağmen, Muhammed'in varlığı da büyüklüğü ile tanınmaktadır. Muhammed'in sahip olduğu değerli bilgiler 30 yaşındaki genç Ali'ye zerrecikler halinde aktarılır ya da ondaki bilgiler'in uyarılarak açığa çıkması sağlanır. Ali yüksek bilgiler açısından (bir ışık varlığının bilgileri) Muhammed ile aynı seviyededir. İnsansal bilgi açısından ise, bir dil uzmanı (72 dili yazılı ve sözlü olarak bildiğine inanılır), bilim adamı, askeri uzman, savaş adamı olarak Muhammed'i ve kendi zamanındaki herkese çoktan aşmıştır. Ali doğma anlamında Muhammed ile eşittir. Çünkü Muhammed'in peygamberlik avantajını yüksek "insansal" bilgisi ile dengelemektedir. Ali'nin bu şekilde yüceltilmesi, onu sadece sahabeler (peygamberin yakın arakadaşları) arasına ve dördüncü halife kademesine koyan Sünniliği çok rahatsız etmiştir.

Biraz da Ali'nin diğer kutsal özelliklerine bakalım.

Ali gerçek Kâbe'dir, bu nedenle namaz Mekke istikametine doğru kılınmamalıdır. Ali Tanrı'nın gerçek evidir (Beytullah); bu nedenle bir Alevi için Mekke'ye Hac'ca gitmek zorunlu değildir. Ali Tanrı'nın aynası, yeryüzündeki açımlanmasıdır (fakat Tanrı'nın kendisi değildir).

İbadet edilecek varlık Ali'dir, Muhammed ya da Tanrı Değil. Dualar onun adı ile başlar. Fakat bu formül aynı zaman-

da kâmil insan için gizli bir formüldür, çünkü Ali, kâmil insanın prototipidir. Böyle bir kişiliğe sahip olması nedeniyle Ali yeryüzündeki ve gökyüzündeki her şeyi bilir (Şeyh Rasi'nin Ali'nin Düşüncesi ve Sözü kitabında, Ali'nin kendi ifadesi). Hıristiyanlar için bir hümanist olarak İsa ne ise, Ali de Aleviler için aynı anlamı taşımaktadır. Tanrı, o zamanlar bir delikanlı olan Ali'nin yüzünü almıştır. Tanrı, Ali'nin sesi ile konuşmaktadır. Muhammed gökyüzüne çıkarken (Mirac-ı Nebi) kırklar grubuna rastlar; şaraptan kendinden geçmiş grubun ortasında gruptaki herkesten daha çoşkulu Ali şarkı söylemekte, dans etmektedir. Kırkların içtiği şarap Muhammed'in Salman Farisî'ye verdiği bir üzüm tanesinden olmuştur; görünmez bir el Salman Farisî'nin üzüm tuttuğu eli sıkar ve bu elden nefis bir şarap damlar. Bu inanış Alevilerde alkolün neden yasaklanmadığının nedenlerinden biridir. Çünkü Muhammed'in miracı, bir ermişin ilahi yolculuğudur. Mirac'ın detayları Osman Kuran'ında yer almamıştır.

Muhammed'in asıl Kuranındaki 400'den fazla metin Ali ile ilgiliydi, fakat bunlar Osman Kuranı'nda yer almamıştır. Bu tasfiyeden yalnızca "üstü kapalı" pasajlar kurtulabilmiştir. Alevi inancına göre Ali, üstün bilgisinin yanı sıra muazzam güçlere de sahipti. Haybar kale kapısını yerinden söküp almış, Mezopotamya çölünde bir su kaynağını gizleyen büyük bir kaya parçasını yerinden kaldırmıştır. Ali'nin cesedi devenin üzerine konulduğunda; yüzü örtülü bir adam gelir ve deveyi alır götürür. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin arkasından koşarlar ve şaşırmış bir şekilde babalarının ölmeden önce anlattıklarını aktarırlar (Ali ölürken onlara yüzü örtülü bir adamın gelip deveyi ve cesedi götüreceğini söylemişti.) Bunun üzerine yabancı, yüzündeki örtüyü kaldırır: Ali kendi cesedini götürmektedir.

TARİHSEL OLARAK ALİ

Ali hakkında bugüne kadar kapsamlı bir biyografi yazılmamıştır. Yazılanların çoğu onun mucizelerini ve iyiliklerini kanıtlamaya yönelik mitolojik ağırlıklı metinlerdir. Bunların bir bölümü de Ali'nin Muhammed'in meşru halefi olduğunu kanıtlamak amacıyla yazılmıştır. Bu incelemelerde iki büyük boşluk vardır: Ali, peygamberin ölümüyle (632), iktidara geldiği 656 arasındaki 24 yılda ne yapmıştır. Şeriatçı-Şii bilim adamlarının, bu dönemde Ali'nin ilk üç halifenin hukuk danışmanı olduğu ifadesi pek doğru gözükmemektedir. Bu dönemde Ebubekir'in ve Ömer'in savaşlarında yer almış mıydı? Yüksek bir devlet yetkilisi miydi? Herhangi bir yerde vali miydi? Bu konularda bir açıklama yoktur. Ali hakkında şimdiye kadar yazılmış en kapsamlı eser bir ayetullah tarafından değil, Suriyeli Hristiyan ve sosyalist George Jurdac tarafından kaleme alınmıştır. Fakat birkaç ciltlik bu Arapça eserden Ali'nin büyük bir demokrat, sosyalist ve hümanist olduğunun dışında fazla bir şey öğrenilmemektedir. Çünkü Jurdac'ın kitaplarını yazarken faydalandığı eserleri kaleme alan ayetullahlar yukarıda belirttiğimiz boşluk dışında ikinci bir boşluk daha bırakmışlardı; Ali halifeliği sırasında nasıl yönetiyordu. Devlet mekanizmasını nasıl şekillendirmişti? Herkesin refahını sağlayacak devleti gerçekleştirmek yolunda hangi yöntemleri izliyordu?

Yazar Luise Rinser, halife olarak Ali'nin büyük üretim araçlarını toplumun mülkiyetine devretmek istediğini yazar. Bireysel mülk, örneğin bir ailenin kendi başına işleyebileceği kadarıyla sınırlandırılmalıydı.

Pakistanlı Ali uzmanı Askeri Caferi, Ali'nin yönetimi döneminde bilim bakanlığı kurduğunu yazıyor. Gene onun döneminde resmi devlet tarafından Araplara, Arap olmayanlara eski ve yeni Müslümanlara eşit paylar dağıtılıyordu ve bu da sahabeyi (peygamberin yakın arkadaşları) ve Arapları sinirlen-

diriyordu.

Ali'nin yazıları, peygmberin yakın arkadaşlarında inanç ve idealizmin hiçbir biçiminin bulunmadığını aksine genellikle peygamberi kritik durumlarda yarı yolda bırakan para ve iktidar peşindeki oportünüstler olduğunu göstermektedir. Ali, ilk halife Ebubekir'i tamamen Ömer'e bağlı aptal bir ihtiyar olarak tanımlar. Gerçi ikinci halife Ömer'in örgütçülük yeteneğini teslim eder, fakat onun da kaba ve zorba bir insan olduğunu belirtir. Üçüncü halife Osman'ın ise hiçbir olumlu yönü yok gibidir: Bütün işi kendisinin de mensubu olduğu Emevi kabilesinden kişileri devlet kademelerine yerleştirmek olan, konformist, adaletsiz ve zorba bir insan...

Sonuç olarak Ali ilk İslamiyet döneminde, peygamberin yol arkadaşlarının çoğu ve Halife Ömer sayesinde büyük bir yayılma gerçekleştiren Araplar hakıknda olumlu bir tablo çizmemektedir: Kesinlikle lüks, güç, zenginlik ve zevk düşkünü bir kitledir bu. Ömer'in gerçekleştirdiği yayılma ise, Ömer'in ve Arapların yeteneğini değil, o tarihsel andaki durumun ne kadar elverişli olduğunu gösterebilir ancak. (Ali burada özellikle Bizans ve Pers imparatorluklarının zayıflıkları üzerinde durur.)

Ali konuşmalarında herkes için temel insan haklarını savunan ilk teorisyenlerden biridir. Döneminde genel inanç ve fikir özgürlüğünü, kitlelerin kendi kendini yönetme hakkını benimsiyor, ceza yöntemi olarak el kesmeye ve işkenceye karşı çıkıyordu. Ona göre ölüme mahkûm edilmiş bir suçlunun infazı çabuk ve ağrısız yapılmalıydı. (Bak. Şeyh Rasi, Ali'nin Düşüncesi ve Sözü, mektup 57). Ali bir devlet başkanı olarak sadece kendi kendini yöneten kitlelerin danışmanı olmak istiyor, karar verme yetkisini ise yalnızca dinsel dogmalarla sınırlı olarak kullanıyordu.

Eğer yazıları dikkatlice okunursa Ali'nin din ve politikanın ayrılmasını savunan ilk teorisyenlerden biri olduğu görülecektir. İranlı ayetullahların İslamiyette din ve politikanın ay-

rılmaması ilkesini öne sürmeleri ve politikada ulemanın ağırlığını savunmaları sadece onların ‹Ali'yi anlayamadıklarını gösterir.

Ali'nin inanç ve fikir özgürlüğüne verdiği önemi anlayabilmek için, Muhammed ve Kuran'ın öğretilerinden farklı bir görüşe sahip Haricilere karşı tutumuna bakmak yeterli olabilir. Ali onları 658'de giriştiği bir meydan savaşında yendiği halde., Harici sivil halkı bağışlamıştı. İranlı ayetullahların onun 9 yaşından büyük bütün haricileri öldürdüğü savı saçmadır, çünkü Harici kadınlar ve çocuklar savaşta yer almamışlardır. Ali, düşman saflara ait olsalar da kadın ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştı. Şeyh Müfid (İ.S.1000) On İki İmam Biyografisinde İmam Hüseyin'in zamanında Kûfe'de birçok Haricinin yaşadığını yazıyor. Ali'nin Harici bir komşusunun hakaret ve küfürlerine tahammül ettiğini belirten başka belgeler de vardır. Kısaca o, inançları ve düşünceleri yüzünden ne heretikleri (sapkın) ne de Hıristiyan, Nasturi, Zerdüşt, ve Musevi gibi Müslüman olmayan toplulukları takibata uğramıştır. O, hiçbir ateisti ve naturalisti (doğacı) idam ettirmemiştir.

Ali hakkında birkaç tarihsel gerçeğe daha değinmek gerekir. Ali yaklaşık İ.S. 599'da Mekke'de doğdu; bir rivayete göre de doğum yeri Kâbe idi. Baba tarafından kuzen olduğu Muhammed'den otuz yaş daha gençti. Muhammed dul Hatice ile evlenip zengin olduktan sonra Ali'yi yanına alıp evlat edindi. Bu iki insan birbirlerine derin bir saygı besliyordu. Ali'nin kendi ifadesine göre Muhammed'in Hira mağarasındaki ilk vahyinde (İ.S. 610) o da bulunmuştu. Ali'nin bütün hayatı boyunca yoksul bir yaşam sürdürmesi Peygamberin zengin yol arkadaşları Ebubekir, Ömer ve Osman'a karşı yürüttüğü mücadele açısından zor bir handikaptı. Çünkü bunlar zenginlikleri sayesinde Medine'nin kaçak proletarya yığınlarından taraftar toplayabiliyorlardı. Şii hadisler Muhammed'in Ali'yi birçok kere halef tayin ettiğini yazar. Ölümünden birkaç ay önce Mekke'den Medine'ye giderken yüzbinlerce insanın önünde Ali'yi halef tayin ettiğini

son kez yinelemiş, kitlelerin ve kendi yol arkadaşlarının ona biat etmelerini istemişti.

Muhammed'in ölümünden hemen sonra Ali defin işleri ile uğraşırken Ebubekir, Ömer ve Osman iktidar hesapları içindeydi. İlk işleri de Ebubekir'i halife ilan etmek oldu. Ali 17 sadık adamı ile Ebubekir'e biat etmeye karşı geldi. *Dr. Ali Şeriati "Fatma Fatma'dır"* adlı eserinde Ali'nin karısı Fatma'nın iki yerli Medine'li kabileyi Ali'nin tarafına kazanmaya çalıştığını yazar. Ebubekir ve Ömer hemen tehlikeyi sezdiler ve hamile olmasına aldırmadan Fatma'yı ağır şekilde dövdürttüler. Bunun üzerine Fatma erken doğum yaptı ve bu esnada öldü. Fatma'nın öldürülmesi, aynı akıbetin Ali'nin de başına gelebileceğini gösteren bir uyarıydı. Ali, Fatma'nın ölümünden sonra biat etmeye kabul etti. Bunun bir nedeni de bakmak zorunda olduğu çocuklarının olmasına karşın tümüyle devlet hazinesine bağımlı olmasıydı. Çünkü peygamberin ölümünden hemen sonra mal varlığına el konulmuş ve tümüyle parasız kalmıştı.

Halifelik dönemi 632'den 634'e kadar süren Ebubekir, ölümünden sonra geçerli olmak üzere Ömer'i halife tayin etti. 634-644 arasındaki 10 yıllık dönemde halifelik yapan Ömer, İslam'ın ilk döneminde gerçekleştirilen büyük yayılmanın prestijinden geniş ölçüde yararlandı. Onun döneminde ayrıca Bizans bölgeleri, Suriye ve Mısır fethedildi. Büyük Pers İmparatorluğu zaptedildi. Halife Ömer, Arap olmayanları ve yeni Müslümanları iktidardan uzaklaştırarak Arap Yarımadasındaki ilk sınıfsal farklılığı başlattı.

Ömer, ölümünden kısa bir süre önce yeni halifenin seçimi için altı kişilik bir komite tayin etti. Aslında gerek seçime konan azınlığın çoğunluğa uyması hükmü, gerekse de Ali'nin bu altı kişilik komiteye alınması, Osman'a karşı Ali'nin elini kolunu bağlamak isteyen Ömer'in soğukkanlılıkla hazırladığı planın bir parçasıydı. Ömer daha önce de Osman'ın rakiplerinden biri olan ve halifeliği kendi hakkı olduğuna inamdığından

Osman'a biat etmeyi kabul etmeyen Sad Bin Obedya'yı Suriye yolculuğu sırasında öldürmüştü. Halife Osman, döneminde Emevileri Arap hükümdarlığının yönetici kliği haline getirdi. Böylece Muhammed'in ölümünden tam 12 yıl sonra, sağlığında ona karşı genellikle direnen, onu 13 yıl boyunca Mekke'de hakir gören ve sonunda Mekke'den dışarı atan kabile, Muhammed'in eserine konmuş oluyordu. Ali, Osman'ın iltimasçılığını ve akraba kayırıcılığını sürekli olarak eleştiriyordu. Bunlar onun Medine'den sürülmesine neden oldu ve Ali süresi belirsiz olarak yoksul bir Medine köyünde yaşamak zorunda bırakıldı. Bu, Osman'ın peygamberin eski yol arkadaşlarına karşı işlediği suçlardan yalnızca biriydi. Kendisindeki gerçek Kuran metinlerini yok olmaktan korumak için vermek istemeyen peygamberin eski uşağı İbn Massud, bir fedai grubu tarafından ölesiye dövüldü. Bir Ali taraftarı olan Abuzer, Muaviye'nin (Muhammed'in en büyük hasmı Ebu Sufyan'ın oğlu) uygulamalarını eleştirdiği için eyersiz bir deve üzerine bağlanarak Suriye'den Medine'ye gönderildi. Deveden inmesine hiç izin verilmediği için Medine'ye geldiğinde kan revan içinde kalmıştı. Abuzer daha sonra Osman tarafından sürüldüğü çölde öldü.

Halifelik döneminde büyük bir servet edinen ve kendine ihtişamlı bir villa yaptıran Osman lüks içinde yaşıyordu. Onun İslamın önerdiği sadeliğe aykırı yaşam tarzı (ve bu arada işlediği suçlar nedeniyle peygamberin Medine'den sürdüğü Emevi soyundan Mervan'ı kendine yardımcı yapması) ölümü ile sonuçlanacak bir ayaklanmaya neden oldu. Ali bu sırada Medine'de olmadığı için ayaklanmada yer almamıştır. Bu nedenle onun katillere karşı Osman'ı savunduğu biçimindeki tutucu İran-Şii rivayeti de doğru olmaz.

Osman'ın ölümünden sonra valiliklerdeki temsilciler ve Medine halkı Ali'yi halife olmaya zorladılar. Ne var ki Muhammed'in son ordu komutanı Osama gibi peygamberin bazı eski yol arkadaşları Ali'yi biat etmek istemiyorlardı. Ali bunun üzerine halifelik hakkından vazgeçmek istediyse de bir süre

sonra halife seçildi.

Ali henüz seçilmişti ki Medine'de huzursuzluk yayılmaya başladı, çünkü diğer üç halifenin gölgesinde zenginleşmiş peygamberin eski yoldaşlarından birçoğunun ellerinden mevkileri alınmıştı. Huzursuzluk o kadar büyüdü ki, Ali Medine'den kaçmak zorunda kaldı. Peygamberin eşlerinden biri olan Ayşe ve biatlarından kısa bir süre önce vazgeçen Talha ve Zübeyir topladıkları bir ordu ile sadece 800 adamını alarak Irak'a çekilen Ali'nin peşine düştüler. Ali Irak'ta birkaç yüz gönüllü daha kazanmıştı. Takviye edilmiş güçlerle Irak'ta asi ordunun karşısına çıktı ve onları yendi. Ayşe'nin savaşa bir devenin üstünde katılması nedeniyle bu savaşa *Deve Savaşı* adı verildi. Ayşe savaştan sonra cezalandırılmadı ve Medine'ye dönmesine izin verildi.

Ali'ye biat etmeyi reddedenlerden biri de Ömer'in ve Osman'ın zamanındaki Suriye valisi Muaviye idi. 657 yılında Ali ile Muaviye arasında, son anda ordusunun büyük bir bölümü itaatsizlik etmeseydi Ali'nin kazanacağı Sıffin Savaşı yapıldı. Muaviye savaşın sonunda doğru ateşkes ve haklı tarafı belirlemek üzere hakem tayini istedi Ali de birdenbire itaatsiz bir ordu ile ortada kalınca teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Fakat ifadelerinden de açıkça anlaşılacağı gibi hakem heyeti onun tarafından hiçbir zaman tanınmadı. Ali dönüş yolundayken (hakem heyetinin atanmasından bir ay önce) taraftarları arasında onu artık halife olarak istemeyen ve hatta dinden ayrılmakla suçlayan bir grup (Hariciler) ortaya çıktı. Bunlar Arap Yarımadasını ve Irak'ı yağmalıyorlar, adam öldürüyorlardı. Ali Haricilerin ordusunu bir meydan savaşında yok etti. Son derece sofu ve eşitlikçi bir anlayışları olan Hariciler daha sonra Körfez sahillerinde, Hicaz'da Güney İran'da ve Kuzey Afrika'da bazı örgütler oluşturdular. Haricilerin kendine özgü şeriatları günümüze dağin ulaşmıştır.

Haricilerin yenilmesinden sonra Ali, Muaviye'ye karşı yeni

bir ordu oluşturmak istedi fakat bunu başaramadı. Bu arada Muaviye'nin Arap Yarımadası'na gönderdiği vurucu birlikler Medine'yi talan etti; birçok Medine'li çarpışmalarda öldürüldü ya da daha sonra idam edildi. Muaviye, Ömer tarafından peygamber hakkındaki yalanları yüzünden birçok defa kırbaçlatılmış, ne idüğü belirsiz Yemenli Abu Hureyra'yı Medine valisi yaptı.

Ali, Iraklı bütün önemli kesimler tarafından yarı yolda bırakılmıştı. Onun bir halife olduğu halde yoksullar gibi giyinmesi ve beslenmesi, Iraklılar ve Araplar arasında hiçbir şekilde hayranlığa yol açmamış, aksine hakir görülmüştür.

Ali'nin, ölümünden kısa bir süre önce, onu perişan bir şekilde yarı yolda bırakan ve demokratik, sosyalist, hümanist ideallerini sabote eden peygamberin eski yol arkadaşlarına lanet ettiği bilinmektedir.

Büyük bir hayal kırıklığı içindeki Ali 661 yılında, Ramazan ayında bir Harici tarafından kılıçla ölümcül bir şekilde yaralandı. Tarihin cilvesi, aynı gün Muaviye de başka bir Harici'nin saldırısına uğradı fakat ölümden kurtuldu. Böylece peygamberin ölümünden 30 yıl sonra Muhammed'in en büyük düşmanının oğlu büyük İslam İmparatorluğu'nun hükümdarı olmuş, dolayısıyla Muhammed'in sözlerini istediği gibi yorumlama hakkını elde etmişti.

ON İKİ İMAM DÜŞÜNCESİ

Ehl-i beyt ve Ali sevgisi ile Ali'ye düşman olanlara amansız düşmanlık, Aleviliğin en önemli dinsel dogmalarıdır. Bu anlamda Sünnilik ile bir uzlaşma mümkün değildir. Sünnilik ilk üç halifeyi adil yöneticiler olarak tanımlamaktadır. Alevilik ise onların fırsat düşkünü "*caniler*" olarak değerlendirir. Bu üçü arasından Ömer "*baş canidir*", çünkü Ebubekir lehine darbe ter-

tipleyen ve Ebubekir'in halifeliği sırasında meydana gelen bütün kötülüklerin kaynağı O'dur, Arap Aleviliğinde Ömer'in lakabı Sukud'dur (köpek). Buna karşılık Sünnilik, Suriye, Mısır ve İran'ın fethini gerçekleştiren Ömer'in "dört adaletli" halifenin en adili ve en üstünü olarak tanımlamaktadır.

Sünnilik bir bütün olarak Emevi ve Abbasi hanedanlığını olumsuz olarak tanımlamaz. Sünniliğe göre dört halife dönemi İslamın altın, Emeviler dönemi gümüş dönemidir. Abbasiler için "bakır" benzetmesinin uygun görülmesinin sebebi, bu dönemde iktidarın Araplardan Perslere geçmesi, ayrıca tasavvuf ve dervişliğin etkisinin artmış olmasıdır.

Buna karşılık Aleviler Emevi ve Abbasi rejimlerini adaletsizlik, baskı ve halk düşmanlığı dönemi olarak tanımlar. Ali'nin öldürülmesinden sonra iktidar Ali'nin soyuna bırakılmadı. Aksine bu soydan gelenler engellendi, tecrit edildi ve takibata uğratıldı. Öyle ki sonunda on ikinci İmam Mehdi hayatını kurtarmak için kayıplara karışmak zorunda kaldı. Emevi ve Abbasi hanedanları gerçek İslamiyeti tümüyle çarpıtarak ve peygamber Muhammed'in gerçekte istediğinin tam tersini yaparak, Ebubekir, Ömer ve Osman'ın eserini tamamladılar.

Alevilik Ali'nin soyundan gelen On Bir İmam'ı aynı ölçüde değerli görerek biraz kesin bir tanımlama yapmıştır. Emeviler döneminde Şii'ler yakından tekip edildiler, fırsat bulunduğunda yok edildiler fakat, bu dönemde yaşayan ikinci, dördüncü, beşinci ve altıncı imama fazla dokunulmadı. Onlar da Medine'de bilim adamı ve mülk sahibi olarak sakin, kapalı bir yaşam sürdüler. Birçok cariyeye sahip olan bu imamlar ikinci ve üçüncü imamların trajik sonlarının da etkisiyle politikadan uzak duruyorlardı. Haşimilerle bir sürtüşmeye ve kardeş kavgasına yol açabileceği endişesiyle Ali'nin soyu tamamen tasfiye edilmedi. Zaten o dönemde kimin gerçek imam olduğu ve imamlık kurumundan ne anlaşılması gerektiği de tam açık değildi. Bunun en önemli nedeni ise, Ali taraftarları arasında kimin gerçek imam

olduğu konusunda patlak veren sürtüşmeydi. Emevilere karşı doğrudan silahlı tek ayaklanmayı *Kaysani* ve *Saydi Şiiler* gerçekleştirmiştir.

Şiilik, Haşimi olan Abbasilerin yönetiminde ise İ.S. 900'den sonra, nefes almış ve yayılmıştır. Abbasiler ile ihtilafa düşen tek imam Musa Kâzım'dı. Bu ihtilaf da politik nedenlerle değil, o dönemdeki halifenin Medine'yi bir ziyaretinde Musa Kâzım'ın ona saygısızca davranması üzerine ortaya çıkmıştı. Bu ziyaret sırasında Musa Kâzım, Medine eşrafının yaptığı gibi halifeyi bir at üzerinde değil bir eşek üzerinde karşılar. Ayrıca halifenin peygamberin mezarı başındaki konuşmasını da düzeltme cüretini gösterir. Öfkelenen halife bu olaydan sonra Musa Kâzım'ı Bağdat'a sürgüne gönderir ve 7. İmam hayatının bundan sonraki bölümünü Bağdat'ta geçirir.

Abbasiler döneminde Şiilik bir anlamda iktidar ortağıydı. Sistemi destekliyor ve bu sayede de eğitim çalışmalarını serbestçe sürdürebiliyorlardı. Sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve on birinci imamlar yaşamlarını önceleri Bağdat'ta, 900'lerde ise Asker Şehri diye adlandırılan Samara'da Abasi halifesinin saraylarında saygın ve iyi bir pozisyona sahip olarak sürdürdüler. II. imamın Askeri olan adı savaşçı ve asker olduğundan değil Samara'da (Asker Şehri) oturmasından geliyordu. Elbette Abbasiler Şiiliğin sınırlı ölçüde güçlenmesine izin verdiler. İmamlar başkentte çok kolay gözetlenebilen, lüks konutlarında ikamet ediyorlardı. Abbasilerin silahlı düşmanları Saydi ve İsmaili (900'den sonra Fatımi) Şiilerdi. On iki İmam'ların sonuncusu olan ve Şii rivayete göre, beş yaşından sonra sadece dar bir çevre ile ilişki kurmasına izin verilen İmam Mehdi 940/41'de ortadan kayboldu; genç rivayete göre Samara'daki evinin bodrumuna girdi ve bir daha onu hiç kimse görmedi. İmanşa göre o, zamanların sonunda kötülerin yok edicisi, iyilerin yeniden yaratıcısı olarak ortaya çıkana kadar gizlilik içinde yaşamaya devam edecektir. Alevilik-Bektaşilik Mehdi'nin yeniden ortaya çıkışı ile tek bir insanın mı, yoksa Ali'nin hedeflerini günümüz

koşullarında yeniden ifade eden demokrasi, sosyalizm ve hümanizm gibi modern ideolojilerin mi kastedildiğini açık bırakıyor. Açıktır ki etten kemikten bir ademe, bir insana bağlanmış Alevilik, İran, Irak ve Pakistandaki Şiiliğe göre çok daha elastik ve esnektir.

Altıncı imam Cafer-i Sadık Alevi inancında çok önemli bir rol oynamıştır; o kadar ki Aleviler mezhep adı olarak "*Caferiliği*" benimsemişlerdir.

Cafer-i Sadık eski Sünni bilim adamları tarafından da fıkıh uzmanı ve peygamberin birçok hadisinin aktarıcısı olarak tanınır. Fakat Aleviler onu bir fıkıhçıdan çok bir mantık adamı ve düşünür olarak görürler.

Alevi doktrini için beşinci İmam Bakır de önemlidir, çünkü Alevilerin görüşlerini kuvvetlendiren bazı yaklaşımlar ondan kaynaklanmıştır. Bunların önemlilerini şöyle sıralıyabiliriz:

a) Bugünkü Kuran biçim ve nitelik olarak Muhammed'in gerçek Kuran'ından farklıdır.

b) Peygamber kesinlikle okuma yazma bilmez bir cahil değildi. Aksine 70 dile yazılı ve sözlü olarak hakimdi ve her kim ki onu bir cahil olarak tanımlarsa o kâfirdir.

c) On ikinci imam Mehdi tekrar döndüğünde Mekke'deki Kâbe'yi yıkacaktır, çünkü Kâbe bulunması gereken yerde değildir.

d) On ikinci imam döndüğünde bütün üstü örtülmüş camileri yıkacaktır. Zira Muhammed'in Medine'deki camisi bir bina değil, açık bir meydandı.

Şimdi Kerbela olayına biraz daha yakından bakalım. Çünkü İranlı ayetullahlar bu olaya dayanarak kendilerinde İranlı gençleri savaş alanına sürme hakkını görmektedirler.

661'de Ali'nin ölümünden sonra Suriye'den gelen Muavi-

ye'nin ordusuna karşı Hasan (ikinci imam) ve Hüseyin (üçüncü imam) tarafından kurulmuş Irak ordusu çabucak dağıldı. Muaviye kurnaz ve hilekârdı, Irak ordusuna mensup birçok yüksek rütbeli subayı ve generali para, deve, kadın ve köle karşılığında satın almıştı. 662'den itibaren Muaviye İslam İmparatorluğu'nun doğusunun, Irak'ın Basra Körfezi'nin ve İran'ın hükümdarı haline geldi. İmparatorluğun başkenti ise Şam'dı Hasan ve Hüseyin Medine'ye geri çekilmek zorunda kaldılar ve burada Muaviye'ye verdikleri "*politika ile uğraşmama sözünü*" tuttular. Muaviye de buna karşılık onları kendisine biat etmeleri için zorlamadı. Muaviye'nin Hasan'ı 670 yılında çıkarcı karısını kullanarak zehirlediği iddiasının kesin bir kanıtı yoktur. Aslında Hasan'ın politika dışı yaşamı düşünülürse, böyle bir olay için hiçbir sebep yoktu. Hüseyin bu olaydan sonra da Muaviye'ye verdiği sözü tuttu sessiz kalmaya devam etti. 680'de Muaviye öldü ve halifeliği zaten daha önceden imparatorluğun ileri gelenleri ile peygamberin eski arkadaşlarının biat etmesini sağladığı oğlu Yezid'e devretti.

Aslında Yezid ne Tanrı'ya, ne öbür dünyaya, ne de ölümden sonra cezalandırılmaya inanıyordu. Muhammed ise ona göre bir peygamber değil, sözde tanrısal vahiyleri kullanarak Mekke'nin yönetiminde bulunan Emevi kabilesini yönetimden uzaklaştıran ve Haşimiler kabilesini yönetime getiren bir düzenbazdı. Şimdi Muaviye ve Yezid sayesinde Emevilere dönen iktidar, eskisinden çok daha büyük ve görkemliydi. Yezid, kendi yazdığı şiirlerde Tanrı'ya ve peygambere açıkça küfrederek bu görüşü doğrulamaktadır (Kaynak: Ayetullah Şirazi, Peşaver Geceleri, 1927).

Ayyaşlık ve kadın düşkünlüğünde babasını bile geçen yeni halife Yezid, artık Hüseyin'in kendisine biat etmesini istiyordu. Bir başka deyişle peygamberin torunlarının peygamberin en büyük düşmanın'nın torununa biat etmesi isteniyordu. Hüseyin bu onursuzluğa yanaşmadı ve ertelemek için her yola başvurdu. Bu sırada Kûfe'liler onu halife yapmak için kendi şehirlerine ça-

ğırdılar. Hüseyin yaklaşık 100 kişilik maiyeti ile Mekke'den Kûfe'ye doğru yola çıktı. Fakat Kûfe'ye geldiğinde kent halkının tutumunun değiştiğini gördü. Çünkü bu arada Yezid'in valisi Siyad Ubeydullah, Kûfe'lileri yeniden saflarına çekmişti. Halk onun kente girmesini istemiyordu. Hatta bir ara kafileye saldırıp Hüseyin'in birkaç adamını öldürdüler. Bu arada Yezid yarımadayı kontrol ettiğinden Mekke'ye veya Medine'ye geri dönüş de mümkün değildi. Hüseyin, dönek Kûfe'lilerin gözetim birliği tarafından sürekli izlenerek kuzeye çekildi. Birkaç gün sonra Hüseyin'in kafilesi 4 bin kişilik Kûfe birliğince kuşatıldı ve kuzeye çekilmesi engellendi.

Siyad Ubeydullah, Hüseyin'in kayıtsız şartsız teslim olmasını istiyordu. Muaviye'nin kan kardeşi ilan ettiği Ubeydullah cesur, gözüpek ve yetenekli bir askerdi ama insan olarak da kaba, vahşi, zorba ve sözüne güven olmaz biriydi. Böyle bir insana kayıtsız şartsız teslim olmak peygamberin torunu için son derece onur kırıcı olurdu. Hüseyin kayıtsız şartsız teslimiyeti reddettiğini, ama Yezid'in huzuruna çıkmaya ve sıradan bir vatandaş olarak gerekirse imparatorluğun ücra bir köşesinde yaşamaya hazır olduğunu bildirdi. Siyad Ubeydullah bu teklifi reddetti ve ordusuna saldırı emri verdi. Eskiden Şii olan dönek Kûfeliler vicdan azabı içinde gönülsüzce saldırdılar ama, bir yandan da Hüseyin'i sürekli kayıtsız şartsız teslimiyete razı olmaya çağırıyorlardı. Sonunda yaklaşık 70 kişiden oluşan refakat müfrezesi katledildi. Bu arada Hüseyin'in küçük oğlu da bir okla vurularak öldürüldü. Ve nihayet birçok yerinden yaralanmış Hüseyin de kanlar içinde yere düştü. Düşmanları başını gövdesinden ayırdı ve trajedi sona erdi. Hüseyin'in kafası Siyad Ubeydullah tarafından bugüne kadar korunduğu Şam'a Halife Yezid'e gönderildi. Bu gerçek bir trajediydi, çünkü Hüseyin'in Yezid'in ordusu değil Hüseyin'i kentlerine çağıran ve onu halife yapmak isteyen Kûfeliler katletmişti. Şii tarih yazınında ise Hüseyin'in katili olarak Yezid gösterilir. Bu olaylar nedeniyle Şiiler ve özellikle de Aleviler'in Muaviye ve oğlu

Yezid için hissettikleri tek duygu kindir.

İmam Hüseyin'in 10 Ekim 680'de öldürüldüğü Kerbelâ, özellikle de son çarpışmanın ve mezarının yeri, günümüzde Ali'nin mezarından sonra ikinci önemli Şii hac yeridir.

Kerbelâ olayını, Şiiliğin Bağdat'daki en büyük tarihçi ve teorisyenlerden biri olan Şeyh Müfîd yukarıda özetlediğimiz biçimde aktarmıştır.

Şimdiki İranlı ayetullahların, Hüseyin'in boyun eğmeden Yezid'i reddettiği, ölümü hiçe sayarak ve ölümü ararcasına Yezid'in ordusuna göğüsünü gerdiği iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır.

Hüseyin'in 24 yaşındaki oğlu Ali (daha sonra Zeynel Abidin lakabı ile imam oldu) katliamdan birkaç kadın ve çocukla birlikte sağ olarak kurtuldu. Ali bunu, dizanteriye yakalandığı için çadırda yatmasına borçluydu. Yezid'in huzurunda, her türlü politik faaliyetten uzak durma sözü verdi ve bunun üzerine Medine'ye geri dönmesine izin verildi. Şeyh Müfîd'e göre Ali Medine'de kendini ibadete verdi, başka hiçbir şeyle uğraşmadı. Burada bir üniversite kurduğu ve Yezid'e karşı isyan çıkarttığı, bugünkü İranlı ayetullahların öne sürdüğü amaçlı iddialardan biridir. Zaten Ali'den sonra gelen On Bir İmam'dan hiçbiri politik iktidar istemiyordu ve bunun için gerekli yeteneğe de sahip değillerdi. Bunun en güzel örneği, Abbasi halifesinin halifeliğe ortak etmek ve halef tayin etmek istediği sekizinci imam Ali Rıza'nın (765-818) tutumudur. Ali Rıza bütün gücüyle bu teklife karşı direndi. Eğer halifeliği reddederse ölümle cezalandırılacağı söylendiğinde ise yönetimi kesinlikle hiçbir şeye karışmamak koşuluyla devralabileceğini belirti. Hiçbir kanunu değiştirmeyecek, yeni kanunlar getirmeyecek, hiçbir bakan veya görevliyi görevinden almayacak veya onlara direktif vermeyecekti...

ON İKİ İMAM DÜŞÜNCESİ VE TARİHSEL SORULAR

Ali'nin 661'de ölümünden sonra ortaya cevaplandırılması gereken çok sayıda soru çıktı. Her şeyden önce imam kimdir ve ne iş yapar? İmam, Emevi ve Abbasi despotizmine karşı silahlı ayaklanmaya mı girişmeliydi, yoksa sakince evinde oturup bilim adamı, mal sahibi ve cariyelerin efendisi olarak mı yaşamını sürdürmeliydi? Ve eğer Şiiler herhangi bir yerde bir devlet kurarlarsa imam bu devlette nasıl bir görev almalıydı? Sadece dinsel dogmalarla mı yetkiliydi, yoksa politik liderliği de birlikte mi yürütmeliydi? Ali'nin halife olarak, sadece kitlelerin danışmanı olarak kalmak istemesi, politika ile dinin ayrılmasını savunması ve temel insan hakları konusundaki görüşleri bu sorulara net bir cevap verilmesini güçleştiriyordu.

Şiilik, Fatımilerin halifeliğinde (başkent 900-969 arasında Atlas, 969'dan itibaren Kahire) büyük bir bölgeyi, yani Kuzey Afrika, Suriye ve Kızıldeniz ülkelerini kontrol ettiği dönemde kendine özgü bir imamlık öğretisi geliştirdi. Buna göre imam politikada da mutlak hükümdardı. Teorik olarak Sünni halifeden daha nüfuzluydu. Çünkü Sunni halife sonuçta şeriat ulemasına ve şeriata bağlıydı. Buna karşılık Fatımi imam şeriatı kaldırma yetkisine sahipti. Ne var ki politik ve pratik nedenlerle Fatımi imamlar bunu yapamadılar.

İsmaili Fatımiler iyinin ve kötünün üzerinde olan kâmil insan teorisini geliştirdiler. Fatımi imamlar da birer kâmil insandı. İmam, mevki ve yaptırım gücü açısından peygamber Muhammed ile eşit konumdaydı; imam yeniden doğuş, peygamberin yeniden vücut buluşuydu. Bu imam teorisi ile insan yenilikler yapabilir, Medine tarzı sofu, dünya zevklerinden uzak yaşam biçimini aşabilir, gerektiğinde şeriatı kaldırıp atabilirdi. Fakat yine de imamın otokrasisinin bir dezavantajı vardı: Çünkü Ali'nin hedeflediği demokrasi, sosyalizm ve hümanizm kitlelerin katılmasını gerektiren bir içeriğe sahipti. 1164-1210

arasında hüküm süren iki Haşhaşi imam, II. Hasan ve II. Muhammed şeriatı kaldırma ve halklarına özgürlük içinde, haz dolu bir yaşam sürdürme hakkını verme cesaretini gösterdi. Ama 1210'da III. Hasan halka danışmadan şeriatı uygulamaya koyarak bu döneme son verdi.

Anadolu Aleviliği kâmil insan teorisini devraldı ve geliştirdi. Buna göre herkes kâmil insan olabilir; hatta bunun için çaba sarfetmek onun görevidir. Bu kuram sayesinde Alevi toplumunun kaderi tek bir liderin otokrasisine bağlı olmaktan kurtulabilirdi. Anadolu Aleviliği şeriattan uzak durabilme konusunda diğer Şii akımlardan daha sanslı bir konumdaydı. Bunun en önemli nedeni ise devam ettirilmek istenen Türk-Şamanist yaşam tarzının şeriatla uyuşmamasıdır. Anadolu Aleviliği'nin geliştirdiği kâmil insan teorisi ise buna mükemmel bir teorik malzeme sağlar. Çünkü her insan kâmil insan olma potansiyeline sahiptir ve dolayısıyla şariatın istenip istenmediğinin kararını doğrudan doğruya kitleler verebilir.

Bu teorik çerçeveye karşın, pratikte kitlelerin böyle bir karar vermesi mümkün değildir. Bunun nedeni Aleviliğin geliştirdiği değiştirilmez dogmalardı. Buna göre: Hacı Bektaş hem kâmil insan, hem de ikinci Ali'ydi ve ondan sonra üçüncü bir Ali olmayacaktı. Bundan başka dinsel bilgiler basitleştirildi ve dinsel pratikler sadece sohbet toplantılarıyla sınırlandırıldı. Bu tür faaliyetler artık bir zaman kaybı olarak görülüyordu. Böylece yeniden şeriata geri dönüş imkânsız hale geldi, çünkü bu Alevi toplumunun dağılması demek olurdu. Şeriatı uygulayan Alevi, Alevi olmaktan çıkar, toplumdan dışlanmış bir kişi olurdu.

Kâmil insan teorisi imamlık öğretisinin daha geniş, daha demokratik ve ehl-i beyt'ten bağımsız bir devamıdır. Gerçekte imamlık 940/941'de İmam Mehdi'nin ortadan kaybolması ile sona ermişti. Bundan sonra bir insanın imam olarak ortaya çıkması kutsal sanılan bir inanca hürmetsizlik olurdu. Hacı Bek-

taş'ın kendisi de "*İkinci Ali*" olarak imam titrini değil, hünkâr (lider), Veli (Tanrı'nın emanetçisi), pir ismini almıştı.

On İkinci imamın 940/41'de ortadan kaybolmasından sonra liderliği büyük düşünürler, pirler, büyük dedeler, ve büyük babalar aldı. 940/41 ile Hacı Bektaş'ın ortaya çıktığı 1300'ler arasında henüz örgütlü bir Alevilik geleneği oluşmamıştı. Türkistanlı büyük mutasavvıf Ahmet Yesevi (1150'lerde) gibi birkaç düşünür bu geçiş döneminde köprü görevi gördüler.

Merkezi bir yönetim, bir tek adam yönetimi Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra da olmadı, çünkü Bektaşilerin dışında, aynı kökten çıkan Ahiler, Abdallar, Çepniler, Tahtacılar, Yürükler, Hurufiler, Kızılbaşlar, Kalenderiler, Haydariler, gibi birçok dervîş dopluluğu vardı. Soyu Hacı Bektaş'a dayanan Çelebi ailesi Hacı Bektaş köyündeki tekkenin ve ona bağlı köy Aleviliğinin yönetimini devraldı. Fakat diğer grupların bağımsız olması nedeniyle her zaman aynı anda çok sayıda pir olmuştur. Böylece tek adam yönetiminin dezavantajı da giderilmiş oluyordu.

On İki İmam'ların en önemlisi tarihde de, Alevi doktrininde de Ali'dir. Ali'nin yazılarının derinlemesine incelenmesi, onun en çok değer verdiği şeylerin aşağıdaki gibi sıralanabileceğini gösterir:

a. Bilgi. Şeyh Müfid'in kitabında belirttiği gibi Ali'ye göre bilgi bir çeşit ibadettir.

b. İyilik yapmak ve insan sevgisi.

c. Namaz, oruç ve diğer ibadet biçimleri.

Bu sıralama Anadolu Alevileri için de aynen geçerlidir. Bu nedenle Anadolu Aleviliği namazı, orucu, kısaca ibadeti ve şeriat tarafından belirlenmiş davranış biçimlerini ön planda tutan Irak-İran Şiiliğinden çok farklıdır. Şiiliğin bu özelliği 1980'deki İran devriminde bariz bir şekilde ortaya çıktı; Anadolu Aleviliğinin birinci sıraya koyduğu bilgi hor görüldü, bilim

kurumları ve üniversiteler kapatıldı.

İran-Irak Şiiliği on iki imamcı olmayan Şiileri Şii olarak, hatta Müslüman olarak kabul etmez. Anadolu Aleviliği ise bu bakış açısını reddeder. Buna göre Ali'yi kabul eden her toplum Şiidir; imamların sayısının ise bir önemi yoktur. Bu nedenle Kaysani, Saydi, Nusayri (Suriye Alevileri) ve Dürziler de Şii olarak kabul edilir. Fakat şeriatı kabul etmiş Şiiler yarı-Sünni olarak görülür.

Dinsel olarak Alevilik Ali ile yetinebilirdi, çünkü ondan sonraki imamlar önemli bir rol oynamadılar; onlar, gövdesi Ali olan bir ağacın dallarıdır yalnızca.

Aleviliğin ana öğretileri, yani südür (oluşum, türüm) ve kâmil insan teorisi, Ali'yi Muhammed ile aynı mertebeye getiren Ali kültü ve şeriatın reddi Aleviliğin, Yedi İmama inanan Haşhaşi-İsmailiğin bir kolu olduğunu gösteriyor.

Peki öyleyse Anadolu Aleviliğinin On İki İmam düşüncesini benimsemesi nasıl olmuştur? John Birge On İki İmam düşüncesinin Anadolu Alevileri açısından ancak 1400'den sonra kesin olarak kanıtlanabildiğini söyler. Fakat On İki İmam'ın 13. yüz yılda yaşamış tasavvuf şairi Yunus Emre'nin şiirlerinde de geçtiği bilinmektedir. Bugün Yunus Emre'ye atfedilen şiirlerin gerçekten ona ait olduğunu varsayarak, Aleviliğin ideolojisinin İsmaili-Haşhaşi kökenli olmasına rağmen, Alevilerin On İki İmam'ı 13. yüzyılda benimsediklerini kabul etmek gerekir. İran'da ve Anadolu'da Alevilerin Haşhaşilerin imam zincirini terk etmelerine ve var olmayan bir imam zincirini yani On İki İmam'ı benimsemelerine yol açacak bazı olaylar yaşanmış olmalıdır.

İran'da 13. yüzyılda Haşhaşi toplumuna ağır darbeler indiren iki olay yaşandı. 1210'dan imam III. Hasan şeriatı yeniden uygulamaya koydu. Elbette Haşhaşiler arasında şeriata uymak istemeyen geniş bir kitle vardı. Fakat Haşhaşi imam teoride ve

pratikte mutlak söz sahibi olduğundan, hoşnuzsuz olana çekip gitmekten ya da yeni bir imam zinciri aramaktan başka bir seçenek kalmıyordu; elbette bu amaç için en uygunu, gerçekte olmayan bir imam zincirine bağlanmaktı. İran Şiiliği ve Anadolu Aleviliğindeki On İki İmam düşüncesine yol açan olaylardan biri de bu olabilir.

İkinci olay, 1256'da Moğolların Haşhaşilerin ana yerleşim yeri olan Alamut kalesini almaları ve şehri imha etmeleriydi. Bu katliama Haşhaşiliği bir sapkınlık olarak gören Sünniler ve On İki İmam'cı Şiiler de katıldı. Birçok Haşhaşi hayatını kurtarmak için On İki İmam'cılığa ve Sünniliğe geçmek zorunda kaldı. Moğalların Anadolu'yu da işgal ettiği düşünülürse aynı davranışı Anadolu Alevilerinin de gösterdiği varsayılabilir. Anadolu'da bu olaylar yaşanırken, Konya'daki Sünni saltanat yeni fetihçilere boyun eğmekten başka bir şey yapmadı.

On İki İmam'ın kavram olarak hem İran'da, hem de Anadolu'da kullanılması bir yanlış anlamaya yol açmaktadır. Çünkü benzerlik yalnızca isimdedir. Bu iki öğreti, Ali hakkındaki öğretilerde bile birbirinden ayrılmaktadır.

Şimdi biraz da On İki İmam'ın Alevi düşüncesindeki önemine değinelim: Hep baskı altında tutulmuş, halife tarafından unutturulmak istemiş On İki İmam düşüncesi ve On İki İmam'a duyulan saygı Aleviliğin iki temel bakış açısı için şifre görevi görür:

a. Muhammed sınıfsız, kardeşçe, dayanışmacı bir toplumun hayalini kurmuş, ama gerçekleştirememiştir. İlk üç halife dönemi gibi Emevilerin, Abbasilerin ve daha sonraki Sünni hilafet dönemleri de sınıflı toplumlardır.

b. Gerçek İslam ideolojik olarak sapmış ve çıkmaza girmiştir, çünkü Muhammed'in öngördüğü, insanın ruhsal ve düşünsel olarak yüceltilmesi tersine çevrilmiş, önceki dinlerde (Musevilik, Katoliklik) olduğu gibi insan aşağılanmıştır.

Cem'de okunan birçok dua On İki İmam'a ithaf edilmiştir. Alevilerin bütün büyük düşünürleri ve şairleri de içlerinde On İki İmam'ın yaşamlarından kesitler bulunan deyişler yazmıştır. Şüphesiz bu deyişlerde ana tema Önce Ali'nin hayatı, sonra da İmam Hüseyin'in Kerbela trajedisidir; diğer imamlar sadece kısaca anılırlar. Fakat İmamların hiç değilse adlarıyla (genellikle de takma adlarıyla) anılmadığı hiçbir deyiş yoktur.

Aşağıda On İki İmam'ın yaşamlarına ilişkin kısa bilgiler veriyoruz:

1. ALİ (599-661). Takma adı Haydar (Aslan). Mekke'de doğdu, Irak'ın Kûfe şehrinde öldü. Peygamberin kuzeni, damadı ve evlatlığıdır. On İki İmam'ların içinde sadece o halifelik (656-661) yapmıştır.

2. HASAN (624-680)

Medine'de doğdu ve orada öldü. Babasıyla beş yıl Irak'ta kaldı; Ali'nin ilk oğludur, Politik bir önemi yoktur.

3. HÜSEYİN (626-680)

Medine'de doğdu ve Irak Kerbela'da şehit edildi. Babasıyla birlikte beş yıl Irak'ta kaldıktan sonra Medine'ye yerleşti; Halifeliği ele geçirme girişimi, Kûfe'lilerin ihanet etmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı; Medine'de olduğu dönemde politikayla uğraşmadı, Ali'nin ikinci oğludur.

4. ALİ ZEYNELABİDİN (658/59-713/14)

Medine'de doğdu, Hüseyin ve Ali ile üç yıl Irak'ta kaldı, sonra Medine'ye yerleşti. Kerbela katliamından kurtulan tek kişiydi. Daha sonra Medine'de gözlerden uzak, politika dışı bir yaşam sürdü. Hüseyin'in son oğludur.

5. MUHAMMED BAKIR (676/77-732)

Zeynelabidin'in oğludur. Medine'de doğdu ve orada öldü. Babasından biraz daha faal bir yaşam sürdü. Önemli bir Hadis

yazıcısıydı. O dönemde not aldığı ve daha sonra kitaplara aktarılan hadisleri, gerçek İslamın gelişmesi ve yeni akımların oluşmasında son derece önemli bir rol oynadı. Diğer imamlar gibi politik yaşamdan uzak bir yaşam sürdü.

6. ALİ CAFER-İ SADIK (702-765)

Bakır'in oğludur. Medine'de doğdu ve orada öldü. Hadisçi, fıkıh uzmanı ve bilim adamı olarak etkiliydi; Abbasilerin (Haşimiler) Emevileri devirmesinde yer almadı; İsmaili ve On İki İmam'cı Şiiler için çok önemli olan hukuk okulunu kurucusudur.

7. MUHAMMED MUSA KAZIM (745/46-799)

Cafer-i Sadık'ın oğludur. Medine'de doğdu, Abbasi halifesin saygısızlığı nedeniyle "göz hapsi" cezası için sürüldüğü Irak'ın bir kasabasında öldü; teorik ve politik olarak herhangi bir önemi yoktur.

8. ALİ RIZA (765-818)

Musa Kâzım'ın oğludur Medine'de doğdu ve Kuzeydoğu İran'ın Tus kentinde öldü. Halifeliği reddetti; teorik ve politik olarak önemli bir kişiliğe sahip değildir.

9. MUHAMMED TAKî (811-835)

Ali Rıza'nın oğludur. Medine'de doğdu (?) ve Bağdat'ta öldü; teorik ve politik olarak önemsizdir.

10. ALİ NAKİ (828-868)

Takî'nin oğludur. Medine'de veya Irak'ta doğdu, o dönemdeki hilafet başkenti Samara'da öldü; teorik ve politik olarak önemsizdir.

11. HASAN ASKERİ (846-873)

Ali Nakî'nin oğludur. Medine'de veya Irak'ta doğdu, Samara'da öldü; teorik ve politik olarak önemsizdir.

12. MUHAMMED MEHDÎ

Hasan Askeri'nin tek oğludur. 869'da Samara'da doğdu. Beş yaşından itibaren çevresiyle ilişkisi kesildi ve gizlilik içinde büyüdü, 940/41'de kayıplara karıştı. Aleviler onun hâlâ yaşadığını ve günün birinde geri dönerek adaletsiz, despot rejimleri yok ederek adalet, özgürlük ve refah düzenini kuracağına inanırlar. Yaşadığı dönemde önemsiz bir imam olan Mehdi'nin Aleviler arasındaki değeri onun bu misyonundan gelmektedir.

Aslında kayıp imam öğretisi Anadolu Aleviliğinden çok daha önce, Kaysani, Saydi ve İsmaili Şii akımlar taarfından geliştirilmiştir.

On İki İmam'ın doğum ve ölüm tarihlerine ilişkin yukarıda verilen bilgiler İran uzmanı *Fransız Yann Richart* ile *Edinburg Üniversitesi*nden oryantalist ve Arap uzmanı *Profösör Howard*'ın verilerine dayanarak düzenlenmiştir.

Ali'den sonraki on bir imam şaşılacak derecede apolitiktir. Aralarından yalnızca iki önemli teorisyen çıkmıştır: Bakır ve Cafer-i Sadık. On Bir İmam'ın İslam'ın siyasi gelişimi açısında hiçbir katkısı olmamış, devlet kurma konusunda hiçbir girişimde bulunmamışlardı. Oysa Saydi Şiiler ve özellikle de İsmaili Şiiler devlet kurmada bulunmamışlardı. Oysa Saydi Şiiler ve özellikle de İsmaili Şiiler devlet kurmada büyük başarılar elde etmişlerdir.

Saydilerin Beş İmam'cı olarak adlandırılmaları, onların sadece beş imamı olduğu anlamına gelmez, çünkü Saydilerde İmamiyet son zamanlara kadar devam etmiştir. Beş İmam'cılık, onların beşinci imamdan itibaren On İki İmam'ların dışında başka bir imamı (Emevilere karşı Irak'ta bir ayaklanma gerçekleştiren Sayd) benimsedikleri anlamında kullanılmaktadır. Bunun gibi Yedi İmam'cılığın (İsmaililik) anlamı da onların sadece yedi imamı olduğu anlamında dağil, yedinci imamların İsmail'in On İki İmam'ların dışında bir imam, olmasıdır.

İranlı ayetullahların On İki İmam'ı politik olarak son derece aktif göstermeye çalışmalarının nedeni böylece kendi politik aktifliklerini tarihsel olarak haklı çıkarmak istemelerindendir. Alevi-Bektaşi teorisi için On İki İmam'ın politik olarak aktif olup olmadıkları önemsizdir, çünkü onlar için asıl önemli olan Ali'nin tutumudur.

ÖZGÜRLÜKÇÜ, DEMOKRATİK, SOSYALİST ÇİZGİ

ÖZGÜRLÜKÇÜ, DEMOKRATİK, SOSYALİST ÇİZGİ

Öncelikle bunun ne anlama geldiğini açıklamak gerekir.

Buradaki özgürlükçülük, her bireyin temel insan haklarına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Dinsel anlamda ise inananların de ateistlerin de cezalandırılmayacağı, herkesin kendi anlayışını arayabileceği ve geliştirebileceği kendi evinde isterse hiçbir dinsel pratik uygulamayabileceği, ibadet görevine zorunlu olmadığı kendi kişisel Tanrı ve doğa anlayışını benimseme özgürlüğüne sahip olduğu anlamına gelmektedir. Gene buradaki demokrasinin anlamı, halkın kendi kendisinin kanun koyucusu olduğu ve ona büyük bir önderin, monarkın ya da papanın isteklerinin dayatılmamasıdır. Demokrasi, halkın kendi yöneticilerini gene kendi saflarından seçebileceği ve görevden alabileceği anlamına gelmektedir.

Ve nihayet sosyalizm, büyük üretim araçlarını toplumsal mülkiyet altında olması, özel mülkiyetin ise ancak emek sömürüsüne yol açmaması durumunda serbest olması anlamına gelmektedir; bir çiftçi ancak ailesi ile birlikte işleyebileceği kadar toprağa sahip olabilir.

Özgürlük ve hümanizm ile ilgili konularda ise Alevilik aşağıdaki düşünceleri geliştirdi.

Hiç kimse ateist olduğu için cezalandırılamaz, takibata uğratılamaz, çünkü herkes gibi ateistler de kendi Tanrı ve doğa

anlayışlarını geliştirmek hakkına sahiptir. İbadette zorunluluk yoktur. Gönüllü ibadetleri isteyen istediği şekilde yapar. İsteyen de ibadetini sadece Tanrı'yı düşünerek yapabilir. Yapamayacağı tek şey, benimsediği ibadet biçimlerini başkalarına zorla kabul ettirmeye çalışmaktır. Alevilikte Sünnilikteki kırbaçlama ve el kesme gibi cezalar bulunmaz (Şeyh Rasih'in hazırladığı Ali'nin Düşüncesi ve Sözü adlı kitapta yer alan 57. mektuptan da anlaşılacağı gibi el kesme Ali tarafından yasaklanmıştır). Alevilikte ceza suçluyu toplum dışında tutmak yoluyla yerine getirilir. Hiç kimse suçluyla konuşmaz, kimse yardım etmez ve suçlu Cem'lere alınmaz. Öğretide bir zorunluluk olarak yer almayan Cem, Selçuklular döneminden beri yerleşik bir alışkanlık haline gelmiş ve günümüze değin önemli bir sosyal fonksiyonu yerine getirmiştir. Cem'lerde herkes birbiriyle dertleşebilir, gençler baskısız bir ortamda birbirleriyle arkadaşlık kurabilirler. Aralarında görüş ayrılığı bulunan kişi ya da gruplar sorunlarını Cem'de ortaya koyarlar ve sorun dede ve cem cemaati tarafından değerlendirilir. Bu değerlendirme sonucunda verilen en büyük ceza olan Cem'den atılmak, yukarıda da belirttiğimiz gibi çok etkili bir cezaydı.

Ceza sisteminde belirtilmesi gereken önemli bir noktada şudur: Hırsızlık, yaralama, iftira gibi sosyal suçlar cezalandırıldığı halde, Tanrı'yı inkâr eden, yani inançsızlığını bildiren kişiler cezalandırılmazdı. Çünkü bunu değerlendirmek Tanrı'nın işiydi.

Bir Alevi, Alevi-Bektaşi tarikatları arasında herhangi birini seçebilirdi. Seçim yapabileceği tarikatlar arasında örneğin Ahiler, Abdallar, Kızılbaşlar, Kalenderiler, Haydariler, Hurufiler vb. vardı. Bir şehirde veya büyük bir köyde bir çok tarikat birlikte var olabilirdi. Alevilikte şeriata yer verilmemesinin hukuk alanındaki en önemli sonucu, kanunkoyuculuk hakkının Tanrı'dan halka geçmesiydi. Hukuk alanındaki demokratiklik Cem mahmekesinde dedenin tek başına değil, Cem cemaati ile birlikte karar vermesinden de belli olmaktadır. Bu yeni bakış

çerçevesinde günün ihtiyaçlarına cevap vermeyen eski Türk-Şamanist gelenekleri de kaldırılabilirdi. Çünkü kanun insanlar için vardır, insanlar kanun için değil.

Cumhuriyet dönemi Bektaşi düşünürleri, Bektaşiliğin demokratik gelenekleri üzerinde düşünüp onları geliştirmek yerine, henüz kendisi tam olarak olgunlaşmamış Kemalist demokrasi anlayışı ile yetindiler. Bugünkü kuşakların nelerden etkilendiklerini bulmak için ise Alevilerin, özellikle genç Alevilerin oy yönelimlerini incelemek gerekir.

Alevilikte mülkiyet konusuna gelince; göçebelerde genellikle olduğu gibi, göçebe Alevi kabilelerinde de meranın mülkiyeti toplumsaldı. Büyük toprak sahipliği de pek görülmezdi. Alevilerin ana yerleşim bölgeleri, yani Türkiye'nin Kuzeydoğusu ve Karadeniz kıyıları, küçük ve orta halli çiftçilik bölgesi olarak bilinir. Büyük toprak sahipliği Sünni bölgelerde yaygındı. Büyük toprak sahipliğinin olduğu birkaç Alevi bölgesinde ise 1827'de Bektaşi tekkelerin kamulaştırılması sırasında, arazi parçaları Nekşibendi şeyhlerine tekkelerin servetleri ise Sünnilere dağıtıldı.

Bektaşi tarikatları büyük toprak parçalarına ve sultan tarafından hediye edilmiş köylere sahiptiler. Buralarda yaşıyan aileler bu topraklarda yarıcılık yapıyordu.

Alevilikteki önemli kurumlardan biri de, aileler arası dayanışmayı sağlayan müsahipliktir. Bu kurum aracılığıyla yol yapımı, ev ya da bahçe düzenlemesi gibi işler ortaklaşa yapılır, kadınlar evliliğe ya da çocuklarına ilişkin sonurlarda birbirleriyle dertleşirdi.

Osmanlı döneminde Alevi-Bektaşi ideolojisi göçebelerin ve yarı göçebelerin, köylü kitlesinin, yeniçerilerin, yüksek seviyeli, özgür düşünceli entelektüellerin ideolojisiydi. Bu anlamda bu ideolojisinin popülist-sosyalist bir ideoloji olduğu söylenebilir. Alevi Bektaşi ideolojisinin kavramları arasında yer

alan Tevella (Ali sevgisi) hümanist, demokratik, sosyalist bir toplum için verilen mücadelenin; Teberra (Ali'nin düşmanlarına karşı beslenen kin) ise insanın baskı görmesine, aşağılanmasına ve hakir görülmesine karşı mücadelenin anahtar sözcükleridir.

Burada önemli bir noktaya daha değinmek gerekiyor; Alevilik bireylerin dinsel-ruhani sorunlarını dinsel dogmalar çerçevesinden cevaplarken, fiziksel ihtiyaçlarından doğan sorunları dinsel dogmaların dışında yorumlayan bir bakış açısı geliştirmişti. Dinsel-ruhani sorunlarda bir Alevi-Bektaşi bütünüyle mürşit ya da pir'e tabi olmalıdır. Bir Alevi-Bektaşi "*Kutsal Kitap*" diye adlandırılan kitaplardan kendi çabası ile ister istemez naif olacak bir teoloji ve ahlak anlayışı geliştiremez. Çünkü Aleviliğe göre üç "*Kutsal Kitap*" yani Tevrat, İncil ve Kuran az ya da çok tarif edilmiş, bozulmuş metinlerdir ve bu özellikleri nedeniyle "*kutsal*" sayılmazlar. Kaldı ki metinler saf ve bozulmamış olsaydı bile, bunlarda kullanılan kelimelerin o gün ifade ettiği anlam ile günümüzün bakış açısıyla onları okuyacak kişilerin onlara yüklediği anlam farklı olacağından sonuç değişmeyecek, sıradan bir insanın bu "*kutsal*"metinleri okuyarak geliştireceği teoloji ve ahlak anlayışı o insanı "*doğru*"ya götürmeyecekti.

Aleviliğe göre sadece bilimsel olarak eğitilmiş kişiler bu metinleri anlayabilir ve yayabilir. Bu, bireyin Tanrı'yı arayışından fanatizme, dargörüşlülüğe ve yanlış yola sapmaması için düşünülmüş bir emniyet tedbiridir. Aleviliğin kutsal kitabı yaşayan büyük Mürşit ya da "*Pir*"dir. Elbette kendini yetenekli bulan herkesin hedefi kendi kendinin "*Pir*"i olmaktı. Bektaşi Ozan Genç Abdal "*Ben kendimin Piriyim*" derken bunu kastediyordu.

Alevilikte bireyin fiziksel sorunları dinsel dogmaların dışında, dünyevi ve laik bir bakış açısı ile ele alınır. Bu bakış açısı ile, insanın bedenini ve dünyevi yaşamını cendere içine

alan, yüzlerce kural ve davranış biçimiyle kuşatan katı Sünnilik arasında büyük fark vardır. Alevi kadın istediği gibi giyinebilir fakat Sünni kadın bunu yapamaz. Alevi çiftler arasındaki seksle ölçü, haz duymaktır. Sevişme Sünnilikte olduğu gibi çok sayıda "*günah*" ve kuralla (cinsel ilişki sırasında uyulacak kurallar, hemen sonrasında gusul abdesti alınması vb.) güdükleştirilmez. Görüldü gibi Alevilik, insanın bedenini doğuşundan itibaren mükemmel bir varlık olarak görür. İnsanın ruhsal olarak gelişmesi ve Tanrı-doğa-insan anlayışının oluşması adım adım gerçekleşir. İnsana verilen bu önem Basri Baba'nın "Sen Allahsın Muhammed-Ali" dizesinde de açıkça görülür.

Bilinç ve Ruhun Gelişmesi

Daha önce gördüğümüz gibi, Alevi inancına göre Muhammed ve Ali Tanrı'nın aynı ışık parçasından, Adem'den önce yaratılmış varoluş ötesi varlıklardır. Tanrı'nın ilk ışığı aynı zamanda insan olan ilk oğul'dur (ilk logos). Ve aslında her insan, beyni ve ruhu ilk modelin yani ilk oğul'un (ilk logos) kopyası olduğundan "*varoluş ötesi*"dir. Hiç kuşkusuz Muhammed ve Ali'nin "*varoluş ötesi*" liği ve sıradan insanların "*varoluş ötesi*" arasında farklar vardır. Bu özellik Muhammed ve Ali'de hayata geçmiş ve kişiselleşmişken, sıradan insanlarda yalnızca potansiyel olarak vardır, aktif değildir. Ama bu potansiyel özellik gelişebilir ve böylece insan kâmil insan konumuna ulaşabilir. Bu durumda o kâmil insan da artık "*varoluş ötesi*" bir varlık haline gelmiş demektir. Artık o geriye, Tanrı'ya doğru doğru yürüyebilir ve Hak'la birleşebilir. Kâmil insan bütün büyük peygamberler ve Ali kadar kudretlidir. Ruhu başka bir insana geçebilir ya da kendisi bir peygamberin ruhunu alabilir (ruh göçü teorisi). Ali'nin ruhu da Hacı Bektaş'ın vücuduna böyle geçmiş ve onu bu yolla ikinci Ali yapmıştır. Bu, insanın tanrısallaştırılmasıdır.

Sen iki dünyanın gerçek özüsün
Sen Allah'sın, Muhammed'sin, Ali'sin

Bu kendini aşma; Tanrı ile, peygamberle, en büyük imamla özdeş oluş, insan ruhunun zaman ve mekân tanımaması, Bektaşi düşüncesinin özünü oluşturur. Tanrı'ya ulaştığına inanan ve bunu ifade etmek için de "Enel Hak" (Ben Hak'kım) diyen Hallac-ı Mansur'un derisini yüzen Sünniliğin tersine Alevilik onu en saygın simaları arasına yerleştirmiştir.

Tanrı, evrende yaşayan insanın ruhu aracılığıyla kendi kendisi hakkında düşünüyor ve kendi kendisinin bilincine varıyor. Bu nedenle insan, düşüncesinde ne kadar cesur, ne kadar kural yıkıcı olursa, o kadar kendini aşar, o kadar evrendeki Tanrı ruhu ile birleşir.

Ozan Genç Abdal (1900) şöyle söylüyor:

"Tanrı'yı sevenler Tanrı ile beraberdirler, onlar Tanrı'nın içindedir, onlar kendileri Tanrı'dır".

DÖRT KAPI ÖĞRETİSİ

Hacı Bektaş Tanrı'nın dört insan tipi yarattığını ve bunların her birinin Tanrı'ya ulaşmada farklı yollar benimsediklerini öğretiyordu. Birinci grupta, gerçeği Tanrı'ya ibadette arayan dini kişiler bulunur (şeriat kapısı). Sonra Tarikat kurallarına uyan sofular gelir (Tarikat kapısı). Üçüncü gurupta Tanrı hakkındaki sırları bilime ayrıcalığına sahip ermişler yer alır (marifet kapısı). Ve nihayet dördüncü grup hakikatı sevenler (Muhipler) grubudur. Bu grupta evrenin bütün sırlarına ermiş kişiler yer alır; Tanrı'nın kişiye gözüktüğü aşama da bu aşamadır.

Dört kapının her biri 10 makamdan oluşmaktadır. Kim mükemmeliyete ulaşmak için çabalar, kim derviş olmak isterse, bunları yerine getirmek, bunlarda derinleşmek zorundadır. Şimdi her kapının 10 makamını sıralayalım.

Şeriat aşağıdaki 10 makamdan oluşmaktadır:

1- İmam

2- Dinsel bilgilerin öğrenilmesi

3- Yerine getirilmesi zorunlu olan görevler; Namaz kılma, oruç tutma zekât verme, Hacca gitme (bunlar tarikat üyeleri için zorunlu, tarikat dışındakiler için değildir)

4- Ticarette dürüstlük, vurgunculuk yapmamak.

5- Evlilik

6- Cinsel hayatta izin verilen ve verilmeyen şeyleri bilmek

7- Muhammed'in ve cemaatinin eylemlerini bilmek

8- Şefkat

9- Beslenmede ve giyimde temizlik

10- Emirler ve yasaklar

Tarikat şu on makamdan oluşmaktadır.

1- Bir Pir'e veya Mürşit'e bağlanarak kötülüklerden arınmak tövbe etmek

2- Bir öğrenci (mürit) olarak bir öğretmen (mürşit) tarafından tarikatın kuralları konusunda eğitilmek

3- Mürid'in Tanrı yoluna girdiğinin bir göstergesi olarak saç şeklini ve giysilerini değiştirmesi, basitleştirmesi.

4- Mücadele içinde pişmiş olmak; böylece öğrenmede ve her türlü faaliyette sıkı çalışma ve disiplin.

5- Öğretmene ve tarikat kardeşlerine hizmet.

6- Alçak gönüllülük ve Tanrı korkusu

7- Tanrı'nın lütfuna sığınmak.

8- Dikkatli ve doğru davranmak

9- Maneviyat ve sevgi

10- Sevgi, gönül açıklığı, kibirli olmamak.

Marifet aşağıdaki 10 makamdan oluşur: -

1- Disiplin

2- Davranışlarda özen alçakgönüllülük, Tann'dan korkmak

3- Kendini konrol etmek, kendi hatalarına karşı sert olmak

4- Sabırlı olmak

5- Cinsel ilişkide disiplin ve temizlik

6- Gönül bolluğu

7- Kibirli olmamak

8- Dinsel bilgileri edinmek

9- Dünyevi bilgileri edinmek

10- Kendini tanımak

Hakikat aşağıdaki şu on makamdan oluşur:

1- Toprak Olmak

2- 72'ye ayrılmış İslami topluluklarla fazla ilişkide olmamak (Bu peygamberin cemaatinin 72 yanlış yola ayrılma tehlikesine dikkat çektiği vecizesini ima etmektedir. Anlamı: Kibirlilik edip kendini en doğru İslami cemaat sanma. Buna Tanrı karar verir).

3- Her şeyi kendi doğal gelişimine bırakmak, böylece doğayı ve doğal dengeyi tahrip edici davranışlardan kaçınmak.

4- Yaratılmış dünya ile aradaki mesafeyi kapamak, böylece onu daha iyi tanımanın sonucu olarak fetişizme (nesneye tapma) düşmemek.

5- Dünyanın en yüce sahibi Tanrı'nın önünde eğilmek ve onun lütfunu kazanmak,

6- Gizli kalması gerekli şeyleri sadece mutasavvıflar arasında konuşmak, sır saklamak. Çünkü anlayışsız ve düşmanca duygular içinde olanlar doğru kelimeleri bile yanlış anlayacak, çarpıtacaktır; bu tür kişilerin Alevi-Bektaşi inanç sırlarını algılayabilmesi mümkün değildir.

7- Tanrı'ya ulaştıktan sonra da ruhsal olarak olgunlaşma sürecinin devam etmesi.

8- Tanrı'ya ulaştıktan sonra varlığın tanrı içinde erimemesi ve ruhsal gelişmenin devam etmesi.

9- Alçak gönüllü olma ve Tanrı'nın lütfunu kazanmak için Tanrı'ya yakarma.

10- Tanrı'ya bağlanarak çile doldurma, Tanrı'nın görünüş alanına çıkma (Tanrı ile karşılaşma), Tanrı'ya ulaşma.

8'inci makamda ifade edilen "Tanrı'ya ulaştıktan sonra varlığın Tanrı içinde erimemesi" ilginçtir. Sünni derviş mistizminde mutasavvıf'ın varlığı Tanrı'da çözülür ve böylece Tanrı'daki mevcudiyetini kaybeder. Bektaşi mistisizminde ise mevcudiyet Tanrı'da kalır.

Osmanlı-Arap alfabesine göre şeriat, tarikat, marifet ve hakikat aşağıdaki anlamlara gelmektedir.

Şeriat

Şin = Kötülükten arınmış olmak.

Re = Tanrı'nın lütfuna inanmak, teselliyi Tanrı'da aramak.

Ye = Tanrı'yı çağırma

Ayin = Ticareti bilinçli olarak yapmak

Te = Yasaklara uymak

Tarikat

Ti = Hakikatı ve doğruluğu aramak

Re = Her alanda disiplin

Ya = Tarikat ve inanç kardeşine her anlamda dürüst olmak

Kat = Kibirli olmamak

Te = Bütünüyle mürşide tabi olmak

Marifet

Mim = Tanrı'ya gönül bağlılığı

Ayin = İlk büyük zekâya sahip olmak

Re = Kanunsuzluklara karşı olmak

Fe = İnsan bilincinin Tanrı'nın varlığında erimesi

Te = Tövbe etmek

Hakikat

Ha = Yasaklanan ile yasak olmayanın ayırdına varmak

Kat = İlk güce geri dönüş

Ye = Tanrı istediğini yapar; istediği şekilde hükmeder

Kaf = Tanrı sayesinde var olmak

Te = Kesin tevazu, kendi benliğinden vazgeçme

Osmanlı döneminde harflerin mistizmi yalnızca dervişlerin bilgi seviyesini sınamak için bir araç değil, aynı zamanda tarikat dışındakilere karşı bir kamuflajdı.

Günümüzde çok az sayıda Alevi Bektaşi tarikatlarına bağlıdır, çünkü Bektaşi'ler 1826/27'den beri varlıklarını yer altında devam ettirmek zorunda kalmışlar, 1925'te de Türkiye Cumhuriyeti bütün derviş tarikatlarını dağıtmıştı.

Sıradan Alevinin içgüdüsel olarak bildiği şeyler dört kapı çekirdeğini oluşturan bilgilerdir ve bu bilgiler genç kuşağa aileleri tarafından aktarılır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Diline hakim ol (kimseye iftira etme, kimsenin kalbini gereksiz sözlerle kırma, dille yapılacak kötülüklerden sakın).

2. Eline hakim ol (kaba kuvvet kullanma, hırsızlık etme, kimsenin vücuduna zarar verme elle yapılan kötülüklerden sakın)

3. Beline hakim ol (cinsel arzularında disiplinli ol başkalarının evliliğini yıkma).

BUGÜNKÜ KUR'AN MUHAMMED KUR'ANI'NIN ÇARPITILMIŞ ŞEKLİDİR

Bektaşi inanışına göre Muhammed'in öğretisi demek olan Kuran üç bölümden oluşmaktadır:

1. Dualar

2. Muhammed'in yol arkadaşlarına beyan ettiği düz yazı şeklindeki bilgiler

3. Muhammed'in sadece Ali'ye verdiği gizli bilgiler.

Ali her üç bilgiye de sahip olduğundan "Konuşan Kuran"dır (Kuran-ı Natik).

Sünni öğretiye göre Muhammed düğmeye basınca çalışmaya başlayan bir müzik seti gibiydi: Kendi istekleri ve düşüncesi olmayan bu insan yalnızca Cebrail tarafından harekete geçirilince konuşuyor ve Tanrı'nın kelamını aktarıyordu.

Peki, Muhammed istekleri ve düşüncesi olmadığı halde Cebrail'i nasıl anlayabiliyordu. Bu durumda Cebrail Muhammed'e Tanrı'dan aldığı sihirli bir gücü aktarmış olmalıdır. Hiç okuma yazma bilmeyen, dünyevi bütün bilgilerden mahrum bir insanın hiç düşünülmemiş, hiç ifade edilmemiş bilgileri kavra-

ması başka bir şekilde izah edilemez.

Muhammed'in nesir şeklinde açıkladığı öğretilere gelince; ortodoks Sünnilik burada da bir problemle karşı karşıya kalmaktadır. Sünnilik Kuran'ın yalnızca Tanrı'nın Muhammed'e vahyettiği ve onun da ezberlediği şiirsel metinlerden oluştuğunu öne sürer. Oysa bu metinler şaşılacak derecede az kural içermektedir. bu metinlerle bir şeriat modeli kurmak imkânsız olduğu için, Sünnilik peygamberin hadislerine ve davranış biçimlerine (sünnet) başvurur. İşte Sünnelik bu noktada büyük bir çelişki ile karşı karşıya kalır; Okuma yazma bilmeyen bir insanın düşüncelerini (Tanrı kelamı olmayan düşüncelerini) ve eylemlerine alır, bir toplum modelinin (şeriatın) oluşturulmasının temel direği yapar. Sünnilik bu çelişkiden kurtulmak için şeriatın esas olarak Kuran'dan türetildiğini öne sürse de bu gerçeklerle bağdaşmaz. Görüldüğü gibi Sünnilik bir yandan peygamberin sözlerine ve eylemlerine Kuran kadar önem vermekte, bir yandan da ona Tanrı tarafından kumanda edilen bir otomat muamelesi yapmaktadır.

Sonuç olarak, peygambere gerçekte verilen önem ifade edildiğinde Tanrı'ya "şart koşulmuş" olacağından ve peygamber Hıristiyanlıktaki İsa peygamber gibi algılanmış olacağından, böyle bir şey kabul edilmez. Ama Sünnilik kabul etmese de İslamiyetin de bir üçlemesi (teslis) olduğu ortaya çıkmaktadır buradan. Bu üçlemenin ayakları ise Tanrı, Kuran ve peygamberdir. Başka bir biçimde söylersek, böylece Sünnilik kabul etmese de "Tanrı tek hükmedendir" buyruğu yaralanmış olmaktadır.

Alevilik-Bektaşiliğe gelince; bu öğreti Muhammed'i Tanrı'nın otomatı olarak değil, bağımsız, otonom bir düşünür olarak görür. Cebrail Muhammed'in sezgisel zekâsıdır. Muhammed veced durumundayken kendini şiir aracılığıyla, normal durumlarda ise düzyazı aracılığıyla ifade ediyordu. Yani Kuran peygamberin hem şiirsel, hem de düzyazı biçimindeki öğretilerinden oluşmaktadır. Kuran o dönemin eski Arap halk

inançlarını, Arap mitolojisini, apokrif (kaynağı belirsiz) Hıristiyanlık temalarını kapsıyor, fakat Helenist Hıristiyanlığı, Museviliği, Bedevi inançlarını ve Şamanizmi (o dönemde ruhlara, putlara, kahramanlıklara tapınma gibi batıl inançlarla yozlaştırılmıştı) kapsamıyordu. Bir insanın sezgisel zekâsı ne kadar güçlü olursa olsun, temel aldığı veriler bilimsel ve tarihsel olarak doğru değilse, o sezgisel zekâ başarısızlığa uğramaya mahkûmdur. Alevilik-Bektaşiliğe göre Muhammed düşünürken bir insan düşünmektedir, Tanrı değil. Südür (oluşum, Türüm) öğretisine göre Tanrı evrende düşünmeyi insanlara bırakmıştır. Bilgiyi insana Tanrı vermez, aksine insan Tanrı'ya bilgi verir. Kamil İnsan düzeyine ulaşmış insanlar bilgilerini Tanrı'ya taşıyarak Tanrı'nın kendi bilgisini geliştirmesine, kendi kendinin bilincine varmasına, kendi kendini keşfetmesine yardım ederler. Tanrı insana ihtiyaç duymaktadır, insan Tanrı'ya değil Bu nedenle Sünniliğin anladığı anlamda bir Tanrı vahyi yoktur. Tanrı'nın vahyi doğa ve düşünen insanlardır. Şimdiye kadar yazılagelmiş her şey insanların eseridir. Tanrı ne eski Arap şiir vezninde şiir yazar, ne de düzyazıyla uğraşır. Bu nedenle Muhammed hakkında bildiklerimiz bilimsel olarak ele alınabilir ve incelenebilir. Yaşayan kâmil insan yaşadığı dönemin gerçek Kuran'ıdır. Hayatta olmayan kâmil insanların metinlerini dogmatik olarak yorumlamaya, içinden bazı kelimeleri seçerek bunları doğru kabul etmeye izin verilmez. Bu metinler kâmil insanların yaşam tecrübelerinden başka bir şey değildir. Her kâmil insan kesin olarak bağımsız düşünebilen bir varlıktır. Bu nedenle kendinden önce yaşamış ya da çağdaşı öteki kâmil insanların (bu arada Muhammed'in) görüşlerini kabul edebileceği gibi reddedebilir de. Buna rağmen şimdiye kadar Anadolu Alevi-Bektaşiliğinin hiçbir düşünürü peygamberin görüşlerini reddetmemiştir. Her kâmil insan belirli bir çerçevede düşünür ve belirli bir Tanrı fikri geliştirir; dolayısıyla bu bilgi kesin değil izafidir. Ayrıca bu bilgi, düşünsel olarak kavranamayacağı için ilk-Tanrı'yı kapsamaz.

Bu bakış açısı sayesinde Muhammed'in öğretileri izafileştirilmiş, bilimsel olarak kavranabilir, araştırılabilir, daha anlaşılır hale getirilmiştir. Sünniliğin Muhammed figürünü nasıl algıladığını ise daha önce görmüştük: Cebrail'in bir düğmeye basmasıyla teyp gibi konuşmaya başlayan, kendine ait hiçbir düşüncesi olmayan ve okuma yazma bilmeyen bir "tabula rasa"...

Alevi-Bektaşi öğretisinde önemli bir nokta da, bu öğretinin yazılı kutsal metin diye bir şey tanımamasıdır. Çünkü yazılı metinler bilerek ya da bilmeyerek yanlış anlamaları ve çarpıtmaları içinde barındırır. Bu nedenle Alevilikte kutsal kitap, yaşayan kâmil insanın görüş ve düşünceleridir. Alevilik bu sayede dogmatizmden ve katılıktan kurtuldu ve hiçbir zaman bir yazılı dinin esiri olmadı. Ama bunun da sakıncaları yok değildi. Bunun sonucunda öğretinin özünün anlaşılması son derece güçleşti ve öğretiye pek çok efsane ve menkıbe katıldı. Örneğin Hacı Bektaş'a ilişkin olarak anlatılan efsanevi öyküler eskiden öğretinin gerçek bir parçası olarak ele alınırdı. Bugün ise bunlar Alevi-Bektaşi düşüncesinden önemli ölçüde ayıklanmıştır.

Büyük Şii bilim adamlarının eserlerinden Osman Kuranı'ndaki her şeyin doğru olmadığına dair kanıtlar bulunsa da Osman Kuran'ın gerçek Kuran olmadığını Aleviler kadar net bir biçimde ortaya koyan başka bir İslami topluluk olmamıştır.

Bilim adamı Dr. Günter Lüling kısa bir süre önce biri Muhammed, öbürü de Gerçek Kuran hakkında olmak üzere iki kitap yayınladı. Lüling Alevi görüşlerini destekleyen bu kitaplarında Gerçek Kuran'da yapılan değişikliklerin yalnızca Osman'ın kurduğu komisyonda yapılan redaksiyon değişikliklerinden ibaret olmadığı, Emevi hanedanlığının da ciddi değişiklikler yaptığı görüşünü savunmaktadır. Lüling'e göre bunların en önemlisi ve en kötüsü Kuran'a noktalama işaretlerini sokmalarıdır. Çünkü bu yolla bütün kelimelerin ve cümle parçalarının anlamını değiştirmek mümkündü. Sünni rivayetleri bu işi kimin

yaptığını da ele veriyor: Emevi halifeleri Yezid ve Abdül Malik bin Mervan'ın emrindeki zalim ve kan dökücü Vali, Hattat İbni Yusuf-i Saggafi. Hattat aynı zamanda Abdullah Bin Zübeyir'in Mekke'deki karşı-halifeliğini yıkmış, Kabeyi yerle bir etmişti. Sünnilik, insan yaşamının ve Kâbe'nin bir anlam taşımadığını öne süren bu insanın Kuran'da yaptığı noktalama işaretlerinin doğru olduğunu savunmaktadır. Hattat'ın bu değişiklikleri yaptığı dönem İ.S. 700'ler civarıydı. Onu görevlendiren efendilerinden Malik Bin Mervan bir zevk düşkünü ve zorba, Yezid de şiirlerinden anlaşıldığı gibi bir "tanrısız"dı. Hattat'ın noktalamaları İmparatorluk kanunu oldu ve bugüne kadar Sünni ve Şiiler için "tanrısal" kaldı.

KUTUP ÖĞRETİSİ

Ali'nin ölümünden sonra genel olarak Şiilikte kimin İmam olacağı ve bu imamın görevlerinin ne olacağı sorusunun gündeme geldiğine daha önce değinmiştik. Bu sorun son derece büyük ayrılıklara ve her Şii akımının kendi imamiyesini geliştirmesine yol açmıştı. Örneğin Yemenli Saydi'lerin imamiyesi altmışlı yıllara kadar varlığını sürdürdü. İsmailililerin imamları da kesin iktidar yetkisine sahipti. Fakat İsmailililerin kendi devleti olmadığından imamları fiilen politik lider konumuna yükselemedi hiçbir zaman. Politik güç ile dinsel gücün birleşip merkezileşmesi aslında Ali'nin görüşleri ile çelişmektedir Şeriatçı Şiilik imam problemini ayetullahların kolektif yönetimi ile çözüyordu. Belirleyici olan, yaşayan ayetullahların öğretileridir. İran'da Humeyni'nin imam titri, özellikle politik ve dinsel gücün Humeyni'de merkezileşmiş olması, ciddi teolojik-dinsel problemler yaratmaktadır. Alevilik imam problemini On İki İmam sıralamasını benimseyerek, fakat imam titrini bütünüyle dışarıda bırakarak çözmüştür. İmam kavramı sadece On İki İmam için geçerlidir. Kimse kendini imam olarak adlandırmaz.

Merkezileşmiş bir inanç toplumu olmayan Anadolu Alevi-

liği birçok dala ayrılmıştır. Bunlar arasında köy Alevilerini (veya köy Bektaşileri) Bektaşileri, Çepnileri, Tahtacıları, Abdalları, Hurufîleri, Kızılbaşları, Kalenderileri, Haydarileri, Arnavut Alevi-Bektaşileri, Yürükleri, Anadolu ve Balkanlar'da daha küçük bölgesel grupları sayabiliriz. Bütün bu kollar kolektif bir elit tarafından yönetiliyordu ama her kol kendi içinde otonomdu.

Aleviliğin, imamlık kurumunu tek adam yönetiminin geçerli olduğu İsmaililerden ve Haşhaşilerden almasına rağmen, bu kurum Anadolu Aleviliğinde katı bir merkezileşmeye yol açmadı. Bunun nedeni kutup öğretisidir (kutup: dünyanın ekseni).

Bu öğretiye göre dünyayı yöneten 366 tane (artık yılın gün sayısı kadar) deha vardır. Bunlardan bir tanesi evrenin çevresinde döndüğü Kutup'tur. Kutup olmasaydı, evren bir kaosun içine düşerdi. Kutsal dehalar insan vücudundan çıkarak bir melek varlığına bürünme yetisine sahiptirler. Bedensiz bir ruh olarak bütün dünyayı dolaşabilirler, hatta Tanrı'nın huzuruna kadar çıkabilirler. Bu 366 deha insanlığın asıl hükümdarlarıdır. Onları kimse tanımaz. Onlar birbirlerini ya şahsen ya da dinsel bir bağ aracılığıyla tanırlar; aralarında uzak bölgeler bulunsa da birbirleriyle ruhsal iletişimleri vardır. Bu dehalar arasında da ruhani bir hiyerarşi vardır. Birinci sırada Kutup yer alır. Ondan sonra üç Mukaba, sonra dört Evtat, sonra yedi Abdal, sonra kırk Abdal gelmektedir. Her defasında temsil edilen sayılar Bektaşilikte kutsal kişilerin sayılarıdır ve birçok anlam ifade etmektedirler.

Öte yandan, Kutup öğretisinin içinde çeşitli anlamlar barındırdığı söylenebilir.

Birinci olarak, bütün zamanlarda sadece 300-400 dehanın varolduğu söylenebilir ki bu da gerçeğe yakın bir sayıyı ifade etmektedir. İkinci olarak bu ruhani hiyararşi motamot kelime anlamıyla düşünüldüğünde, dehaların insan varlığından evreni boydan boya uçarak geçen bir melek varlığına dönüşümleri bir

mistik dinsel hayal, entelektüel bir fantazi olabilir. Üçüncü olarak bu ruhani hiyerarşi, Bektaşi öğretileri ve Bektaşiler için bir gizlilik aracı, bir şifre olabilir. Örneğin dört rakamı Hak-Muhammed-Ali-Hacı Bektaş-ı Veli'yi gizleyen bir sayı olabilir vb.

Bu kutup öğretisi, Haşhaşi-İsmaili imamiye öğretisinin bir anlam ifade etmeden devam ettirilebilmesi açısından önemlidir. Liderlik ilkesi burada sadece teoride kalmakta ve pratiğe geçmemektedir.

En büyük deha dünyanın ekseni olan Kutup'tur. Bu, insanı budala bir varlık olarak kavramayan, tersine onu yücelten bir bakış açısı, bir simgedir. Ortodoks dinlerin formülasyonu ise şöyledir: "Tanrı dünyanın taşıyıcısı ve koruyucusudur." Bektaşilikte evreni koruyan ve taşıyan, insanların kendisi özellikle de mutlak insandır. Kutup öğretisi kâmil insan öğretisinin yüceltilmesidir. Kutup sürekli bir bilgilenme süreci içindedir. Ona göre, bugün doğru olan yarın yanlış olabilir. Düşünce çelişe çelişe ilerler. Bu nedenle Alevilik Bektaşilikte dogmatik metinler ve "Kutsal kitap" yoktur. Sadece kâmil insanın, Kutup'un düşünceleri vardır. Fakat onun bugün söyledikleri yarın çoktan aşılmış olabilir. Şüphesiz Alevilik insanı muzzam ölçüde yüceltir, fakat aynı zamanda, belli kurallara ve normlara uymaya alışmış insanları tahammül edilmesi zor bir güvensizliğin içine iter.

Alevilik-Bektaşiliğin kutsal kişileri :

Büyük Peygamberler

1. Adem

İlk İnsan ve ilk kâmil insan.

2. Şit

Adem'in oğlu.

3. Nuh

Şit'in soyundan gelmiş ve Büyük Tufan'dan sağ olarak kurtulmuştur.

4. İbrahim

Ateşli bir tektanrıcı. "Tanrı'nın Evi" Kâbe'yi Mekke'de inşa ettirmiştir. Sami halklarının atası olarak kabul edilir.

5. İsmail

İbrahim'in Mısırlı kadın köle Hacer'den doğma oğlu.

6. İshak

İbrahim'in Sara'dan doğma oğlu.

7. Yakup

İshak'ın oğlu ve İsrail'in On İki kabilesinin kurucusu.

8. Yusuf

Yakub'un oğlu ve Mısır Firavunu'nun veziri.

9. Eyüp

Ürdün'de (veya biraz daha güneydoğuda) göçebe prensi. Kötü kaderi ile tanınır.

10. Musa

İsrail halkını Mısır'dan çıkaran peygamber. Tanrı Tevrat'ı ona vahyetmiştir.

11. Harun

Musa'nın kardeşi, sözcüsü ve yardımcısı.

12. Davut

Mezmurları (*) ile ünlü peygamber.

(*) Makamla okunan zebur sureleri.

13. Süleyman

Davud'un bilgeliği ile ünlü oğlu.

14. Zekeriya

Hz. Meryem'in koruyucusu. Rivayete göre öldürülmüştür.

15. Yahya

Zekeriya'nın oğlu ve İsa'nın akrabası.Kral Herot tarafından öldürülmüştür.

16. İsa

Meryem'in oğlu. Bektaşi şiirlerinde "Kutsal ruh", gerçek bir insan figürü olarak işlenir. Kuran, Tanrı'nın "kelâmını" Meryem'e "yakışıklı bir adam" olarak gönderdiğini, onun bu adamla cinsel ilişkide bulunarak hamile kaldığını söyler. Ali "Tanrı kelâmını" Tanrı tarafından yaratılmış eser olarak tanımlar. Bektaşiliğin, Museviliğin teolojik olarak formüle ettiği gibi, İsa'nın insan varlığı içinde bir melek varlığı (mesih) bulunduğuna inandığı düşünülebilir. Fakat bugüne kadar bulunmuş Bektaşi metinlerinde bu konuda bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bektaşilik gerçek İncil olarak Yuhanna İncili'ni kabul eder. Bu İncil'e göre çarmıhta etiyle kemiğiyle gerçek İsa vardı (şimdiki İslam ortodoksluğu tarafından iddia edildiği gibi, hain Judas değil). Fakat İsa çarmıhtan sağ olarak kurtulmuştur; sadece öğleden akşama kadar çarmıkta asılı kalmıştır ve sadece görünüşte ölüydü. Kemikleri kırılmamıştı; İncil'de anlatıldığı gibi, yan tarafı mızrakla çizildiğinden kan ve su akmıştır. Oysa herkesin bildiği gibi bir ölüden kan akmaz. Taraftarları onu çarmıhtan aldıktan sonra her tarafına merhem sürerek bir mağaraya koydular; burada uyandı ve bazı havariler buna şahit oldular. İsa sonra politik ihtilalci olarak yargılanıp çarmıha gerildiği Roma İmparatorluğu'nu terk etti. Sadece doğuya gidebilirdi. ve o da öyle yaptı. İsa'nın Keşmir'e gittiğini ve orada yaklaşık 70 yaşında eceliyle öldüğünü belirten çağdaş bilim adamları vardır.

İsa'nın babasının gerçek bir insan mı yoksa melek mi olduğu, İsa'nın çarmıha gerilip gerilmediği, çarmıhtan sağ kurtulup kurtulmadığı Bektaşi düşüncesi açısından önemli değildir. İsa Bektaşi düşüncesinden bambaşka nedenlerle önemlidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: İsa Musevilikteki sofu davranış biçimlerini; bu arada kadının ikinci sınıf olmasını, örtünmesini ve cinsiyet ayrımını reddetmiştir; bu nedenle bir anlamda ilk Bektaşidir. İsa'yı önemli kılan bir başka özelliği de onun insan bedenini değerli bir varlık olarak görmesidir. Son mahkemede yaptığı savunmada, bedeninin içinde bulunduğu güç durumu vurgulaması da bunu gösteriyor; "Açtım, susuzdum, çıplaktım, yabancıydım, esirdim, hastaydım." İsa fahişelerin kendisine dokunmasına ve merhem sürmelerine izin verdi. Maria Magdalena adlı bir fahişeyi sürekli olarak yanında bulundurdu. Çarmıha giderken de ona havariler değil kadınlar refakat etti.

Bektaşi anlayışına göre büyük bir peygamber, başka peygamberin izin verdiğini sonsuza kadar yasaklamaz. Kur'an şöyle söylüyor: "Biz Tanrı'nın resulleri arasında ayrım yapmıyoruz" (K 2: 286), "Biz peygamberler arasında ayırım yapmıyoruz" (3:85). Bu anlayışa göre İsa'nın izin verdiği bir şeyi (örneğin içki) Muhammed sonsuza kadar yasaklayamazdı. Bu çerçevede, İsa'nın özgürlükçü görüşleri de ancak geçici olarak kaldırılabilir. Uzun vadede bunu yapmaya kimsenin hakkı yoktur. Sünniliğin sonsuza kadar sürmesi gerektiğine inandığı yasakların ve kuralların tümünün tarihsel ve toplumsal nedenleri vardı. İslamiyetin yayıldığı yıllarda Medine'ye Arap Yarımadası'nın her yanından başıbozuk atlılar akın ediyordu. Kabilelerinden atılmış ve tecrit edilmiş bu disiplinsiz gruplar sadece sert tedbirlerle hizaya getirilebilirlerdi. Alkol yasağı, cinsiyet ayrımı, kadının örtünmesi gibi uygulamalar işte bu toplumsal koşulların sonucuydu. Bu yasakların Muhammed tarafından getirilip getirilmediği ise hâlâ tartışmalı bir konudur. Demek ki İsa'nın Bektaşilikteki önemi, cinsel-ruhsal yaşam konusunda Musevi şeriat tarafından getirilen kısıtlamaları reddetmesinde yatmaktadır.

Bektaşilik Muhammed'i farklı değerlendirir. Buna göre O, doğuştan bir deha, çocukluktan itibaren ruhsal olarak uyanık, canlı ve dinle yakından ilgili biriydi. Kendi başına okuyup yazması bir yana, 70 dile sözlü ve yazılı olarak hakimdi. O dönemde, dini alandaki edebi eserler 18-20 yaşında veriliyordu. Ama Muhammed uzun bir ruhsal hazırlık dönemi yaşadığı için, bu alanda ancak 40 yaşında ortaya çıktı. Gençlik yıllarında dinsel alandaki düşüncelerini ortaya koymak için büyük bir heyecan duyuyor, fakat emin olmadığı bilgilerle ortaya çıkmaya cesaret edemiyordu. bunun dışında Hatice ile evliliği nedeniyle toplumda bir ölçüde dışlandığından, öteki ulemayla rekabet etmesine izin verilmezdi. Yerleşik geleneklere göre Kureyşli gençler ancak Kureyşli kızlarla evlenebilirdi. Oysa Muhammed bir yabancı, bir göçmen, kendisinden daha yaşlı ve üstelik bir Musevi tarikatı mensubu olan Hatice'yle. Bektaşi metinlerinden çıkan bu bilgiyi ünlü İslam Bilgini Buhari de doğrular ama, Ortodoks Müslümanlar kesinlikle bunun gerçek olmayacağını belirtirler.

Evliliğinden önce Muhammed'in bütün hısımları, bütün akrabaları ekonomik olarak çökmüş, bu nedenle de toplumun dışına itilmişti. Kendisi ise ticari alanda yeteneksiz, ticaret erbabı için fazla dürüst, düşünceli, ruhsal olarak gereğinden fazla inceydi. Emin takma adı Mekkeli ticaret erbabı için saygın bir isim olmaktan çok bir leke olmalı. Bütün bu nedenlerle, akrabaları da dahil kimse ona kızını vermedi.

Günümüzde Sünniliğin koyduğu yasaklara karşı çıkarken, bugünkü "eski Bektaşi" bilim adamlarını Medine'de içki yasağı, kadının örtünmesi, cinsiyet ayrımı olmadığı yolundaki iddialarına değil, İsa'ya dayanak teorik olarak daha doğrudur.

Bu sofu, sıkıcı, zevksiz Medinece hayat tarzının neden sonsuza kadar devam etmek zorunda olmadığı en iyi İsa sayesinde temellenir. Çünkü, daha önce gördüğümüz gibi bir pey-

gamberin uyguladığı bir şey ancak kısa sürelerle yasaklanabilir. Bir kuralı zorunlu kılan koşullar ortadan kalktığında kural da gereksiz hale gelir. Medine'deki dönem bir sürekli savaşlar dönemiydi. Savaş ise uyulması zorunlu kurallar gerektirir. Bektaşiler özgürlükçü hayat tarzlarını Muhammed veya Ali'den değil, bir peygamber olarak İsa'dan ve Rum Selçuklular döneminde özgürlükçü hayat tarzını uygun bulmuş olan Hacı Bektaş'tan almışlardır.

MUHAMMED (570-632)

İslamiyet'in kurucusu Muhammed'in şahsiyeti, genel İslami literatürde, Birçok kitapta ve dünya literatüründe görünüşte oldukça kapsamlı olarak incelenmiştir. Ama bu sadece görünüştedir. Çünkü İslami ortodoksluk çok garip, dogmatik bir Muhammed tanımlamasından hareket etmektedir. Buna göre peygamber her bakımdan olduğu gibi dinsel açıdan da 40 yaşına kadar "tabula rasa'dır. Ortodoksluk Muhammed'in okuma yazması olmadığını iddia etmektedir. Ortodoksluk içinde küçük bir azınlık Tanrı'nın ona 40 yaşında Arap alfabesini indirdiğini savunur. Çoğunluk ise Muhammed'in yaşamı boyunca okumayazma bilmez kaldığı düşüncesindedir. Muhammed 25 yaşına bekâr olarak girdiğinde ne mesleği, ne de düzgün bir geliri vardı.

Kırk yaşındaki zengin Hatice ile evlilik maddi durumunu düzeltti ama, adına yeni lekeler de ekledi. Böylece, hayatını birleştirdiği yaşlı dulun yabancı inançlarını da kabul etmiş sayıldı ve saygın erkekler toplumundan soyutlandı. (Bütün bunlar Bektaşi kaynaklarında yer almamakta, ancak mevcut kaynakların mantıksal bir incelemesi bizi oraya götürmektedir.)

Her halukârda Bektaşilik Muhammed'in okuma yazmasının olduğuna dair inancını çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Tanrı İsa'ya 26 Grek harfinin ve Musa'ya 24 İbrani harfinin an-

lamını açıkladığı gibi Muhammed'e de 28 Arap harfinin anlamını açıkladı. Bir kitap meydana getiren bir peygamber bu kitabı okuyabilir ve okumalıdır. Bektaşilik Cebrail'i bir vahiy meleği, Muhammed'in aklı daha doğrusu sezgisel zekâsı olarak tanımlamaktadır.

O dönemde kim sözünü geçirmek isterse dinsel alanda edebi eserlerle ortaya çıkarmak zorundadır. Bu tür eserlerde bilinen dinsel konular ele alınır ve işlenir, ayrıca bilimsel olarak kanıtlanamasa da herkesin inandığı konular eski Arap şiir vezninde yeni nüktelerle ve fikirlerle zenginleştirilirdi. Elbette ki, bilinen bir konu ve bir kişi hakkında çelişkili görüşlerin ortaya çıkması da, İsa örneğinde olduğu gibi, mümkündü.

O dönemde Mekke ve Arap Yarımadası çeşitli-Hıristiyan akımların aralarında teolojik tartışmalar yaptığı, bunun yanı sıra batıl dinsel fikirlerin de kol gezdiği bir bölgeydi. Buna ek olarak Bedevilerin inanç sistemi şamanizm ile İran ve Irak'tan gelen Mani'ci misyonerlerinin etkinlikleri de sayılmalıdır.

Bütün bu inanışların varolma savaşı genellikle sert ve acımasızdı. Bu koşullar Arap Yarımadası'ndaki insanlar arasındaki ilişkileri de sertleştirmiş, genel bir tahammülsüzlük ve hoşgörüsüzlük ortamının yerleşmesine yol açmıştı.

Bektaşiliğe göre, Muhemmed, işte bu batıl ve bilim dışı ortamda seçkin bir entelektüel şahsiyet olarak ortaya çıktı. Ama, hem içinden çıktığı Kureyşliler, hem de inancı kendi inançlarına hiç benzemeyen bir kadınla evlendiği için Mekkeliler tarafından dışlanmış, karısıyla birlikte içine kapalı bir yaşam sürmekten başka seçeneği kalmamıştı.

Aleviliğin Muhammed'den önceki "büyük peygamberler'i Adem, Nuh, İbrahim, Musa, ve İsa'dır; Arap Alevileri buna bir de Davut'u eklerler. Muhammed "sonuncu ve en büyük peygamber"dir. Onunla birlikte peygamberlik son bulmuştur. Alevi-Bektaşiliğin ondan sonraki saygın kişileri peygamber ola-

rak kabul edilmemiştir. Fakat bu, Muhammed'den sonra sezgisel zekâ düzeyi çok yüksek insanların, insanlık üzerinde artık etkili olmayacağı anlamına gelmez. Tam tersine, bu tür insanlar insanlığın sonuna kadar var olacaktır. Peygamberlerden sonra imamlar döneminin başlaması da bunu göstermektedir.

EHLİBEYT

Muhammed'in ev halkı anlamında kullanılan Ehlibeyt'in Aleviler arasında çok önemli bir yeri vardır. Ehlibeyt şu kişilerden oluşmaktadır;

1. Muhammed

2. Hatice

Muhammed'in ilk karısı. Muhammed maddi durumunun düzelmesini ve bu yolla dini konularla daha çok ilgilenebilme olanağını elde etmesini ona borçludur. Hatice son derece zengindi. Muhammed'den önce iki kere evlenmiş, ancak eşleri evlilikten birkaç sene sonra ölmüştü. Doğu Akdeniz kıyısındaki ülkelerle ön Asya'da, bir kadının kocasının ölümünden sonra başka birisiyle evlenmesi dinsel ve kültürel geleneklere aykırı bir olguydu. Geleneğe göre kadın, kocasına sadakatini göstermek için dul kalmalıydı, çünkü o ölümünden sonra da kocasının malıdır. O dönemdeki Katolik-Ortodoks kilisesinin, Nesturiliğin, Musevi şeriatının ve Yahudiliğin öğretileri böyleydi. Başka bir ilginç nokta Hatice'nin, eşlerinin ölümünden sonra onların mallarını elinde tutmaya devam etmesiydi. Bu da, yukarıda anılan dinlerin geleneğiyle bağdaşmıyordu. Çünkü geleneğe göre kadının evlilikle birlikte getirdiği servet kocanın malı olur, koca öldüğünde servet çocuklara (oğullara) geçerdi; koca çocuksuz olarak ölürse, servet o zaman da erkek akrabalarına geçerdi. İslam ortodoksluğu, İslamiyetin ilk dönemlerinde Mekke'de ve Arabistan'da kadınların hiçbir hakkının olmadığını her fırsatta vurgular. Eğer durum gerçekten böyleyse, kadın ölen kocasının mirasçısı olamazdı. Gerçekten de Doğu Akde-

niz kıyısındaki ülkelerde ve Ön Asya'da İ.S. 600'lerde kadının durumu göçebe gruplar ve özel mezheplere varıncaya kadar gerçekten ümitsizdi.

Hatice'nin iki kocasından da kalan serveti elinden tutmasında, kocasının erkek akrabalarının olmaması ve onun kocalarının işlerini aktif olarak yürütmesi etkin olmuştur.

O dönemde, kadının ticaret yapabilecek kadar özgür olduğu tek inanış, özel bir mezhep oluşturan Yahudi Hıristiyanlardı. Tarihçiler, buradan Hatice'nin büyük bir olasılıkla Yahudi olduğunu çıkarmaktadırlar. Hatice belki de kadın hakları konusunda esnek olan başka bir mezhebin üyesiydi. Hatice'nin Yahudi-Hıristiyan olduğu konusundaki tezi güçlendiren başka kanıtlar da vardır. Sünniler bugünkü kitap ve yazılarında Hatice'nin kuzenleri Varaka ve Naufal'ın Musevilikten Hıristiyanlığa geçtiğini yazıyorlar. Eğer kuzeni Varaka aslen "Yahudi" ise, Hatice de "Yahudi"dir.

Sünniler tarafından bütün bölümleri kesin doğru kabul edilen Buhari Hadis ciltlerinin (aslında, söylemeye bile gerek yok ki böyle bir şey mümkün değildir) Bad al Vahy bölümünde şu önemli cümle yer almaktadır: "Varaka ve Naufal Hıristiyanlığı alacakaranlıkta kabul etti (İslamiyet öncesi dönemler) ve İncil'i İbraniceden Arapçaya çevirdi." Oysa İncilleri İbranice (veya Aramca) olan tek bir Hıristiyan grup vardı ki, onlar da Yahudi Hıristiyanlardı. İbranice burada Aramca anlamında kullanılmış olabilir. Buhari, kendisinden önceki bazı araştırmacıların düştüğü hatayı tekrar ederek, yalnızca Yahudi Hıristiyanların kullandığı bir dil olan Aramca yerine "İbranice" sözcüğünü kullanmış gibi görünüyor.

O halde eğer Varaka, İncilleri İbraniceden (büyük olasılıkla Aramcadan) Arapçaya çevirmişse, o zaman bunlar sadece Katolik-Ortodoks kilisesinin tasfiye hareketinden kurtulmak için, Ürdün'den ve Irak'tan Arap Yarımadası'na göçen Yahudi Hıristiyanların İncilleri olabilir. İslam ortodoksluğunun Vara-

ka'nın Yuhudilikten Hıristiyanlığa geçmiş olduğu tezi 800'lerde Yahudi Hıristiyanlık hakkında bir şey bilinmemesine, bir kişinin hem Yahudi hem de Hıristiyan olduğu bir inanç topluluğunun var oluş olabileceği'nin tasavvur edilmemesine dayanan yanlış bir tez gibi görünmektedir.

Varaka'nın İncilleri Arapçaya çevirmesi Mekkelilerin kesinlikle İsa hakkında bilgileri olduğunu da göstermektedir. Hatta Mekkelilerde, biraz dogmatik ve içe kapanık biçimiyle olsa da, "Helenist" Hıristiyanlığın etkili olduğu da rahatlıkla söylenebilir. Tanrı'nın evi Kâbe'nin Kudüs ekseninde inşa edilmesi de bu kitlenin Kudüs patrikleriyle bağlantısını göstermektedir. Fakat bunlar güç açısından ümitsiz bir durumdaydılar; Beş patriklik içinde en küçükleriydiler ve kutsal topraklarda mutlak hükümranlığını sürdürmek isteyen Bizans Patrikliği'nin baskısı altındaydılar. Kâbe, kaynaklara göre İsa ve Meryem'in resimleri, öbür kutsal resimler, kutsal figürler ve şimdiki Sünni ortodokslar tarafından putperestlerin 365 putu olarak tanımlanan Tanrı sembolleri ile süslenmişti. Yine de o dönemde Kâbe'nin adının Beytullah (Tanrı'nın evi) olması, Mekkeliler ve Arap Yarımadası'ndaki Araplar için Hacı yeri işlevi görmesi, onlarda Tanrı fikrinin olduğunu açıkça göstermektedir.

Fakat Yahudi Hıristiyanların kutsal resimleri yoktu, domuz eti yemezlerdi ve İsa'yı Tanrı veya Tanrı benzeri olarak değil sadece bir peygamber, doğuştan melek olarak kabul ederlerdi.

Çok açıktır ki Muhammed'in Hatice ile evliliği ve bu yolla Hıristiyanlıkla bağ kurması onu Kureyş kabilesinin dışına itmiştir. Burada getirdiğimiz analiz hiçbir Bektaşi metininde yer almamakta, fakat Bektaşi görüşleri ile uyuşmaktadır. Bu görüşler, söylemeye gerek yok ki Muhammed ve yol arkadaşları için kabe, bilim dışı, dogmatik bir tablo çizen Ortodoks görüşlerle taban tabana zıttır. Ortodoksluk tarafından çıkarılan ve hararetle savunulan "Tabula rasa" teorisi kesinlikle bilim dışıdır. Hiçbir halk, hatta Sibirya'nın en ücra köşelerinde veya Amazonlar-

da yaşayan avcı kabileler bile "Tabula rasa" değildir. Arap Yarımadası 600'lerde çeşitli dinsel fikirlerle çalkalanıyordu; Gerek Katoliklik, gerek Ortodoksluk Hıristiyanlığın başlangıçtaki özünden sapmışlar, Nesturilik, Yahudilik, Musevilik, Manicilik, Zerdüştlük ve Bedevi-Şamanistlik etkili olmak için sert bir rekabete girişmişlerdi. Hatta denizciler Hindistan ve Doğu Afrika'dan yeni inançlar bile getiriyorlardı. Fakat birbirleriyle rekabet halinde olan bu dinlerden hiçbirinin ibadet dili Arapça değildi ve bu nedenle hiçbirinin öbürleri üzerinde egemenlik kurma şansı yoktu. Muhammed'in yeni ve çekici olan yanı, Arapçayı, halk dilini ibadet dili yapması , dinsel edebi metinlerini yeni kutsal kitap olarak sunmasıydı.

Hatice ile evliliğini onun için sosyal-maddi düşüşten, açlıktan ve sefaletten, işsizlikten, başkalarının uşağı olmaktan kurtuluştu. Ama bu, aynı zamanda göçmen bir dinsel gruba bağlanmak anlamına geliyordu ki, bu da Mekke'deki zaferini kesinlikle engelliyordu.

3. Salman Farısi (Farslı Salman)

Muhammed tarafından çok sevilip sayıldığı için Ehlibeyt arasında sayılır. Salman Farısi bu saygınlığı yüksek dinsel bilgisi sayesinde kazanmış olmalı, çünkü Muhammed'in yol arkadaşlarından hiçbiri bu onura ulaşamamıştır. Kuran'da 16. Sure'nin 104. Ayetinde ondan bahsedilmektedir.

Sünnilik, takma adı nedeniyle onun İranlı, ailesinin de ateşetapar olduğunu varsaymaktadır. Ortodoksluk Salman Farisi'nin İslamiyete geçmeden önce ve Medine'de içki yasağından önce bile hiç alkol içmediğini, bu nedenle ruhsal mizaç itibariyle doğuştan Müslüman olduğunu da öne sürüyor. Burada bir yanlış anlama vardır; çünkü Farısi takma adı onun sadece İran'dan geldiğinin kanıtı olabilir. Oysa o dönemde İran'da birçok milliyet vardı; alkol yasağı uygulaması ise ateşe tapmanın

değil, Maniciliğin göstergesidir. Sünniliğin, Salman'ın gençlik yıllarından beri bir sofu yaşamı sürdüğü biçimindeki vurgulamaları da, onun Manici olmasının daha yüksek bir ihtimal olduğunu gösterir. Salman Farısi Halife Ömer'in İran'ı fethinden sonra Suriye'ye, daha sonra da Irak/Medine'ye geçti ve orada 641/646 yılları arasında bir tarihte öldü. Suriye'ye geçip geçmediği kesin olmayan Salman'ın mezarı Irak'tadır. Sünni Ortodoksluk onun genç yaşta Suriye'ye gittiğini, orada Hıristiyan olduğunu, daha sonra Mısır-İskenderiye'ye geçtiğini, orada peygambere katılmak için Mekke'ye gittiğini iddia ediyor. Bir İranlı Şii beyanına göre ise (1982) o sadece Suriye'ye kadar gitti, oradan Medine'ye, peygambere ulaşmak için, kendisini, Medineli Yahudi bir tacirin köle olarak satın almasını sağladı. Buradan da anlaşılabileceği gibi, peygamberin yol arkadaşları hakkındaki kaynaklar bile son derece belirsiz ve karışıktır.

Salman Farısi'ye ilişkin bütün bilgileri bir araya getirdiğimizde, ortaya öyle bir tablo çıkıyor; Farısi aslında Maniciydi (ateşe tapanlardan değil) ve bir Yahudi tacirin görevlisi olarak veya onun nezaretinde Roma-Bizans bölgelerini dolaştı. Roma-Bizans bölgelerinde Maniciler çok sıkı izlenip yok edildiğinden, kendisini Hıristiyan gibi göstermek zorundaydı. Bir ticaret görevlisi olarak Arap Yarımadası'na da geldi. Herhalde Muhammed hakkında daha Mekke'deyken bir şeyler duydu ve ona bağlandı.

O dönemde bir dünya gezgini, Fars İmparatorluğu'ndan doğup büyümüş, Roma-Bizans bölgesini gezmiş, akıllı ve zeki bir insan olarak Manicilik, Nasturilik, Zerdüştlük (ateşetapanlar), Musevilik (o dönemde Museviliğin merkezi Babil idi), Monofizit Hıristiyanlık, Bizans-Grek Hıristiyanlığı ve eğer İran'ın doğu bölgesinden geldiyse-Budizm ile Hinduizm hakkında derin bilgisi vardı.

Alevilik-Bektaşilikte Salman Farısi Tanrı'yı arayan, bilgi, bilim, hikmet için uğraşan bir kişidir. Onun gibi birinin, yıllar

boyunca peygamberin en yakınlarının arasında yer almış olması, Sünniliğin, peygamberin diğer dinler hakkında hiçbir şey bilmediği iddialarını çürütmektedir. Buna bir de, Muhammed'in her ikisi de uluslararası ticaret merkezleri olan Mekke ve Medine'de yaşadığını eklerseniz, iddianın ne kadar geçersiz olduğu daha net bir biçimde ortaya çıkar.

4. Abbas

Peygamberin amcası. Zengin ve mal-mülk sahibiydi, Mekke'de peygamberi korudu. Din alanında son derece bilgili, hadisler konusunda da en önemli bilgi kaynaklarından biriydi. Ayetullah Şirazi, yüksek bilgisi ve sezgisi sayesinde fikirlerinin çarpıtılmasını önleyebileceği düşüncesiyle, peygamberin ölüm döşeğinde fikirlerinin onun tarafından temsil edilmesini teklif ettiğini yazıyor. Yaşı epeyce ilerlemiş Abbas bu görevi reddetti ve yerine Ali'yi tavsiye etti. Abbas'ın Ehlibeyt içinde sayılmaya başlaması Abbasilerin 750-55'te Emevilerin yıkılışından sonra halifeliğin kendi hakları olduğunu savunarak, iktidarı ele geçirmek istemeleriyle aynı tarihlere rastlar. Abbasilerin iktidara gelişlerinde bu manevi faktör de önemli bir rol oynadı. Emeviler bu kavramı zaten çok genişletmişlerdi. Onlara göre Muhemmed'le akrabalığı olan herkes Ehlibeyt'e aittir. Bu yolla Muaviye gibi onun, Mekke'nin fethinden sonra Muhammed'in karısı olan kız kardeşi de Ehlibeyt'e ait sayıldı. Alevilik-Bektaşilik bu kavramı sınırlamakta, Muhammed-Ali ve diğer on bir imamla dolaysız kan bağı olanlar Muhammed-Ali'nin soyundan sayılmaktadır. Bu arada bu kan bağının nereye kadar ve hangi seviyede gittiği belli değildir.

5. Fatma (604 (?) - 632/33)

Alevi anlayışına göre Muhammed'in tek kandaş kızıdır. Diğer kızlar Muhammed'in üvey kızlarıydı. Hatice'nin evlilikle birlikte getirdiği bu kızlardan ikisi kendi öz kızı, ikisi ise fakir akrabalarından alınmış evlatlıklardı. Muhammed'in 40 yaşındaki Hatice'den Kâzım adında bir oğlu olduğu, fakat daha bebek-

ken öldüğü biliniyor. 40 yaşını geçmiş Hatice'den ikiden fazla çocuğu olması ise pek akla yakın değildir.

İranlılar mucizevi bir güç sayesinde onun 55 yaşına kadar adet gördüğünü iddia etmektedirler. Üvey kızlarından biri daha Mekke'de iken zengin Osman ile, biri ise Zübeyir ile evlendi. Sonraki yıllarda ikisi de Ali'nin düşmanı oldu. Muhammed, Medine'ye göçten kısa bir süre sonra Fatma'yı Ali ile evlendirdi. Fatma'nın Ali'den ikisi kız ikisi erkek dört çocuğu oldu. Erkek çocuklar Hasan (İkinci imam) ve Hüseyin'di (üçüncü imam). Fatma, babası Muhammed'in ölümünden altı ay sonra 632/33'te Ali'nin halifeliği için çalıştığı gerekçesiyle Ömer ve Ebubekir tarafından tutulan bir fedai grubu tarafından öldüresiye dövüldü. O zamanki gelenekler doğrultusunda 18 yaşında evlendiğini varsayacak olursak, öldüğünde yaklaşık 28 yaşında olduğunu söyleyebiliriz. İranlı Şii'ler 18 yaşında öldüğünü öne sürerse de, bu gerçekle pek bağdaşmaz. Çünkü bu durumda 8 yaşında evlenmiş olmalıdır ki, o zamanın Arap dünyasındaki çocuk yaşta evlilik geleneği için bile garip bir durumdur bu.

İslamiyetin başlangıcındaki öbür önemli şahsiyetlerde olduğu gibi, Fatma'ya ilişkin bilgiler de oldukça eksik ve çelişiktir. Bu durum özellikle doğum ve ölüm tarihleri konusunda çok belirgindir, örneğin Sünni yazarlara göre Hatice 555'te, Fatma ise 610'da doğdu. Bir başka deyişle Hatice Fatma'yı 55 yaşında doğurdu. Oysa bir Arap kadının bu yaşta doğum yapması imkansızdı. Zaten o nedenle İranlı Şiiler bunu bir mucize olarak kabul eder. Böyle bir mucizenin gerçekleşmediğini ve Hatice'nin 560'tan önce doğmuş olamayacağını kabul ettiğimizde ise başka bir problem çıkıyor karşımıza: Peygamberle Hatice arasındaki yaş farkı geleneksel olarak kabul edildiği gibi 15 değil, 10'dur. Görüldüğü gibi, başlangıçtaki İslam büyüklerinin doğum ve ölüm tarihleri arasında senkronize bir tablo oluşturmak hemen hemen imkânsızdır.

6. İmam ve Halife Ali (599-661)

Ali ile ilgili bilgileri daha önceki bölümlerde geniş biçimde aktarmıştık. Burada onun, Bektaşi deyişlerinin ana figürü olduğunu belirtmekle yetiniyoruz.

7. On Bir İmam

Hasan, Hüseyin; Zeynel, Abidin, Muhammed, Bakir, Cafer, Sadık, Musa, Kâzım, Ali Rıza, Taki, Naki, Askeri, Mehdi.

Ehlibeyt'e, İmamların henüz bebekken öldürülen ve "On Dört Masum" denilen oğulları da dahildi.

İran-Irak ve Hindistan-Pakistan Şiiliği "On Dört Masum"un Ehlibeyt içinde saymaz.

Bu konudaki başka bir anlayış ise, Ali'nin "Kemerbest" denilen 17 önemli yol arkadaşını da Ehlibeyt'e dahil eder.

Büyük Pirler

1. Hallacı Mansur.

Ömrünün son yıllarını işkence altında geçirdikten sonra 922'de Bağdat'ta öldürülen tasavvufçu Salman Farisi ile aynı mertebede sayılır. İdam edildiği yerdeki tekkenin bulunduğu meydanda bir darağacı vardır.

2. Ahmet Yesevi (doğumu bilinmiyor, ölümü 1166)

En önemli Türk dervişlerinden biridir. Babası Şeyh İbrahim'in ölümünden sonra Buhara'daki Yesi'ye yerleşti. Burada, içinde birçok eski Türk geleneğini ve Kültür ögelerini barındıran bir tarikat kurdu.

3. Hünkâr Hacı Bektaş Veli (1228-1337)

İnanç düzeyinde bakıldığında neredeyse Hazreti Ali ile aynı mertebededir. Fakat Muhammed'in ölümünden ve on ikinci imamın ortadan kaybolmasından sonra peygamber ve imam

sıfatları kullanılmadığından, ne imam, ne de peygamber sıfatı vardır. Hacı Bektaş'ın en yaygın olarak bilinen sıfatı "*Horasanlı Pir*"dir. Ehlibeyt ile arasında bağlantı kurulabilmesi için soyu yedinci imam Musa Kâzım'a dayandırılmıştır. Anadolu Aleviliğinde Ortaçağ'dan beri "peygamber" ve "imam" sıfatlarının kullanılmaması Alevilerin gönülden benimsediği bir uygulamadır. Bu sıfatların, aynı kökten beslenen başka inanışlarca kullanılıyor olması onların meselesidir. İran Şiileri de bugün imam sıfatını kullanmıyor olsalardı, On İki İmam'a daha saygılı davranmış olurlardı.

4. Balım Sultan (1500'den 1519'a kadar Bektaşi tarikatlarının büyük üstadı).

Bektaşi şiilerinden reformculuğu ve yenilikçiliğiyle övülür. Tarikatları devlet yanlısı yapmasıyla tanınır.

Diğer "Büyük Pirler" veya "Küçük Pirler"e gelince; onları, kendi isimlerini de andıkları şiirlerinden tanımak mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu döneme kadar yaklaşık üç düzine "Büyük Pir" yaşamıştır. On ikinci imam Mehdi'den (Mehdi 950/41'de ortadan kaybolduğu için aslında Hallacı Mansur'dan) Hacı Bektaş'a kadar büyük bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu dönem, Bektaşiliğin bilinmeyen devridir. Bektaşilik gizlilik içinden gelmiştir (Rum Selçuklular dönemi) ve gizlilik içine dönmüştür (günümüz).

ALEVİLİK-BEKTAŞİLİĞ'E KISA BİR BAKIŞ

ALEVİLİK-BEKTAŞİLİĞ'E KISA BİR BAKIŞ

Alevilik-Bektaşilik, Rum Selçuklular döneminde (yaklaşık 1100-1400) ortaya çıkmış, kendini İslam'ın bir kolu olarak tanıtsa da, Sünni Ortodokslukla tamamen çelişen özgün bir öğreti olarak gelişmiştir. Bu öğretinin temel taşları şunlardır:

Südür (Oluşum, türüm) öğretisi:

Tanrı, birçok yabancılaşma ve dönüşüm aşamasından sonra, evrende gözle görülebilir bir şekil alır. Cevher Tanrı'nın bir tezahürü, doğa ise gözle görülebilir bir suretidir.

Kâmil insan teorisi:

Tanrı, aslında gizli kalmış en derin zenginliklerini sergileyen yabancılaşma ve dönüşüm şekillerini bilmez. Bu ancak, saf cevherden yukarı doğru gelişen kâmil insan sayesinde gerçekleşir. Düşünen insanda Tanrı, bu evrendeki kendi bilincine varır. Bu nedenle insan, daha doğrusu kâmil insan yeryüzündeki gerçek Tanrı'dır. Kâmil insan, sıradan insanların uyması gereken kuralları belirleme hakkına sahiptir. İnsan, ruhsal varlığı ile meleklerden daha aşağı bir kademededir. Ama bu ruhsal varlık çok değerli olan insan bedeniyle birleşince bir melekten daha yüksek düşünme kapasitesine sahip olabilir. Bu yeteneğe

ulaşmış insanlar kâmil insan mertebesine ulaşır. Bütün bu nedenlerle insan bedeni, cinsellik ve sanat Aleviliğin mutlak olarak olumladığı değerlerdir.

ÖZGÜRLÜKÇÜ - DEMOKRATİK - SOSYALİST ÇİZGİ

Alevilik göçebe kabilelere, sıradan köylülere, askerlere (yeniçeriler) ve yüksek dereceli, özgür ruhlu entelektüellere dayanan, tarihsel temeli nedeniyle sınıflı toplumlara, sömürücülüğe ve baskıcı rejimlere karşı olan bir akımdır. Ama bu öğretilerin propagandası ancak Rum Selçuklular döneminde yapılabildi. Çünkü o dönem, siyasal ve sosyal kararsızlık dönemiydi. Konya'daki saltanat, gücünü sadece kısa bir süre için merkezileştirebilmişti. 1250'deki Moğol akınları, İlhanlıların hızla zayıflamalarına ve Anadolu'nun kıyı şeridiyle dağlık bölgelerinde otonom beyliklerin oluşmasına yol açtı. Aleviliğin oldukça rahat geliştiği bu dönem 1400'lere kadar sürdü. 1400'lerden sonra Osmanlıların yükseliş ve 1517'de Sünni halifeliğin kurulması, yerleşik bir toplumda daha elverişli iktidar olanakları sağlayan Sünni ortodoksluğun köklü bir biçimde yerleşmesi sonucunu doğurdu.

Alevilik-Bektaşilik daha Rum-Selçuklular döneminde üç ana öğretisi ve Ali düşüncesi ile gizlenmeye başlamış, Osmanlı döneminde bu giderek artmıştır. Alevilik-Bektaşiliğin temel öğretileri Sünni-Ortodoksluk için fazlasıyla sapık düşüncelerdi; fakat bu fikirler ilk İslamiyet döneminden, peygamberin Mekke ve Medine dönemlerinden kaynaklandığı için pek bir şey yapılamıyordu. Ayrıca Alevilik-Bektaşilik, saldırılardan korunmak için bazı "kamuflaj" taktikleri de geliştirmiştir. Örneğin;

Ali düşüncesi kâmil insan düşüncesini gizlemek için bir maske, bir şifredir.

On İki İmam düşüncesi özgürlükçü demokratik-Sosyalist

çizgi için bir şifredir.

Kâmil insana inanma ve ona verilen büyük değer aslında şeriatı kaldırmanın, biçimsel, baskıcı, ortodoks davranış biçimlerinden kurtulmanın teorik temelidir.

Fakat bütün bunlardan Ali'nin, On İki İmam'ın ya da kâmil insanların kendi başlarına değersiz oldukları anlamı çıkarılmamalıdır. Örneğin Ali, Alevi inancında bir realiste, bir mutlak insan prototipi, bir ibadet objesidir. Bunun dışında Ali'ye inanmanın bir kurtarıcı (mesih) fonksiyonu da vardır. Çünkü Ali, vekil olarak namaz kılma, oruç tutma, sofuca yaşam, dert çekme gibi görevlerin hepsini insanların vekili olarak yerine getirmiştir. Bu nedenle insanlar bunları yapmak zorunda değildir.

Şifre ve Gerçeklik olarak Ali'ye inanma

Bu inanç, Alevilik-Bektaşiliğin dördüncü ana öğretisidir. "Şifre ve Gerçeklilik" biçimindeki tanımlamanın ikinci kelimesi Hacı Bektaş'tan (1248-1327), Anadolu Aleviliğinin ideolojik şekillendiriminden gelmektedir. Alevi inancına göre Hacı Bektaş, kendi döneminin kâmil insanı, ikinci Ali'dir (ruh gücü teorisi). 1517'den sonra Osmanlılar Selçuklu döneminin bu insancıl, cesur, entelektüel ideolojisinin işini kesin olarak bitirmeye yöneldiler. Osmanlı-Sünni halifeliğinin kurulmasından sonra Sünni ortodoksluğu bir problem ile karşı karşıya geldi: Bektaşi Yeniçeriler. Bu kesim, Alevilik-Bektaşiliğin bütünüyle ortadan kaldırılmasının önündeki en büyük engeldi. Aleviliği imhaya yönelik bu siyasi faktörün yanısıra, toplumsal planda etkili olan bir faktör daha vardı: Savaşçı bir geleneğe sahip olan göçebeliğin 19. yüzyılda yavaş yavaş çözülmeye başlaması. Böylece Alevilik ikinci askeri dayanağını da kaybediyordu. Bir başka faktör de, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni döneminde (1517'den sonra) Alevilerin, Sünniler ve Hıristiyanlara göre küçük bir azınlık olarak kalmalarıydı. (Alevilik, günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nde ise yüzde 25 ile geniş bir top-

lumsal kesim oluşturmaktadır.)

Aleviliğin merkezinde insana verilen büyük önemin bulunması, insanın Tanrı'dan da önemli olması ve buna bağlı olarak bir Sosyalist çizginin ortaya konulması Alevileri, özellikle de Alevi gençliğini, modern, "ilerici" ideolojilere açık hale getirmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında südür (oluşum-türüm) öğretisi, Helenizmden; kâmil insan teorisi İran Haşhaşiliğinden Ali inancı Arap Aleviliğinden ve özgürlükçü-demokratik-sosyalist çizgi eski Türk Şamanizminden gelmektedir. Südür öğretisiyle Helenizm arasında kurulan ilişkinin birebir olduğu düşünülmemelidir. Bu öğreti doğayı Tanrı'dan ayrı düşünmeyen Şamanizmden de önemli ölçüde etkilenmiştir. Doğa, yalnız Anadolu Alevilerinin inancında değil, Şamanizmde de Tanrı'nın bir suretidir.

Bu şekilde bakıldığında her şey üç köke indirgenebilir: Eski Türk Şamanizmi, Helenizm (Platonculuk) ve Arap Aleviliği (Ali kültü) Bu üç kök kuzey İran'da buluşmuş ve orada kaynaşmıştır.

Alevilikte südür öğretisinin, kâmil insan teorisinin ve özgürlükçü-demokratik-sosyalist çizginin çıkış yeri olan ve birebir yin inanç özgürlüğünü öngören bir ara öğreti daha vardır. Buna göre her insan, bu arada kötüler ve tanrısızlar da Tanrı'nın bir manifestosudur: Her şeyden önce bunlar Tanrı'nın başarısız denemeleridir. Herkes Tanrı ve doğa bilincine kendi varmalıdır. Tanrı fikrini kabul etmeyen hiç kimse cezalandırılmaz. Buna karar vermek Tanrının işidir çünkü. Buna karşılık İran'ın "İslam" devrimi, tanrısızlığın cezalandırılması gerektiği hatta bunun bir zorunluluk olduğu tezini getirdi. Anadolu Aleviliğinde, İnsan başkalarına zarar vermemek ve onların haklarını çiğnememek koşuluyla istediği gibi davranabilir, istediği gibi yiyip içebilir. Bunun yanı sıra hiçkimse kendi yaşam tarzını bir başkasına zorla kabul ettiremez. İnsanlar, birlikte yaşadıkları insanlara kendi yaşam tarzlarını geliştirme hakkı tanımalıdır.

Kadın ve erkek için kesin görev tanıkları yoktur. Kadın ve erkek arasında ayrım yapılamaz, biri diğerine üstün görülemez. Günlük yaşama ilişkin olarak Muhammed döneminde Medine'de belirlenmiş kurumlar ebediyen olmaz.

İnsan kültürel ve ruhsal yaşantısında kesinlikle özgürdür. Bu görüşü ile Alevilik, bireye belirli ve değişmez bir düşünce modeli, kurallarına uymayanları bu dünyada ve öbür dünyada cezalandıracağını vurgulayan bir toplum modeli dayatan ortodoks dini görüşlerden farklıdır. Alevilik, bunun gibi, çekirdeğinde sosyalist ideoloji olsa da herkes için tek bir toplumsal yaşam öneren, kültürel ve ruhsal yaşamda "proleterce" davranmayı bekleyen modelleri de reddeder. Alevilik kimseden proleter-püriten bir yaşam tarzını benimsemesini istemez.

Aleviliğin sosyalizmi kültürel ve ruhsal yaşamla değil, ekonomi ile ilgilidir. Kültürel ve ruhsal yaşam konusunda önerdiği şey kesin bir çeşitliliktir. Felsefi olarak Alevilik-Bektaşilik bir idealizm-meteryalizm bileşimidir. İdealisttir, çünkü doğayı ve evreni Tanrı'nın görülebilir bir sureti olarak açıklamaktadır. Materyalisttir, çünkü insanların yükselişini, insanların gelişmesini çevreye dayandırmaktadır. Daha önce de gördüğümüz gibi cevher potansiyel olarak, bir tanrı müdahalesine ihtiyaç duymaksızın mineral, bitkisel, hayvansal ve insansal,ruhsal şekiller geliştirme gücünü içinde barındırmaktadır.

İnsanın yeryüzünün gerçek tanrısı olarak açıklandığı yerde aslında saf bir ateizmden söz edilemez. Alevi "Ateist" eğer saf bir ateizm propogandası yapsaydı, kendi kendini küçük düşürürdü.

Sonuç olarak Alevilik-Bektaşilik çok yönlü bir öğretidir. Bu çok yönlülük onun anlaşılmasını zorlaştırsa da, ona büyük bir esneklik ve çağdaşlık katmaktadır. İnanan biri, Tanrı'ya inanma, doğaya inanma, kâmil insana inanma, sosyalist-özgürlükçü çizgiye inanma, Ali'ye inanma arasında seçim yapabilir. Felsefi olarak eğitilmemiş herhangi bir insan da Ali

inancı aracılığıyla Aleviliğe bir giriş yapabilir ve onu yavaş yavaş kavrayabilir.